

tiszatáj

58. ÉVFOLYAM

Csoóri Sándor,
Géczi János,
Lövétei Lázár László,
Podmaniczky Szilárd
versei

Kosztolányi Dezső
ismeretlen novellája

Kabdebó Tamás,
Tandori Dezső
prózája

Pályi András írása
Sándor Ivánról

Szuromi Pál
Nagy Gábor grafikáiról
Kristó Gyula emlékére

3

2004. március

2004 MARCH 03.

519

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Press Kft., Szeged.
Felelős vezető: Kinyik Erika.

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt.

11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára: 350 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 900, fél évre 1800, egész évre 3600 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LVIII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

2004. MÁRCIUS

CSÓÓRI SÁNDOR: Kifelé a nyárból; Diófáidra nehéz hó esik; Ha hallok őket; Szirmok, emberek; Fagyos húsvét; Ó, az a kis, kopasz költőcske	3
BALOGH TAMÁS: Esti Kornél elfeledett vallomása (Egy elfeledett Kosztolányi-novella)	7
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Esti Kornél vallomása (Novella)	10
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Sántán, lovatlan; Könnyem ontani; Hogy roppant griffek; Megmozdítasz	13
PODMANICZKY SZILÁRD: Megalion	15
KABDEBÓ TAMÁS: Nagybritánia	18
GÉCZI JÁNOS: I.; II.; III.; IV.	33
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Négy újévi stanza	41
TANDORI DEZSŐ: Függlépések végjátéka (K. E. Sz.)	43
ELBLINGER FERENC: Az én Bakám	57

KRITIKA

PÁLYI ANDRÁS: Akkor és most (Sándor Iván esszékötetéről)	62
ELEK TIBOR: „Nem segít semmi (...) végül mégiscsak írni kell valamit.” (Kiss László: Szindbád nem haza megy)	65
BERTHA ZOLTÁN: A szintézis tisztasága és igazsága (Görömbei András: Irodalom és nemzeti önismeret)	70
PÉTERFI GÁBOR: „Látni megyek, nem ítélni” (Borbándi Gyula: Két világban – életem és pályám)	78

MŰVÉSZET

TÜSKÉS GÁBOR: Kohán György (Supka Magdolna monográfijáról)	83
SZUROMI PÁL: Egy kifinomult nomád képíró (Nagy Gábor Fűkatedrálisai)	90
ALMÁSI TIBOR: Kristó Gyula emlékére (1939–2004)	96
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

NAGY GÁBOR munkái a címlapon, a 12., 17., 32., 42., 69.,
77., 89. és a 95. oldalon

ELBLINGER FERENC fotói az 58–61. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

BORSODI L. LÁSZLÓ: „Csak a szavak már nem maradt más”
(Baka István *Gecsemáné* című verséről)

CSÓRI SÁNDOR

Kifelé a nyárból

*Ebből a nyárból se marad más,
csak a tegnapi esti barbár kicsapongás
emléke: a dombot szétrugó mozdulat.*

*Már viszi is a korai vonat
a hantokat s a fényes romokat
a tájról: hajad szétilált rakományát,
csípődöt, széna-ágyadat;*

*a birkacsapások sár-göröngyeit,
a fűben kinnfelejtett könyveinket,
tolláskodó énem sötét árnyékait
a fák alól. A szombatokat, vasárnapokat.*

*Viszi, viszi a virágok nevét
az űrbe, föl a vakvilágba,
vagy még azon is túlabb-túlra,
hol csak most húl ki egy-egy bolygó
és még se bűn, se csoda nem virágozik.*

*Nyitva az ősz országhatára, tárva, nyitva.
A hegyek tetején búcsúpohár.
Megállok egy fa mögött s nézem,
mintha a sárga erdő felé te rohannál.*

Diófáidra nehéz hó esik

Évának, egy év múlva

*Tudtam, hogy ami elveszíthet,
ott ólalkodik körülötted;
habzik a szája, mint beteg kuttyáké
s a szeme sárga, mint a violáké.*

*Hangyát is láttam sokat gyászban
Esztergom fölött a házban,
s tudtam, hogy ők már megéreztek:
jön föl a földből a sötétség.*

*Tudtam? Nem tudtam? Olyan mindegy!
Szedtem neked a földiszedret,
hordtam a teraszra a napfényt:
lábad elé a tüzes repkényt;*

*szókat, miket még nem hallottál
szeretők közti sugdosásnál,
s törtem a diót: rám gondolj csak,
ne adj időt a végső rossznak:*

*ne adj időt az elmúlásnak,
minden gödörbe belerángat,
s nekem, kinek egyetlen lettél,
fájdalom-arannyal fizetnél.*

-----
*Tudtam? Nem tudtam? Holtan élsz már,
befont belülről a folyondár,
diófáidra nehéz hó esik,
velük gyászollak ma is reggelig. –*

Ha hallom őket

*Nem kértem semmit, mégis kaptam
nagy szemeket a Földtől és erős
szívet is sok-sok jégveréstől.
Összeráncolt homlokkal jegyezgettem:
hány csontos angyal ökle
döngette mellemet és hajszolt koponyámat.*

*Ma már fakó emlékem minden háború,
minden angyalököl és minden vércsepp.
A hajnali siralomvölgy helyén is
árnyas lakótelep. A falakon gyíkok,
a pincékben vörös macskák futkorásznak.
Ha hallom őket, mindig hátranézek.*

Szirmok, emberek

*Egy kő az udvaron. Egy fa az udvaron.
Cementdúc, vasrács, rajta rózsza.
Ennyit hagyott az irgalom,
hogyan talpraálljak újra.*

*Elindulok. Hátha a kapun túl az élet
diadalmasan túllép önmagán:
muskátlikat tép le egy borzas kertben
s bedobálja meghajszolóim ablakán:
„Íme, itt vagyunk, szirmok, emberek,
alvadtvér-ország dúlt polgárai!
a rongyesomók közül kiléptünk
s magunkat készülünk megváltani.*

*Nincs más tudásunk, csak az életünk.
Ér annyit ez, mint egy lovasroham.
Lánchidak, várkapolák remegnek velünk
s maga a nyár, ahogy a hegytetőn végigrohan.”*

Fagyos húsvét

*Micsoda tavasz: megfagytak a méhek!
Elhulltak, mint a doni katonák.
Krisztus föltámadt, de szent sebei
körül csomókban áll ma is a zúzmara.*

*Kékül a test és reszket, mint az állat.
Tán érzi már: föltámadni se könnyű.
A Nap a Szamos jege alatt hánykolódik –
Hova nézzen a szem, ha nincs mi megvakítsa?*

Ó, az a kis, kopasz költőcske

*Ó, az a kis, kopasz költőcske,
akár a rövidlátó légy,
folyton a számba röppent
s úgy szállt le minden
kézfjére, kockacukorra,
míntha múzsák találták volna föl mind a kettőt.*

*Jobban szerettem volna néha, ha harap,
ha inge alól baltát ránt elő,
vagy a Mátyás-templom ajtaját
félvállal betaszítja
s addig imádkozik térdelve hideg kövén,
míg meg nem kékül lankadó szája.*

BALOGH TAMÁS

Esti Kornél elfeledett vallomása

EGY ELFELEDETT KOSZTOLÁNYI-NOVELLA

Kosztolányi Dezső *Esti Kornél vallomása* című írása 1932. január 31-én jelent meg a *Pesti Hírlap Vasárnapjában*. Kötetbe sem ő, sem gyűjteményes vagy válogatott novelláinak szerkesztői nem vették fel, bár a *Pesti Hírlap* és annak hétvégi melléklete ekkor Kosztolányi egyik fő megjelenési tere (1921-től haláláig a lap munkatársa, majd belső munkatársa), és Hittel Dénes – Kosztolányi bibliográfusa, írásainak gyűjtője, nem egyszer másolója – gyűjteményében is fennmaradt a novella gépelt másolata.¹ Nem lehetetlen, hogy Kosztolányi kötetbe fel nem vett Esti Kornél-írásai egy részének címével-alcímével (Esti Kornél gondolatai, naplója vagy följegyzései) való hasonlósága miatt kerülte el eddig a figyelmet, talán éppen ez a lapszám hiányzott a szerkesztők rendelkezésére álló szériából.

A valódi kérdés nem az, hogy az életmű alakulástörténetének formálói miért nem vették fel egyetlen gyűjteménybe sem, hanem az, hogy Kosztolányi miért nem tette meg ezt. Hiszen a címben nyomatékosan megjelölt szereplő-„alteregó” ekkor már – 1925-től – kedvelt s egyre gyakrabban felbukkanó hőse az írónak, olyan hős, akinek történeteiből egy egész kötetet (*Esti Kornél*, 1933) és egy kötetnyi ciklust (*Esti Kornél kalandjai*, a *Tengerszemben* [1936]) állított össze.

1932-ben, amikor az *Esti Kornél vallomása* megjelent, már testesedett az egy évvel később megjelenő könyv, bár anyaga elég képlékeny volt egészen annak 1933 kora tavaszán történő lezárásáig. Hiszen nem az történt, hogy Kosztolányi az *Esti Kornél*ba az addig, majd a *Esti Kornél kalandja*iba a kötet után született írásait vette fel, hanem mindkét alkalommal egy rendelkezésére álló nagyobb szöveghalmaz elemeiből válogatott. 1932-ben Kosztolányi tizenegy Esti Kornél- (vagy később azzá váló) írást tett közzé, ebből öt belekerült a könyvbe, három a későbbi ciklusba, három viszont csak sajtóközlésben maradt az utókorra. Ebben az évben írta az először szintén a *Pesti Hírlap Vasárnapjában*, 1932. december 11-én megjelenő, később az *Esti Kornél kalandjai* tizenharmadik darabjaként ciklusba szerkesztett *Boldogság* című novellát is, amelyben Esti a szenvedés és boldogság viszonyát a most előkerült vallomáshoz nagyon hasonlóan határozza meg. Ott a boldogság „mindig rendkívüli szenvedés tövében terem meg, s éppoly rendkívüli, mint az a szenvedés, mely hirtelenül elmúlik. De nem tart sokáig, mert megszokjuk. Csak átmenet,

¹ Az MTA Könyvtára Kézirattárában Ms 4638/4 jelzet alatt található „Kosztolányi Dezső prózai írásainak és jeleneteinek másolatai. 1905–1936.” köteggben.

közjáték. Talán nem is egyéb, mint a szenvedés hiánya.”² – itt pedig „különös mámort okozott a törzsborogatás megújítása, amikor dideregni kezdtem, aztán a jeges lepedő lassan áttüzesedett testemtől. Semmi boldogság se fogható a szenvedés megszűnéséhez.”

A novella – szerzőjétől származik a műfaj-meghatározás – a lap „Vasárnap” rovatában látott napvilágot; ez volt Kosztolányi rovata. (A sorozat első darabja – *Ákom-bákom* [„Milyen madaras a hajad...” kezdetű] – 1930. február 2-án, az utolsó – *Orvos és beteg* – 1936. február 23-án jelent meg.) Itt gyakran egy kolumnás anyagokat közölt, mégsem helykitöltő „formairásokat” (a terjedelemmel persze lehetett „manipulálni”, mint ahogy tette is): cikkeket, tárcákat, novellákat, útinaplókat, verseket, versfordításokat. Az Esti Kornélt szerepeltető írások közül többet itt publikált először, például az 1933-as kötetbe hetedik fejezetként felvett *Kücsük* című novellát is (1930. aug. 3.). Kosztolányi tehát nem „elfelejtkezett” róla.

Ha az író nem vette fel köteteibe, talán más célja volt vele. Talán az ekkoriban készülő és Esti Kornélt szerepeltető regényének, a *Mostohának* egyik részlete lenne? Talán az *Esti Kornél vallomása* egy ahhoz hasonló novellisztikus regényfejezet, mint a Kosztolányi által szintén egyik gyűjteménybe sem felvett *Esti megtudja a halálhírt*?

Mert a közlő Réz Pál véleménye szerint az általa – kéziratból – közzétett írás inkább Kosztolányi ekkoriban tervezett, de töredékekben és jegyzetekben maradt regényének, a *Mostohának* egy novellisztikus részlete („fejezete, esetleg *kezdete*”), amelynek témája (a spanyolnáthajárvány) és szereplői (Esti Kornél és orvos barátja, Winter Sándor) igazolni látszanak a feltevést, s még „ha néhány motívuma ellentmond is azoknak – illeszkedik hozzájuk”.³ Ezt az ellentmondó-illeszkedő viszonyt vizsgálta Szegedy-Maszák Mihály, aki a *Mostoha* töredékeit és az *Esti megtudja a halálhírt* című „részletet” egybevetve megállapítja, hogy „az egyik szövegben Esti a halálra való fölkészülésének a szükségességét, a másikban ugyanennek a lehetetlenségét fogalmazza meg. Tekintettel arra, hogy e kétféle magatartás az *Esti Kornélban* már úgy szerepel, mint a címszereplő személyiségének ön-ellentmondása, a *Mostoha* némely vázlatai az *Esti Kornél* előtanulmányaiként is olvashatók.”⁴ Ha Szegedy-Maszák Mihály ismeri a most előkerült történetet, gondolatmenetébe újabb halál–meghalás témájú írást építhetett volna be.

Mert az *Esti Kornél vallomása* témájában (spanyolnáthajárvány) azonosságot mutat a regényfejezet-novellával, s bár ebben nem szerepel Winter Sándor, de egy orvost (orvosbarátot) Esti sűrűn emleget benne. Hasonló a novella és a regénytöredék, illetve az azzal párhuzamosan készülő színdarab főhősének az elkerülhetetlennel szembeni problémamegoldása: míg Winter Sándor a felesége halála után „próbált vigasztalódni, beletörődni a változtathatatlanba. Észrevette, hogyha a napját ezer darabra aprózza, akkor nem szenved annyira”,⁵ addig a novella Esti Kornélja, miután megkapta a spanyolnáthát, így védekezik ellene: „Nem maga a baj foglalkoztatott, hanem annak részletei. Esküszöm, fiúk, hogy

² Kosztolányi Dezső: *Boldogság*. In: Uő.: *Tengerszem*. 77 történet. Bp., 1936. 185–187.

³ Réz Pál: *Egy ismeretlen Kosztolányi-írás*. Új Tükör, 1978. dec. 24. 11. – Az *Esti megtudja a halálhírt* azóta Kosztolányi összegyűjtött novelláinak részét képezi.

⁴ Szegedy-Maszák Mihály: *Az Esti Kornél jelentésrétegei*. In: Uő.: „A regény, amint írja önmagát”. Bp., 1980. 103–151.

⁵ Kosztolányi Dezső: *Mostoha*. Novi Sad, 1965. 77. (S. a. r.: Dér Zoltán)

csak az egész rettenetes, madártávlatból a részletek nyájásak, vigasztalóak. Az életösztön dolgozik itt: elaprózzuk, széttördeljük, kis mozzanatokká daraboljuk a szerencsétlenséget, melynek áldozatai vagyunk.”

A szituációs mellett szövegszerű egyezés is található a két szövegben, hiszen a regény első vázlatai között, a *Történelmi tabellában* az áll: „Mindenki meghal most. A halottsházákban nincs hely, siettetik a temetéseket, a koporsókat egymásra rakják, mint gyárakban a szivardobozokat, tombol a halál nagyüzeme, s a sírásók tenyere megkérgesedik, egymás után dőlnek ki ők is, nem bírják a munkát. – 1918 novemberét írták.”⁶ Itt, a novellában pedig: „Akkoriban a temetőben egymásra rakták a koporsókat, mert nem volt számukra elegendő hely, s az újságok feketedtek a gyászjelentésektől. Azokon az ijedelmes, ködös, szürke reggeleken riadtan olvastam a halottak névsorát s mindennap fölfedeztem egy barátom, egy-két ismerősöm nevét.” Ezek alapján az *Esti Kornél vallomása* lehetne akár a *Mostoha* című regény egyik „fejezete” is.

Ennek ellentmond a novellabeli eseményformáló emlékezés-emlékeztetés, ugyanis a *Mostohában* a cselekmény és a valós spanyolnáthajárvány ideje egybeesik (mint az *Esti megtudja a halálhírt* esetében) – tehát nem kell, nem lehet emlékeztetni az éppen tomboló járványra. Ellentmond az is, hogy a novella lezárt egész, nem kínálja fel sem az előzményt, sem a folytatás lehetőségét. Ráadásul ekkora (nagy)monológot egy regény nem tud szervesen magába fogadni – talán csak a *Néró, a véres költő* Senecájától olvashattunk ehhez hasonlót, igaz, ott is meg-megszakítva.

Ebben a formában az *Esti Kornél vallomása* tehát biztosan nem a *Mostoha* része, de lehetséges, hogy éppen a tervezett regénnyel való tematikai egyezés miatt nem vette fel Kosztolányi egyik kötetébe sem. Még bízott a többször elkezdett és abbahagyott mű elkészültében, melyen az *Esti Kornél* megjelenése után is dolgozott, legalábbis erre utalnak 1933–34-ben írott jegyzetei, melyben a *Mostohára* vonatkozó feljegyzések is szerepelnek.

---

⁶ Kosztolányi Dezső: I. m. 18.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Esti Kornél vallomása

(NOVELLA)*

– Ne féljeteK semmitől – biztatott múltkor bennünket. – Sohase történhet veletek olyasmi, amit nem bírtok elviselni. Így van megalkotva az élet. A valóság szegényes és lapos. Csak a képzelet hatalmas és döbrentő. Én legalább azt tapasztaltam, hogy nekem az igazi szenvedést mindig egy csapástól, egy betegségtől való félelem okozta, nem pedig az, ami később bekövetkezett. A képzelet mindent fölnagyít. Viszont a valóság a képzelet túlzásaival szemben majdnem megnyugtató, mert józan, hűvös, kézzelfogható. A képzelet határtalan. De a valóságnak mindig van határa.

Most elmesélek nektek valamit. Emlékeztek a spanyoljárványra? Akkoriban a temetőKben egymásra rakták a koporsókat, mert nem volt számukra elegendő hely, s az újságok feketedtek a gyászjelentésektől. Azokon az ijedelmes, ködös, szürke reggeleken riadtan olvastam a halottak névsorát s mindennap fölfedeztem egy barátom, egy-két ismerősöm nevét. Számítgattam, mikor kerül majd rám a sor, hogy hetekig nyomjam az ágyat, vagy pár óra alatt elpatkoljak.

Meggyőződés nélkül, inkább lelkiismeretem csitítására igyekeztem megelőzni a bajt. Nem jártam kávéházba, nem szálltam villamosra, lehetőleg a kézfogást is kerültem. Gyakrabban mostam kezet. FertőtlenítőlabdacsoKat nyeltem. Még az utcán is öblögettem a torkom, a torokvizet mindenüvé magammal vittem. Lemondtam a dohányzásról, hogy szájamhoz – a fertőzés főkapujához – minél kevesebbet nyúljak. Orvosbarátom tanácsára, előzetes védekezés gyanánt, naponta háromszor igen kis kininadagot is vettem. Közben állandóan arra gondoltam, hogy milyen napon, milyen órában betegszem majd meg, s esténként elöntött a boldogság, hogy megmenekültem attól, ami minden percemen lidércnyomásként uralkodott.

Egy este az írói körből tértem haza. Ott megbíztak, hogy aznap elhunyt barátom koporsójánál beszéljek. Íróasztalalomhoz ültem. Papírra akartam vetni pár mondatot. Kicsavartam töltőtollamat. Vagy tíz percig bután, közönyösen meredtem a papírra. Máskor ennyi idő alatt oldalakat írok. Mindezt levertségemnek tulajdonítottam. Fölkeltem, megmértem magam. Már magas lázam volt. Azonnal

* A novella megjelent: *Pesti Hírlap Vasárnapja*, 1932. jan. 31. 8. – Helyesírását korszerűsítettük, és töröltük az olvasászavaró bekezdés eleji gondolatjeleket. – B. T.

tudtam, hogy én is megkaptam a spanyolt, s másnap nem leszek gyászszónok, de lehet, hogy huszonnégy óra múlva az én koporsóm fölött fog beszélni valaki más.

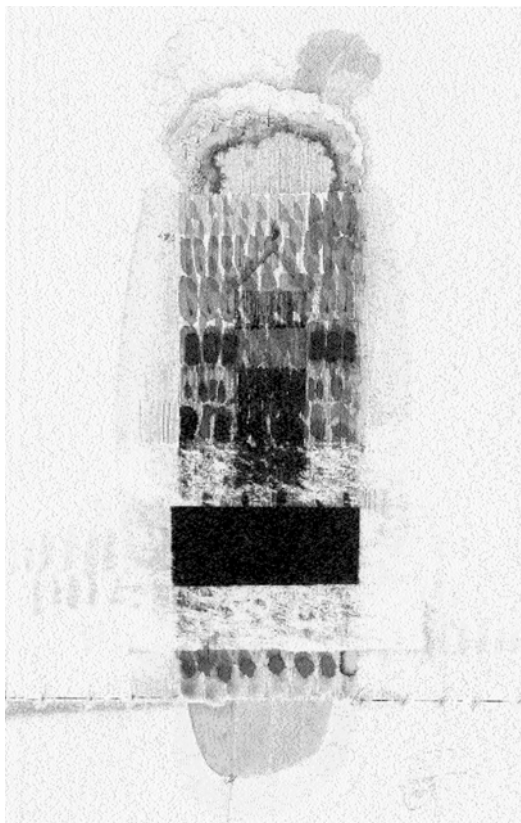
Megvettem az ágyam, lefeküdtem. Csodálatosképpen sokkal higgadtabban ítélt meg a helyzetet, mint annak előtte. Nem tartoztam többé az egészséges emberek közé. A spanyolbetegek nagy társadalmába tartoztam. Ez a tudat tegnap még halálra ijesztette volna azt az egészséges embert, aki látja ezt a láztól sápadt beteget, de én már nem voltam az az egészséges ember, aki kívülről szemlél valamit, csak egy beteg ember voltam, aki egyszerre azonosította magát betegségével, belülről érzett mindent, s ez határozottan jobb volt. Mit is csináltam először? Ja igen, telefonoztam az orvosnak, aki a kis kininadagokat rendelte, hogy jöjjön azonnal. Addig a paplanomon heverő orvosi lexikonokat lapozgattam, hogy megtudjak valamit a halálozás arányszámáról. Borogatást kötöttem torkomra. Igazgattam párnáim. Nem maga a baj foglalkoztatott, hanem annak részletei. Esküszöm, fiúk, hogy csak az egész rettenetes, madártávlatból, a részletek nyájasak, vigasztalóak. Az életosztón dolgozik itt: elaprózzuk, széttördeljük, kis mozzanatokká daraboljuk a szerencsétlenséget, melynek áldozatai vagyunk. Az, aki beleesik egy kútba, a kútgödör tégláit meg a vizet látja, s az, aki a villamos kerekei alá kerül, a sánt meg az életmentő deszkát veszi észre, nem a halált. Én is hasonlóan cselekedtem. Bíbelődtem a fejfájásommal, a lázzal. Határozottan szórakoztatott.

Az orvos nevetett vastag basszushangomon, tudniillik már egészen berekedtem. Biztosított, hogy szívem kitűnő. Rendelvényéből, melyet később elolvastam, megállapítottam, hogy szívemet közel se tartja oly kitűnőnek, mint állította. Szívizgatót rendelt. Azzal áltattam magam, hogy sebaj, úgyse lesz tüdőgyulladásom. Egyelőre a tüdőgyulladástól féltem. Két nap múlva megkaptam a tüdőgyulladást is. Ekkor már attól se féltem. Egyszerűen a tüdőgyulladásos spanyolbetegek közé léptem. Ez tény volt, semmi egyéb. Beértem azzal, hogy csak a jobb-lebeny van megtámadva, annak is oly parányi része, hogy beszélni se érdemes róla, hiszen hány ezren épülnek föl azok közül is, akik kétoldali tüdőgyulladást kapnak. Sokat szenvedtem a láztól. Lábszárcsontjaim úgy sajogtak, mintha szekercével hasogatták volna. Erre port vettem be, izzadtam, elszenderedtem. Különös mámort okozott a törzsborogatás megújítása, amikor dideregni kezdtem, aztán a jeges lepedő lassan áttüzesedett testemtől. Semmi boldogság se fogható a szenvedés megszűnéséhez.

Szóval elbábrálgattam betegségemmel, sorsommal, életemmel, s jobbra-balra bukácsoltam öt hétig, míg föl nem lábadtam, mindig csak kis életterületeket látva, sohasem azt, hogy spanyolos vagyok és esetleg el is pusztulhatok. Meg vagyok győződve, hogyha tovább haladok a halál felé vezető úton és lefelé gurulok a lejtőn, akkor is hasonló semmiségek foglalkoztattak volna. Értsétek meg, csak a dolgok elképzelése szörnyű. Maga a valóság nem. Az összerakott mozaikmunka, „Kleinmalerei”, csupa tört rész. A képzelet azonban az egybemarkolás, a világosság, az egész.

Ezt a tapasztalatomat azóta sokszor hasznosítottam. Évekkel ezelőtt például egy közeli hozzátartómat operálni kellett. Gennyes vakbélgyulladásra volt rázóhideggel, hashártyagyulladásra lépett föl. Éjjel magam vittem be a kórházba. Tüstént lefektettem a műtőasztalra. Borzasztó állapotban volt. De én is. Rajta azal segítettem, hogy átadtam a sebésznek, magamon pedig azzal, hogy a műtétet végignéztem. A sebész eleinte nem akart ebbe belemenni. Csak később engedett, elnéző mosollyal. Nyilván azt gondolta, hogy kegyetlenkedő vérimádó vagyok, akinek a szenvedés látása beteges kéjt okoz. Mennyire tévedett. Én ezzel a szörnyűséggel egy másik, nagyobb szörnyűséget hűtöttem. Mert szörnyű volt az, amikor a beteget elaltatták és nyögött és úgy rőfögött, mint a disznó, és a hasa hatalmasan fölpuffadt, de a műtét elképzelése, ott künn a kórházi folyosón, még szörnyűbb lett volna.

Így van ez, barátaim. És ez a jó. A halálban sem az a borzasztó, hogy meghalunk, hanem hogy ezt tudjuk és elképzeljük.

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Sántán, lovatlan

*Szálltam vagy jártam csillagaidat,
mindig földem dobogtam,
nem bírja szívem, ledob, megyek hát
sántán, lovatlan.*

*Akartam, Uram, ne érkezzek én
havas fővel és hóban,
hittem, ziháló énekemben is
táltos csikó van.*

Könnyem ontani

*Mégis arcomat lerontani,
mégis erős hallgatásomban
kőszájammal felordítani,
követ morzsáló sírásomban
mégis, mégis könnyem ontani
miért kell, Istenem?*

*Első szavam óta magányban,
 eget leső népem szívében,
cseppköves telében, nyarában,
rég elmeszesedett reményben,
élnem mégis könnyem havában
miért kell, Istenem?*

Hogy roppant griffek

*Zeng-bong a reggel, Magyarország katlan,
ím koldusotokká tettetek,
és fölöttem az ég s a föld alattam
néktek is már fűthetetlenek.*

*Nem volt bánatom soha medveének,
telemet át most sem alhatom,
már hajléktalanok testével félek –
jaj lesz-e vajon még tavaszom?*

*Titkomat elétek hiába tárom,
országom romján, hogy krisztusi ágon
holt városban rakok szent tanyát,*

*hogy roppant griffek, Berzsenyi és Arany
szárnya tükrében látom telem s nyaram,
kelták követ, szkíták aranyát.*

Megmozdítász

*Mégis, ahogy szellő
csillagot ha rezzent s levelet,
meleg csönded eljő,
szívem, hűvös membrán, megremeg.*

*Álló időm s utam
megint évszak, bánat s angyalok,
megmozdítász, Uram,
amint kővé válnék, nem hagyod.*

PODMANICZKY SZILÁRD

Megalion

*Kint álltam tegnap a téren
láttam magam a zuhogó esőn
láttam azt is mivé lettem
s hogyan hordok el egy irhát*

*

*Egy kis szőke japán vendég
ereszkedett mélyen a joghurtba
már a dombon jól futott az árvám
nem volt miért kímélni magát*

*

*Egyszerű mondatok
egyszerű igék
kik azok a gyerekek
s főként kik a hülyék*

*

*Itt ül a gyerek tőlem egy percre
mindent tud amit gondol
elnézem akár egy évig
a fejében meg is fordulhatok*

*

*Ha ott lennék
ahol szeretnék
most nem érteném
mit akarok*

*

*A növények
mindig
olyan
szárazak*

*

*Ha tudná az éj
amit ma elhagyok
nem lenne újra éjjelem
és benne én jelen*

*

*anya és apa
egymásra rímel
bármivel kezded
bárhogy is végzed*

*

*Azt hittem vége
de most jön elő
tisztá a tüdő
friss levegő
és a csend
ahogy a hallgatásra
válasznak fényesen megfelel*

*

*Rendemnek hőse lenni
kapufélfa akit
hiába találnak el néha
azért a gól az úr*

*

*Szeretnék egyszer
múltamnak őse lenni
átjárni eleve
kifakult tájakon*

*

*Tiéd lesz
mi nekem jár
mint bőrről
nyúzott kaviár*

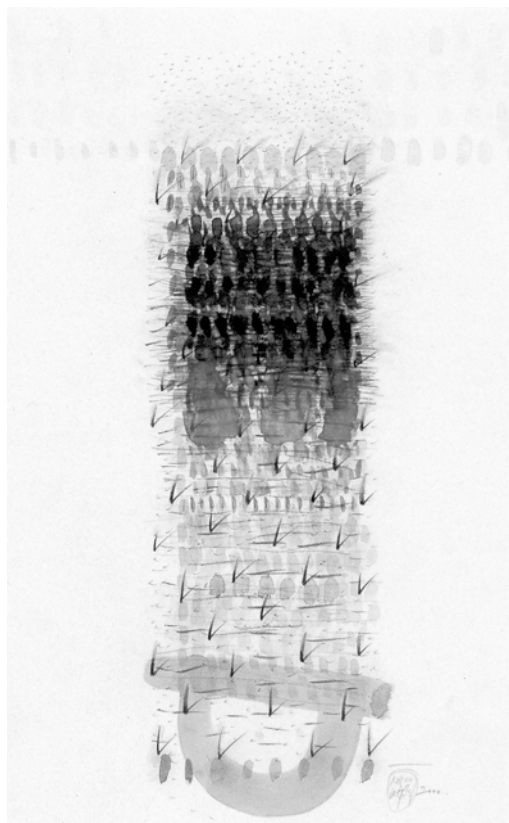
*

*Múltam ma már nem nagy emlék
látszik minden a kis csöppben
időm issza ki a tenger
fenekét*

*

*A kislány és a felhő
a kert meg a fű
a szellő
távoli hangok hangja
az égen repülő
tavaly-volt nyár
az idő tőlem függő
egyenesbe jött labirintus
kinyúlt kopott hajszál
s ott van
ha más nem is
a hangom veled kószál*

KABDEBÓ TAMÁS

Nagybritánia

Brit katonai repülőgépbe ültünk, a legénységen kívül huszonnyolcan magyarok, köztük mi négyen. Most utaztam először repülőn, s ezen a gépen csak a pilótáknak voltak üléseik, mi a földön kuporogtunk, hevertünk. Nem láttam ki a csöppnyi ablakon, különben is esett az eső, hatkor szálltunk be és a gép zötyögött, mint egy vicinális. Megtörtént velem ismét, amit az utazás varázsának hívnak, a dübörgő gépzajban, zötyögésben csaknem azonnal elaludtam. Igaz, az elmúlt napok kimerültsége, álmatlansága volt bennem az altató és visszaálmodtam fiatal életem otthoni utazásait. Jól emlékszem az álomsorozatra, olyan volt, mint egy egyszemélyes mozifilm, egyetlen főszereplővel, velem. És az sem igaz, amit mondogatnak, hogy az álom fekete-fehér. Én fölülről, térképként először a velenicei tavat aztán a kék Balatont láttam, vitorlázó repülőt vezettem, úgy siklottam le a víz felszínére, Tihanynál. A kéttornyú templom toronyablakaiból fekete varjúcsapat szállt felém, Szántód felől fehér sirályok röppentek föl a nádasok széléről és röptükben összekeveredtek a varjakkal. És már öblös halászcsonakban ringtam, eveztem a közeledő fehér hajó felé és máris a fedélzetén ejtőztem egy nyugágyban. A hajó siklott, de dübörögve, kéményfüstje enyhén csavarta az orrom, hiszen már nem is hajó volt, hanem a Keszthelyről Pest felé igyekvő vonat, mely minden második bakterháznál megáll. Révfülöpnél a peronon állnak, integetnek nagyapáék. Kinyitottam a vonatablakot, szellő szárnyán lihegett be a nyári meleg, fürdőruhára vetkőztem, s amikor a vagon közvetlenül a tó mellett futott el, kiugrottam az ablakon, bele a Balatonba.

Zuttyanás. Fölbredtem. Földet ért a repülő. Katonai tábor. Rend. Barakok. Az úgy volt, hogy a Salisbury táborból legelőször Ernő távozott el, egy közeli építkezésnél kapott segédmunkát, lakhelyet. Addig azonban visszajárogatott látogatni bennünket, amíg mi táborlakók voltunk. Együtt töltöttük a Szentestét. Volt karácsonyfa, főleg papírdíszekkel, szaloncukor helyett savanyúcukorral, apró ajándékot adtunk egymásnak, amit a csöppnyi zsebpénzből vettünk, amit a táborban kaptunk. Dalmának egy bombabiztos hajhabot szereztem, tőle egy kéményfedelű füzetet kaptam, mert látta, hogy feljegyzéseket készíték – ha nem éppen naplót írok. Volt ünnepi magyar szentmise, a Boldogasszony Anyánkat

---

Régi kedves szerzőnk februárban ünnepelte hetvenedik születésnapját. Szeretettel köszöntjük irországi munkatársunkat!

legtöbben megkönnyezték, én pár nap alkalmi munkát kaptam, az ezredeséknél, a táborparancsnokéknál mosogattam, ügyeltem a gyerekekre. Nemsokára rá tolmácsok, látogatók, munkaközvetítők, munkást kereső nők, férfiak jöttek. A menekültet csak akkor engedték el, ha munkát szerzett, vagy jótállót.

Philippa Winterbottom azért jött Oxfordból a menekült táborba, hogy egy olyan magyar egyetemistát vigyen magával, aki már tanult otthon művészettörténelmet, vagy tanulni akar most. Mire megérkezett, Jaksi és Dalma már Londonban voltak, Jaksi egy benzinkútnál dolgozott a Kings Roadon, Dalma egy bölcsődében vigyázott az apróságokra. Philippa ötven körüli vénlány volt, nagy lábakkal, izmos tappancsokkal, lófogakkal, áldott szívvel. Ahhoz az angol felekezethez tartozott, amelyik jószerével előírja a jótékonykodást, vagyis Quaker volt. Mivel nem talált a táborban a kívánalmainak megfelelő egyetemistát, rám esett a tekintete, engem fogadott, hogy úgy mondjam, „örökbe”. Volt egy öreg, kényelmes, bőrülékes Oldsmobile-ja, apjától örökölte azt is, aki nemrég halt meg, egyiptológus volt, és nagy házát a Woodstock Roadon is ráhagyta, amelyben Pippa most egyedül lakott. Félnapos autózással jutottunk el Oxfordba, késő estére. Előbb, Londont kikerülve, High Wycombban vacsoráztunk egy faluszéli kocsmában: pásztorpité (Shepherd's pie) meztelenül (ízetlenül) kifőzött borsóval, almás pitével, porkávéval.

(A porkávé ízet szeretem, de a tartósító benne megüli a gyomrom. Megfogadtam, többet nem iszom.)

„És mit fogok csinálni Oxfordban?”

Hogyan szolgálom meg a kedvességét?”

„Középiskolába íratlak. Kijárod. Levizsgázol.

Ezzel egy időben felerősítjük angol tudásodat. Van a városban egy magyar nyelvtanár, azelőtt az Eötvösön volt oktató, ő most Headingtonban lakik, Oxford északi külvárosában és angolt tanít magyaroknak. Hetente kétszer.”

Kaptam egy biciklit. Nem Pippáét, aki maga is két keréken jár be az Ashmolean múzeumba, hanem néhai édesanyját, egy vízözönelőtti nagykerékű szerkentyűt, amely ha kellett, működött, ha nyomva nyomták a pedált. Azon jártam be a város szinte minden zegét-zugát.

Oxford varázslatos város, írtam bele kis noteszomba 1957-ben. Aztán van ott egy pünkösdi sor is: *Margaréta csodaországban*. Akkortájt olvastam először *Alice*-t angolul. Azóta többször. Lám, ez a két túlzó, egymásba kapcsolódó megállapításom később sem tűnt hamisnak. Más is gondolta már így. Volt egy Sir John Davies nevű lovag, Shakespeare kortársa, aki így írt róla:

*„For place, for grace, and for sweet companie,
Oxford is Heaven, if Heaven on Earth there be.”*

(Végy jó barátot, bájt, tájat, helyet,
az Éden Oxford lesz, ha a földön Éden lehet.)

Kezdem a negatívumokkal. Az Édenkertben sokat esik az eső, átázik az ember a biciklin, amíg nem vesz magának perlon úti köpenyt. Bár a diáktársak udvariasak, páran igyekeznek udvariasak is lenni, sokan lenézik az embert (Margitot) mert az uniformist levette nem pompázik tündöklő ruhákban, akcentussal beszél angolul és nincsenek gazdag rokonai. Mikor táncosa akad, (fiúra lel) irigykednek rá. (Gondolom végzős nagylányok ezt bárhol megteszik). A tanárok és tanárnők rosszallásukat, helyeslésüket ritkán fejezik ki félreérthetetlenül, kertelnek, vagy hipokrita módon tettetnek, esetleg allegorikusan körülírják a dolgokat. Az ételek ízetlenek: az is, amit a jó Philippa kotyvaszt, az is amit az iskola büfében árulnak, és az is amit, az elérhetően olcsó éttermekben szolgálnak fel.

Vegyük a katolikus könyvesboltot és ott Denis levesét. Talán a világ első olyan könyvüzletéről beszélek, ahol ételt is szolgáltak fel az olvasás mellé, tehát Hemingwayt böngészhetett az ember a „végtelen leves” szürcsölése közben. Havi tíz font zsebpénzt kaptam a *Bizottságtól* s ez, ahogy igényeim nőttek, egyre kevesebbnek tűnt. Beálltam tehát, iskolai szünetekben, (négy volt évente), Denisékhöz tányérmosogatónak. Az egyik hétköznapról maradt levest a főnök földúsította másnap, majd ezt harmadnap is így ment a végtelenségig. Egy Jámbor Laci nevű egyetemista szerint szilveszterkor a göré kiürítette az óriáslábas kozmarétegeit, tehát újévkor vadonatúj levest szolgált. Hemingway nagyon macsó ürge, gondoltam, a levest szürcsölve. Félbe is hagytam torreador könyvét és Vasarit kezdtem olvasni otthon. Winterbottom professzor több ezer kötete, könyvtárában megvolt a *Vita* angolul is, olaszul is.

Hamar az eszembe vésték, hogy két Oxford van, szimbiózisban élnek és mégis különböznek egymástól: a town és a gown. Az előbbi a város, az utóbbi az egyetem. A 28 kollégiumból álló egyetem, nem állhatna meg lábán az őt segítő város nélkül: könyvkötészet, könyvkereskedés, csónakházak a Temzén és a Cherwell folyón, klinikák, kórházak, templomok az egyetem szolgálatában is állnak és félig üresek lennének nélküle. 1480-ban az egyetem „kebelébe zárta” a fodrászokat és a szakácsokat, adómentesek lettek. Mivel a kollégiumok (ősi diákszallók tanodákkal, könyvtárakkal különleges szokásokkal feldíszítve) építészetileg a város díszei és folytatólagos történelmének letéteményesei, nélkülük a város olyan jellegtelen lenne, mint otthon Kaposvár.

Kezdetben, biciklinyeregben, csak kóstolgattam a várost, álmodó tornyait, kis hídjait, nagy parkjait. Őszig még nem jártam iskolába csak angol nyelvleckékre, valamint az Ashmolean múzeumba és Pippa segítségével, a Bodleian könyvtárba. Nagy kegy volt az az olvasójegy, ma is féltve őrzöm. Megfigyeltem, hogy esténként, 9-órakor megszólal a *Great Tom* (a nagy Tamás harang) az egyetemi Mária templom tornyában és 101 ütés előtt meg sem áll.

Egy nap véletlen szerencse folytán ügyes kis tervet kovácsoltam. Tavasz volt, megjöttek az oxfordi angol diákok Budapestről, ahol Kádár bebörtönözte őket mert orvosságot vittek a forradalmároknak. Két Lord fivér (a nevük, nem titulu-

suk volt a Lord) és Judith Cripps az egykori híres belügyminiszter unokája. Quaker lány, tehát Pippa jó ismerőse. Nosza, Judith meg a két fiú felfedeztek engem (engem is) és meghívtak a Magdalen College-ba, egy nagyszabású bulira. Előbb érkeztem, hogy a fiúk kíséretében megnézhessem a kollégium tündökletes kertjét, melyet négy ódon kőfal vett körül, a lakórészek négyszögeit, a gótikus kápolnát, könyvtárat. Aztán a bulin szert tettem még három lovagra, vetélkedtek melyikük mikor mutassa meg saját kollégiumát, szálláshelyét. Így jutottam el, a következő héten a Keble College berkeibe, azután való héten a St. John College-ba, az elsőéves Kevin illetve a másodéves Bruce révén és a kettő között, vasárnap, Felkay Tibor kunyhójába, a város határában, délen, egy kiserdő mélyén.

Júniusban angol vizsgát tettem, jó rendű eredménnyel, szeptemberben megkezdődött – számomra folytatódott – a középiskola. A Bizottság megvette a legszükségesebbeket: a kék-sárga egyenruhát (a szoknya volt kék), a tankönyveket és persze befizette a tandíjat. St. Adelaide leányiskolát a múlt században alapították de máris számos hagyománnyal rendelkezett. Egyik ilyen volt a Lacrosse bajnokság. Ez amolyan csapatos tenisz – helyettes, hamar megtanultam és csak azért nem lettem csapatkapitány, mert a tisztséget nem fogadtam el. A másik a májusi bál, melyre fiúiskolákból fölsősöket hívhattunk meg, sőt – aki ismert – egyetemistákat is. Mivel nem mindegyik osztálytársamnak volt „lovagja”, én meghívtam mind a négy angol fiúismerősömet: Kevint, Brucet és a két Lord fiút. Fiona, egy kedves lány, (apjának lovardája volt) akit rögtön megszerettem, rendkívül hálás volt Kevinért. Nem lévén estélyi ruhám egy térdig érő fehér santungban jelentem meg és senki sem tudta, csupán Dalma, aki a ruhát Londonban ripsz-ropsz átalakította, hogy úrhölgytől levetett használt holmit viselek. A sima ruhára csipke gallért varrt, tanácsára hajam kibontottam, a derekamig ért. Mikor egyetemre készültem, loknis hajamat levágattam, azóta egyfolytában apród frizurát viselek. Remek buli volt a bál, sőt mindkét iskolai évfázó, amit ott megéltem, a tanárnők férjüket is elhozták. Ott találkoztam Mrs. Bates férjével, Walterrel, aki egyébként egyetemi docens volt és angol létére az ókelta nyelv- és irodalom tudósa. Mrs. Batesnek három kislánya volt, egy kicsi egy pici és egy pirinyó, hamarosan összebarátkoztunk és ha el akartunk este menni, mondjuk színházba – én is láttam ott két Oscar Wilde darabot – én voltam a pesztonka. Mrs. Bates egyébként leánynevével Susanna Fellini (nem rokona a nagy rendezőnek) fakultatív olaszt tanított az Adelaide-ben, ő lett kedvenc tanárnőm, bár nem én a legjobb tanítványa. Sue, az iskolán kívül így hívhattam, a Park Town-ban lakott, a Banbury Roadról nyíló parkosított félkör egy háromemeletes házában, olaszosan főzött, erős római akcentussal beszélt angolul, csinos volt, mosolygós, életvidám. Időnként hármunkat meghívott teára, Fionát, a lovardás lányt, egy Berta Schwarz nevű német származású zsidó lányt, akinek az anyja Londonban élt, apját Birkenauban meggyilkolták, és engemet, aki tapadtam az olaszhoz mint a repkény. Az utolsó évben Fiona lett a legjobb barátnőm. Kijártam hozzájuk Boxhill-re lova-

golni, először egy póni hátán sétálgattam, aztán egy kancán ügettem, végül egy csődör hátán vágattam is. Szerettem lovagolni, holott nem ez volt az igazi sportom. Gyakorta jött Kevin is. Nekik, valahol Hertfordshireben két hátszlovuk is volt farmjukon, noha apja, valójában üzletember volt, Londonban tőzsdézett. Fiona nyíltszívű teremtés volt, kedves, adakozó, nagy ártatlan mosolygós szemekkel, melyeket olykor nevetésben is elfutott a könny. Apja, Michael Elliott-Bateman őrnagy, a világháborúban tüzértiszt volt az olasz fronton. Ismerték egymást Walter Batesszel, aki ugyanott tartalékos kapitány volt, hamar megsebesült, bevitték Rómába, ahol a Santo Spirito kórházban Susanna – akkor kezdő ápolónő – ápolta. A családok összejártak, Michael és Walter bőszen tarokkozott a Park Town egy másik lakójával, Michell Dumittal, a filozófia tanszék előadójával, a New College tagjával.

A többi középiskolai tanárral nem barátkoztam össze, a férfiak három lépés távolságból kezeltek, a nők bizalmatlanul. Történelemtanárnőm, egy szemüveges virágó, „Nina Dumbadze” végtagokkal, azt kérdezte tőlem, miért nem álltak át a magyarok, már a háború elején a nyugati Szövetségesek oldalára? Vádló hangszólyal kérdezte, mintha hazám német barátságáért én lettem volna felelős. Később meghallottam, hogy vőlegénye pilóta volt (egy a több ezerből) és Budapest fölött lőtték le a gépét 1944 nyarán.

St. Adelaide legszebb tradíciója a Karácsonyi ünnepség volt, a szünet előtti utolsó napon, koncert, karácsonyi énekekből, tanulás helyett. A tanterem közepén állt a karácsonyfa, mindem lány ajándékot kapott valakitől, noha a csomagocskák az ajándékozó neve nem szerepelt, csupán az ajándékozotté. Az énektanárnő leült a zongorához, az osztályok legjobbjaiból alakított kis énekkar a legszebb angol karácsonyi énekeket intonálva, a *Good King Wenceslas*, a *Silent Night*-ot, a *Twelve Day of Christmas*-t. Én nem vallottam be, hogy tudok énekelni, holott otthon énekkaros voltam, túrhető mezzoszoprán orgánnummal. Az angol énekek után az énektanárnő felkérte Sue-t énekelne egy olasz karácsonyi éneket. Kettőt énekelt Susanne, a *Bambino Gesut* és a *Presepio Santo*-t.

Aztán, váratlanul, hozzám fordult az énektanárnő.

„Maggie, Sing us a Hungarian carol.”

Szabódtam. Fiona is, noszogatótt.

Elénekeltem a kedvencemet „Rossz a Jézus kis csizmája, sír a ködmöne. Jaj, de fázik, megveszi az Isten hidege. Hogyha volna kis csizmám, Jézuskának odaadnám. Báránybőrös ködmönkémmel jól betakarnám”.

Sírva fakadtam.

Az ismerős fiúk egyetemi évfárá vizsgái után, de az eredményhirdetés előtt, ismét hivatalos voltam a Magdalen Collegeba.

A meghívót a két Lord fiú együttesen küldte, nem tették a szépet nekem, mintha az egyik csupán a másikra ügyelt volna, de kedveltek. Egyszer kávéztam is velük a Kardomah Café-ban, a városközponti torony, a Carfax főszozsédsá-

gában, hova egy lomhajárású angol poéta is eljárogatott, Wystan Audennek hívták. Egy sorát sem olvastam.

Elég az hozzá, hogy a júniusi estén a Magdalen lampionokkal volt kivilágítva, a tornyocskák gótcspikéi úgy fénylettek, mint a homokból épített cseppkővárak a balatoni strandon. Mindkét fiú kísérgetett, egyik jobbról, a másik balról, míg-nem, az elvarázsolt virágoskert egy ösvényén szembe nem találkoztunk egy szemüveges, csokornyakkendős úrral. A fiúk egyszerre mondták: „Let me introduce you to Dr. A. J. P. Taylor”, ez megtörtént, mindhárman hátat fordítottak nekem és ellovagoltak egy keresztösvényen. Később, már bent a felpántlikázott cinteremben ismét megtaláltak a fivérek, bocsánatot kértek tőlem, s elmondták, hogy Taylor tanította nekik a történelmet és, helyel – közzel, egész Angliának.

Karácsonyi koncertünkön ott voltak a szülők, Pippa egyszer jött el, „botfülem van”, mondta, viszont a szülői értekezletre rendesen eljárt. „Tűrhetően tanulsz, jóllehet jobb képességeid vannak, mint jegyeid”, mondta.

„Míntha tanulás helyett máson járna az eszed”.

Máson járt. Felkay Tiboron.

Első futó találkozásunkat az első Magdalen College bulin, egy másik követte, a rákövetkező vasárnapon, a „La Roma” nevű eszpresszóban. Tibor igen halk szavú, igen zárkózott fiú volt, akkor 27 éves, mert 1930-ban született. A közepesenél magasabb volt, sudár és izmos termetű, magas homlokkal, mint aki korán kopaszodik. Kihajtott ingben járt, nyakkendőt sohasem viselt, „akadályozna a légzésben” mondta, a Radcliffe Hospital-ban dolgozott, mint felcser, szabad idejében folytatta orvosi tanulmányait. Odahaza, Budapesten már cselédkönyves orvos volt.

A füstös, kávészagú Café-ban, egy asztal szegletében odahajolt hozzám és mondott valamit. Nem hallottam. Megismételte. Akkor sem értettem. Végül ráírta egy szalvétára: „Kérem, Margit, vegyen engem komolyan.”

Beváltunk szótlanul egy spagetti bolognese-t (elég tűrhetően főztek) aztán, mert szép idő is volt, kimentünk a friss levegőre. Először körülsétáltuk a St. Giles–Cornmarket környékén, aztán végigbaktattunk a Broad Streten, majd egy gondolatlanul becserkészünk a Christ Church College „kapolnáját” a tulajdonképeni Oxfordi katedrálisra. Itt kérdeztem vissza Tibort:

„Miért vegyem magát komolyan, Tibor, vagyis komolyabban, mint a többi srácot aki körülöttem legyeskedik?”

Üljünk le, intette. Leültünk a templom leghátsó padjába.

„Mert szeretem – szeretlek”, mondta halkán, lesütött szemmel.

„Ripsz-ropasz, ilyen hamar? Másodszor lát életében”.

„Másodszor látlak, évek óta kereslek”.

Végigfutott valami a hátgerincemen. Nem a félelem reszketése, hanem egy hidegen induló borzongás mely lassan fölmelegedett, habár elhagytuk a templomot és enyhe márciusi szél fúj. Elsétáltunk a Christchurch College mezejének

végére, ahol a Cherwell folyócska összefut az Isis patakka. Nem volt nálam kesztyű.

„Megengeded, hogy megmelegítsem a kezedet?”

Szótlánul odanyújtottam mind a kettőt. Finom keze volt, jószagú lélegzete. A középső ujjhegyén egy szemölcs az enyhe dörzsölés közben csiklandozta a bal kezemet.

Elsétáltunk még a középkori falig, Tibor fölkapaszkodott rá, engem is föl-húzott, ráültünk. A láthatáron senki, senki. Vártam, hogy átfogja a vállamat és megcsókoljon. Helyette ezt mondta:

„Tudod, ide jártak ki a parlamenti tagok levegőzni, mikor Oxfordban volt a parlament. Rövidesen mennem kell, éjszakás leszek a kórházban. Előbb még, engedélyeddel, hazakísérlek.”

Gyalogoltunk még vagy három kilométert, a Woodstock Road közepéig.

A kapunál elbúcsúzott, kezet csókolt. Jövő vasárnap ismét találkozunk majd, délután, háromkor, az Odeon mozi bejáratánál.

A hét közepén hivatalos voltam egy vacsorára (dinner-t értsünk ezalatt) a *Student Union*-ban, a diákszövetségben. Azévb Bruce volt az alelnöke, az irodájában fogadott, székében hátradőlve, két lábát íróasztalán nyugtatva. Hátrahőköltem. Akkor elvigyorodott, fölugrott, bekísért az ebédlőbe. Bruce apja nyugalmazott generális volt, anyja egy baronet legfiatalabb lánya. Bruce rugby játékos volt, protézissel, mert első fogait kiverték, és vacsora közben levetette a cipőjét és harrisnyás lábát, suttyomban, az asztal alatt, a térdemre tette. Fogtam a terítékemet és oldalt helyeztem. Ebből a szögből nem ért el. A szomszéd asztalnál egy hangos magyar diák társaság vacsorázott. Tudtam arról, hogy egy tucatnyi magyar egyetemista angol tanfolyamon vesz részt a British Council épületében, láttam is itt-ott őket, de egyikkel sem találkoztam. Kezdeti anyanyelvi honvágyamat csillapította Tibor növekvő közelsége.

Az Odeon moziban az Oklahoma című amerikai filmet adták. A fél osztály ott volt a St. Adelaide-ből, egynehányan fiúval, de jórészt anélkül. Így nem lepett meg, hogy Tibor üdvözlő kézcsókját, előadás közben, mindössze egy könnyű, de félreérthetetlen simogatás követte, ahogy lesegítette felöltőmet. A mozi után a St. Mary templomba mentünk, kapujában Tibor egyik magyar barátjával Micuval találkoztunk, ki az egyetemi templomban nyert ideiglenes alkalmazást, takarítói minőségben. Vele átgyalogoltunk az átellenben lévő Brasenose Collegeba, hova volt belépője, s megnéztük ezt a valószínűtlenül szép gótikus kőcsipkés épületet, melyet (évekkel később Velencét megtapasztalván) csak a Sójakok hídjával merrek összevetni. Aztán fölmásztunk a templomtoronyba, a Kongató Tom-ig, és kinéztünk az Oxfordi tornyokra, csipkeparkányokra, kupolákra, a szürkeszemcsés alkonyatban.

„Hú, elfelejtettem a templomkaput bezárni!” – emelte fel szavát Micu. (apró kisemberke volt, törpének óriás)

„Ti azért még maradhattok, nézelődni.”

Maradtunk. Arra gondoltam (szégyen), hogy a Radcliffe kupolája olyan domborulatával, mint a fenekem az állótükörben, a mellem pedig a Sheldonian Theatre kisdómos teteje. Egészen közel húzódtam Tiborhoz, aki óvatosan átölelt és megcsókolt. Ekkor éreztem először azt a bizsergést, amit fészkemben nedv követett.

A rákövetkező vasárnap biciklis randevút adtunk egymásnak az Oxfordi vasútállomás előtt. Onnan elkerekeztünk az országúton vagy négy-öt kilométert, a vasárnapi forgalom nem veszélyes, aztán jobbra letértünk egy ösvényre, mely szántóföldek között vezetett és egy kiserdő sarkáig ért. Onnan még három-négy-száz méterre állt, vagy inkább lapult a kunyhó. Az erdei ösvényt belepte az avar, két oldalán, mint két sárga futószőnyeg, aranyszínű nárcisz sorok. Az erdőben gólyahír, elkésett hóvirág, korai ibolya, a fák tövén piros és szürke taplógomba.

„Jancsi és Juliska lennénk?” – kérdeztem Tibortól, aki válaszként ölbe kapott, lábával betaszította az ajtót, majd letett engem az asztal közepére.

„A legszebb virág” – szólt halkán.

Hoztunk magunkkal nyersanyagot, főztem egy jó gulyást és utána kisütöttem vagy tíz palacsintát. Baracklevárral töltöttem és Tibor, amikor nem néztem oda, rumot csempészett a töltelékebe. A házikó egy szoba-konyhás volt, a konyha egy sarkában elfüggönyözött zuhanyzóval. A konyhaasztal mindenfelé volt, a szobában éppen hogy elfért egy ágy, egy szekrény és egy éjjeliszekrény. A szekrény tetején sorakoztak Tibor orvosi tankönyvei. Átlapoztam egy párat, valójában csak az anatómia érdekelt, az emberi test rajza, kívül belül. Elcsodálkoztam, újra és újra, az emberi forma külső harmóniáján, jobb és bal felünk káprázatos szimmetriáján. Tibor a tetőt igyekezett megjavítani egy kívülről az ereszhez támasztott létra tetején állva. Egy pala összetört, lecsúszott, ki kellett cserélni. A kunyhó (mondom én egy kis understatementtel) két hatalmas, koronájával egymást érintő tölgyfa alatt lapult, külső falait belepte a borostyán – tavasszal csak csupasz csápjai – belül a falak salétromosak voltak és enyhén dohosak. (Máskor hoztam magammal rózsavizet, bepermeteztem a tetőteret.). Tibornak volt egy elég tisztességes gramofonja, Oxfordban vette, és operalemezei. Bolondult az operáért. Még aznap délután, 33-asokon végighallgattuk az Aidát. Aztán estébe hajlott a délután, biciklivel visszakísért a kivilágított város széléig. Egyrészt boldog voltam, másrészt kissé csalódott. Az ölben cipelésnél és a hosszú búcsúcsók-nál egyebet nem kaptam. Holott nem zavart már Bozambó emléke, Tibor közelségére rügy fakadt bennem, biztos voltam benne, hogy szeretem. Az iskolában, történelem órán összekevertem a Tudor királyok dátumait, angol órán Ben Johnson darabjait. Shekaspereinek tulajdonítottam, olaszul elfelejtettem a „lenni” ige ragozását. Sue, önáluk a Park Town-ban teázás után megkérdezte: „Szerelmes vagy?”

Bólintottam.

A tizenhetedik születésnapom nem vasárnapra esett, de a munka és a Margit május elsejei ünnepét vasárnap ünnepeltük a konyhóban Tiborral. Tortát vett, tizenhét gyertyával és egy aranyláncot, rajta egy arany M betűvel, amit azóta is hordok. Asti Spumantét ittunk, megcsókolta a nyakamat ott, ahová a lánc csatja való. Miközben a lánc apró csatját nyitogatta a nyakszirtemen, elől kinyílt fehér blúzom két felső gombja.

„Meleged van?”

„A közeledben.”

„Le akarnád vetni a blúzod?”

Szó nélkül nekiláttam. A fehér blúz alatt ott volt még amit mindig hordok, a melltartó és kombiné helyettes, a finom kis rékli.

A konyhában ültünk, az asztalon állt a gramofon és a Turandot utolsó felvonását játszotta.

„Kevésbé vagyok kegyetlen és jégszívű, mint ő.”

Szó nélkül de enyhén remegő kezekkel megfosztott a réklitől, majd ugyanúgy a szoknyától is. Ott álltam egy batiszt bugyiban a konyhaasztal mellett.

„Csakugyan akarod?”

Szó nélkül bementem a szobába, ráültem az ágyra.

„Erről még soha nem beszéltünk. Tizenhét éves vagyok és már nem szűz.”

Elmeséltem a ronda kezdetet. Amikor befejeztem, Tibor megcsókolta mind a két kezemet.

„Megmondanád mikor volt, vagy lesz a havid?”

„Négy nap múlva.”

Lassan, kényelmesen levetkőzött, összefonódtunk.

Azon az éjszakán ott aludtam a konyhóban a nagy, ám kettőnek mégis kicsi ágyban, de előzőleg kibicikliztem az országúti telefonfülkéig és megtelefonáltam elmaradásomat Pippának.

A következő vasárnapi együttlétünk rövidebbre sikerült és délutáni városi sétára korlátozódott. Tibor a Campion Hall nevű Jezsuita intézménybe volt hivatalos ebédre, hol Macartney „Elemér” professzor, a magyar történelem nagy ismerője fogadta. A másik ebéd vendég ifjú Horthy István volt, az egykori kormányzó unokája. Úgy tűnik Tibor édesapja ismerhette a kormányzót. Macartney, Dr. Eusebius Miller orvostanárnak, a kórház vezetőjének és az eredeti konyhó tulajdonosának volt a barátja, ő ajánlotta Felkayt, a vélhetőleg konzervatív fel fogású és feltétlenül jó családból való fiatalembert. Tibor elbeszélése szerint a társalgás akadozott, a Kis Horthy alig tudott magyarul, (Macartney viszont jól), és angolul is félénken, félszegen makogott. Elemér tanár úr megkérdezte Tibortól, hol szeretne élni, ha végez?

„Szabad Magyarországon.” Felelte Tibor.

1957-et írtunk.

Május volt és bolondultak a virágok a méhekért, a méhek a virágokért. A Keble College kertjében japán cseresznyefák már hullatták szirmaikat, a Balliol-ban volt két almafa, azok vetekedtek, hogy túlvirágozzák az orgonabokrokat és egymást. Christchurch Collegeban jázmin bokrokat láttunk, a New College-ban rhododendront, Brasenose-ba nem engedtek be, mert valami rendezvény volt a pázsiton, hova egyesek szürke pantallóban és selyem mellénybe öltözve, mások fekete akadémiái köpennyel leborítva érkeztek, a nők nyári ruhában, selyemsállal a nyakukon, jobbra harisnya nélkül, fehér vádlival, halványrózsaszín térdel, magas vagy emeltsarkú cipőben. Tibornak dolgoznia kellett koraestétől, vártam a következő vasárnapot.

Szombat lett belőle, késő délután.

Előzőleg Tibor telefonált és beleegyezésemet kérte, hogy a délutánt még két magyarral együtt tölteném-e, a konyhóban.

„Kikkel, és miért?” kérdeztem.

„Az egyiket már ismered, a toronyórt. A másik egy Kuster nevű célszerű magyar kertész, erdőtakarító és favágó, és a legnagyobb érdeme, hogy szeret és tud ultizni.”

„Ulti parti lesz?”

„Beleegyezéssel, héttől kilencig. Aztán fejrnt.”

„Az micsoda?”

„A munka vége. Mármint a kártyapartinak. Jöhetnek a hintók, hazaküldjük őket.”

„Tudod mit? Én megfőzöm a vacsorát, négyünknek. Benne vagy?”

„Ez több mint amit megérdemelnek. Legyen. Mit főzöl?”

„Meglepetés.”

Lecsót főztem virslivel, rizst hozzá. Utána almás pitét.

Még egy kicsit kibiceltem is. A vacsora az összejövetel közepére lett kész. Kártyaszünet. Boldogan szürcsölték, kenyérral mártogatgatták a lecsó levét.

Kuster célszerű, izmos dolgos emberke volt, vasárnap délelőttjét – mesélte – arra használta, hogy megfürödjék a *Danger* folyóban.

„Hol?” kérdezte Tibor.

„Hát ott. Ki is van írva a neve *Danger*. Abban.”

Megálltam, hogy ne nevessek. Aztán visszamentek kártyázni, én pedig a szobába. A szekrény tetején, az orvosi könyvek mellett volt egy háromkötetes műbőr-kötésű magyar könyv, a HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR VERSEI.

Az első kötet címlapján ajánlás: „Édes fiamnak, Tibornak, 1956. november 30-án, szerető édesapja, Felkay Árpád.”

A szekrény fiókjába talán nem illett volna belenyúlnom. De hamarjában kivasaltam Tibor egy fehér ingét s azt behelyezvén keményfedelű, irka lap nagyságú kockás füzetre akadtam. Amit ott olvastam, Tibornak gyöngybetűs írásával, csak jóval később másoltam ki, íme: TÖPRENGŐ.

„Bontsd le az atomot, részecskékre találsz, de mit tartalmaz, ha van, az anti-anyag?”

„Az anyag és az energia felcserélhető, és az antianyag?”

„Ősrobbanás, oké és előtte? Ősgombostű, mérhetetlenül nehéz. És előtte ősgomoly? És azelőtt?”

„Igaza van-e, Giordano Brunonak, hogy a mi univerzumunk csupán a lehetséges univerzumok egyike?”

„Mi tehát a lét?”

„Isten teremtette-e a világot, vagy a világ teremtette Istent? (esetleg Isten és a világ szét nem választható)”

„Amit szeretetnek, szerelemnek, pozitív érzelmenek nevezünk, az a kötődés kiteljesedése.”

„Létezik-e az árnyék? Kirajzolódik, fényképezhető, a nap melegétől hűsölni lehet benne, de ha a fényforrást elveszed, eltűnik. Az árnyék tehát, a fény és a megvilágított tárgy viszonya. És a lélek? Az elme és az általa vezérelt cselekedet közti viszony.”

„És a szellem? Még a materialisták is elismerik, mint létezőt. De mi az, ami létezik? Mi például a magyar szellemiség? Gondolatok gyűjteménye, mely a magyar kultúra kiemelkedő jelenségeit rendszerezi. Aki ennek a kultúrának része, vagy beletanul, az ráismer a magyar szellemiségre.”

„Van-e honvágyam? Van. Ennek a legfájóbb része a nyelvi honvágy. Ezt csökkentendő: ultizom. Ezt elfelejtendő: Margitkázom.”

„A betegségen túl a munkanélküliség a legrosszabb emberi állapot, az árvaságnál, a szeretetlenségénél is rosszabb.”

„Mikor tíz éves voltam, apám megkérdezte, mi akarok lenni? Hasznos, feleltem. Ma is így gondolom. Ezért kötözöm a sebeket.”

„A hazai föld nem, de a haza, a *Hét évszázad magyar versei*-vel hordozható.”

Amikor az ultipartisok elmentek, mosogatás közben megkérdeztem:

„Tibor, ha nem magyar lennék, hanem például olasz, hiszen sokan annak néznek, szóval, ha valami más lennék, nem szeretnél?”

Rám emelte mélykék szemét s letette kezéből a konyharuhát.

„Nem tudom. Így ahogy most szeretlek, talán nem. Így csak a fajtáját szeretheti az ember.”

Ott aludtam ismét, főleg karjának hajlatában, későn ébredtünk, elkéstem az iskolából.

*

A következő hétvégén Fionáékhoz voltam hivatalos. Kibiciklizem Box Hillre, hisz ott volt az istálló és mellette a farm ahol, úgy véltem, szüleivel lakik. Az anyja mosolygott: „*We are going to the Abbey.*”

Mi a kő, gondoltam, nem is hittem, hogy ezek vallásosak. De nem.

Az „Abbey” egy kiskastélynak bizonyult, amit még a Nagy Francia Forradalom előtt építettek Fiona ősei. Michael, Fiona papája, egy earl második fia volt, Right. Hon. címmel, de lévén angol arisztokrata a grófi cím csak akkor járt volna neki, ha a legidősebb fiú lett volna. Ezért adhatta a fejét munkára, szegény. Mindenesetre nem búslakodott sem ő, sem a család. Ez az Abbey Oxfordtól vagy húsz mérföldre volt, egy ötvenholdas park közepén, hol arborétum és rovargyűjtemény is volt, mert Fiona mamája Virginia, zoológus volt a javából és ki-kijártak az oxfordi egyetem rovarszakértői hozzá konzultációra. Találkoztam még ott, de csak ebédnél, Lady Dorotheával Fiona nagymamájával, akit tolószékben hoztak-vittek, mert megcsapta a szél, és Fiona húgával Claire-rel, aki nappal a falkával vadászott, este dinner-hez öltözve, rózsával a keblén olyan szép volt, mint a Temze fiatal istennője, a helybeli Lorelei. Elfogott az irigység. Részben nyersselyem zsabós ruhája és fekete lakk topánkája láttán, részben azért mert tündökletes szépségén túl megörökölt annyi derűt, amennyit az Abbey pázsitjának két és félszáz éves zavartalan szempihentetés adhatott a családnak. Crocket-eztünk. Én ugye akkor tanultam ezt a játékot. És nem is vagyok rámenős. A második kört megnyertem.

Másnap teniszeztünk – én a Bozambó eset után először. Párost játszottunk, Fiona és én, valamint egy James nevű arisztokrata vendégfiú, Claire-rel, kiben, nyilvánvalóan és láthatóan fülig szerelmes volt. Illett volna több játszmát vesztenem. De belém bújt a kisördög, Fionával 6:1, 6:1-re vertük hűgáékat.

„Hát te így tudsz?” mondta Fiona, fakeretbe csavarván Wilson ütőjét.

„Hát neked ilyen gyönyörű kastély az otthonod?” válaszoltam, kérdéssel.

A Portalen négy oszlop közötti tölgyfakapu díszelgett, előtte két kősirállyal, a fogadóteremben szarvasagancsok lógtak, egy kitömött tigrisfej vicsorgott és egy gnu szarvai meredtek az égnek. („nagypapi nagy vadász volt”, mondta Claire). Alul, családi képekkel megrakott szalon – nem volt ott egy fia Gainsborough sem – meg egy tekintélyes könyvtár, dolgozószobával kombinálva, a papa birodalma. Aztán jött az óriási ebédlő, tizenkét személyes mahagóni asztallal, a falakra japán, kínai, indiai festmények, szépek, de számomra idegenek. Volt még egy kis reggeliző szoba is, melynek négy falát felragasztott metszetekkel bélelte ki egy ősanya. Fönt az emeleten öt hálószoba volt és a két lány és a mama közös bu-doír-ja. Este, vacsora után, mikor minket, nőket átküldtek a szalonba, a férfiak kissé becsíptek és Fiona papája kiállt az ebédlő erkélyére és – olyan szögben ültem, hogy láttam – lepisilt a gyepre. Vasárnap délután, mielőtt a Bentley visszahozott volna bennünket Oxfordba – a papa már előzőleg elment Aston Martinjával – olyan másfél, két órára besettenkedtem a könyvtárba. Az egyik sarokban ember nagyságú földgömb állott, Székesfehérvár nem volt rajta, Pest sem, Buda igen. A tizenhetedik századi pamfletek és könyvecskék között találtam egy hetvenoldalas leírást Buda visszavételéről. A csodálatos az volt, hogy a könyvet 1686. októberében adták ki, tehát csupán néhány héttel az ostrom után. A köny-

vespolcok diófákból készültek és diófalemezek borították a maradék falfelületeket is. Ahol nem volt polc, ott metszet lógott a „lambériáról”. Például Rembrandt: *Levétel a keresztről* című döbbenetes rajza, melyen a halott Krisztus testét lesegítő egyik ember, jól felismerhetően maga Rembrandt.

A következő kirándulásom Londonba vitt Dalmához és Jaksihoz. A King's Roadon laktak, mely London déli részének a Temzével párhuzamos útja. A háromszintű vékony ház legfelsőbb emeletét foglalták el, két kis szoba, fürdőszoba és a „pihenőből” szerkesztett konyhafülke volt Dalma birodalma. Itt is meg lehet főzni a disznótorost, vasárnap délre ez volt. Ebédre eljött Ernő is, ifjú angol menyasszonyával, aki büszkén mesélte, hogy a hatodik hónapban van. Ernő némi keresgélés és segédmunka után elhelyezkedett a szakmájában, egy tervezőcsoporttal óriáshidat tervezett a Severn folyó fölé, közel a torkolathoz és ahhoz a földrajzi egységhez, mely elválasztja Angliát Walestől. Jaksi változatlanul a benzinkútnál dolgozott, magyar doktorátussal a zsebében, Dalma Kindergardenban szorgoskodott, maradt elég ideje a festésre. Mindkét szoba mind a négy falát képek borították, minden kép más volt, stílusban is, de ugyanazt a témát variálta, Dalmát. Arckép szemből, profilból, akt hátulról – tükrök segítségével készült – Dalma két kisgyerekekkel a karján, Dalma fejen áll (kubista stílusban), Dalma a startkövön, elfuserált orral, klepa fülekkel, a la Picasso, készül beugrani a csillogó uszodavízbe. Dalma egy albatrosz hátán, szürrealista ábrázolásban, mivel a madárnak óra-szeméi vannak, Dalmának madár csőre. Nem csöpögött belőlem az elragadtatás, de dicsértem unokatesóm szorgalmát. Mikor Ernőék eltávoztak és Jaksi a vasárnapi Observer-be temetkezett, Dalma elővett:

„Hogy beszélsz te angolul, Margit?”

„Ahogy tanultam.”

„A hoyty-toyty oxfordi kiejtéshez magyar hangsúlyt adsz a szavaknak.”

„Hm.”

„Mondd ki azt a szót, londoni tér, ahol Nelson admirális szobra áll, aki győzött a franciák ellen.”

„TRAFalgar.”

„Helyesen: TraFAlgar.”

„Jó, jó. Lássuk, te mit tudsz. Hogy nevezik angolul Krisztus követőjét, ki mint feltámadottat először látta őt?”

„Maria Magdalen.”

„Nos, erről a bibliai hölgyről College-ot neveztek el Oxfordban. Mi a neve?”

„Mag-da-len College.”

„Nem, MÓDLEN. Ők így mondják!”

„Beszéljünk másról”, legyintett Dalma.

Jaksi, aki az olasz művészeti lapokat is bújja, Dalmának hazahozott egy pályázatot egy életkép festésére.

„Premio Chigi-t lehet nyerni vele és egymillió lírát.”

„Egymillióban a kétezer, az... ötszáz font! Rengeteg pénz. Az én havi zsebpénzem tíz font, ösztöndíjnak hívják, ehhez, adj ugyanennyi kerestetet mosogatással. Két év alatt keresnék ennyit.”

„Most fordítsd meg ezt a vásznat a pihenő falán.”

Megfordítottam. Tank volt ráfestve, előtte állt egy fiatal forradalmár lyukas zászlóval a kezében és mellette egy micisapkás hajadon davajgitárral a nyakában: Dalma.

„Te rövidesen mégý pótanyáddal Itáliába, kérlek, vidd ezt a képet egy tubusban magaddal és add be Chigiéknek.”

„Megteszem.”

„Meddig lesztek Rómában?”

„Egész júliusban. Tán tovább is. Én bírom a kánikulát. Philippa meg hűsölhet a Régészeti Intézetben.”

„Összeállítottál-e már magadnak városnéző programot?”

„Mindent meg akarok nézni.”

„Butaság. Rómára, mondják, egy egész élet kell, nem egyetlen hónap. Írjad össze, amit feltétlenül látni akarsz.”

„Kit használnak kalauzul?”

„Stendhált. Kölcsönadom neked *Római Napló*-ját, habár franciául. Amúgy is tanulod a nyelvet. Gondold meg, a múlt század egyik óriása fogja majd a kezéd”.

Oxfordban nekiláttam a *Promenades du Rom* olvasásának, mely nehéznek bizonyult, de az olasz intézetben megtaláltam a mű olasz fordítását. Ez lett a kalauzom, a Ciceróném.

Elképzeltem a napoleonista francia író, amint középmagas és vastag testét megannyi hintóba be-begyömöszöli, 1827. és 1829. között, ide-oda kocsikázik Róma macskakövein. Ha a *Vörös és feketére*, *Vörös és fehérre*, és a *Pármái kolostorra* gondolok, az író valóban óriás volt, legalábbis az öt láb kéthüvelyknyi császárhoz képest, akit istenített, de ha a *Római Napló*-ba pillantok, csak egy művelt Cicerónét látok. Ő, aki oly sok borsot tört a nagyurak és a papok orra alá, regényeiben, és Rómában gyakran rájuk hagyatkozik, társaságukra, információjukra. Stendhal Római soggiornoi a civitavecchiai konzulátus uralmának feloldói is. Ahogy számos nagy hintóútján a szerelemre, római kocsikázásai és sétái során a szépre vadászott. Ebben lett a világhírű francia író egy kis magyar lány (jómagam) római Cicerónéja. A szépség vadásza volt ő, én pedig megpróbálok a szépség tolmácsa lenni. Ez is egy hivatás.

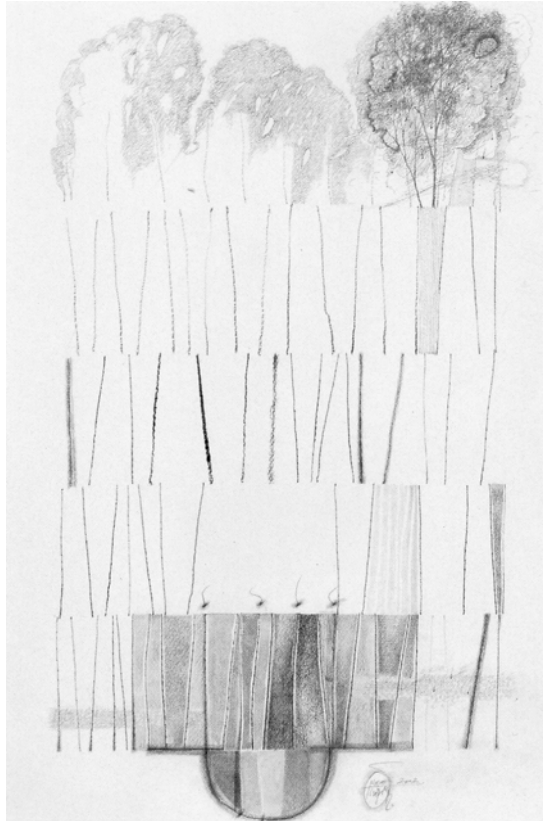
Már-már annyira ráhangolódtam Rómára, hogy a körülöttem nyüzsgő Londont, csak visszafelé menet vettem észre. Bebusoztam a Piccadily Circus-ra. *Ez amolyan kicirkalmazott Oktogon*, gondoltam, és Dalma előzetes tanácsára vacsorára bevágtam egy hatalmas adag többrendbeli salátát, a Lyon's Corner House-ban.

Akkoriban 2 Shilling 6 pennyért annyit rakhatott az ember a tányérjára, amennyi ráfért. Megtettem. Ezután következett a citrancs, vagyis a grapefruit, melyet akkor láttam és ettem először. Demerara barnacukorral behintettem rózsaszín belsejét. Volt még éppen annyi időm, vonatindulás előtt, hogy lesétáljak a Trafalgar Square-re, tisztelegni Nelson ködöt karcoló szobrának és felmérni, kívülről, a Nemzeti Galéria neoklasszikus épületét, melyet egy következő látogatás ínyencfalatának szántam. Azután, felszálltam egy piros emeletes buszra, hogy onnan szemléljem a kivilágított London utcáit a Paddington állomásig. Leányasszony tervez. De emeleten ülve úgy éreztem a busz nemcsak halad, inog is és dől, mint a pisai ferdetorony. Egy kanyarnál kilöttyent belőlem a sok saláta és a savas grapefruit.

Utastársaim egykedvűen néztek.

„Lám, még egy részeg”, mondta egy idős asszony.

„Pedig milyen helyes képű”, tette hozzá egy másik, halkán.

GÉCZI JÁNOS

I.

1/A
hű lámpalázás
lepke a büdösrózsa
sárga fényében

1/B
saját napjában él
és virágzik magának
a büdös rózsá.

2
csöpp perzsa vérfolt
ragyog a rózsalugas
mélyzöld szívében

3
nyílsz pecsétrózsám
illattalan? nevednek
van csupán jele

4
rózsá és rózsá
egyetlen levél három
árnyéka alatt

5
a rózsá belém
mart: csupa seb a karom
rózsától piros

6
halhatatlanság:
barát és bor és rózsá
ez a te neved

7
egyik latinul
másik magyarul lombul
testvér rózsáág

8
szagtalan rózsá
rajta az ékszer-darázs
jeltelen jele

9
vörös kövek közt
áll és bámul és töpreng
a reggel s a fű

10
tört cserép hasán
árnyékfű nő: szél fújja
s a bosszús isten

11
egy salve tibit
mormog a folyondár és
fáklyáját oltja

12
diólevélen
mászik át hét vérpettyé
vel a bodobács

13
álmomba kezdett
nőni a folyondár és
mégis folytatta

14/A

*komló és szulák
együtt fut fel s együtt is
komló és szulák*

14/B

*én nem hittem hogy
úgy is ölelsz ahogy ölsz
felfutó szulák*

15

*a bergénia
fényes levele alatt
tenyérmnyi a tél*

6

*a kecskenyomban
törött vérfű piroslik
darázs szagolja*

17

*a macskaszemnek
fagyöngyszíne a tölgyön
is felragyogott*

II.

18

*most suhantál át
miként madárnak árnya
reggeli fűvön*

19

*vörösre fújta
magát ma hajnalban a
kerti vörösbegy*

20/A

*gyíkfogó fű
lassú gekkófutása
az árnyas falon*

21

*bodobács: dobog
szívem mint aki tudja
holnap nem lesz*

22

*lepkeként kezdi
röptét s végül pillangó
liliom szirmán*

23

*a bronzkarika
is a cinke szemében a
szén túlél téged*

24

*addig nézte a
fűrgé féreg: döntött s a
bőrében maradt*

25/A

*csivitelés és
röpülés foglya: lennék
szív mellkasodban*

25/B
csivitel és hét
Napot emel az égre
a füstös fecske

26
röpdös a labda:
éneklő madár húros
ütők közt szálldos

27
harangszó járkál
letiporja a szénszín
mezei tücsköt

28
miért nem hittem
napcsíkos darázs hogy a
tested tűzből van?

29
fénypászma: nyoma
röpülésnek. de hol a
napszívú madár?

30
röppályák fonják
egybe a kertet: csupa
meglőtt madaré

31/A
kéktiszta égbolt:
két szárnycsapás közt van-e
a madár röpte

31/B
tojáshéjzöld ég:
két szárnycsapás közt hol száll
a büszke kócsag

32
tündöklő kertem
papírra hajlok nézem
a jelképeid

33
leanderszeder
zúgott egész éjjel a
szárnya rózsakvarc

34/A
jövöből szövött
pókhálóba akadtam
a két kő között

34/B
két kő között
jövöből szőtt pókhálóban
ahogy fennakadtam

35
néma szarka a
zöldónix fügebokron
koszlott a tolla

36
szajkó/szatír szemez az
olajfa lombjából a
fénytű lánnyal

37
csőrvészéjével
a hűvös márványtömbön
széncinke kopog

38
zöldfényű foszfor
volt éjjel a lárvaszín
szentjánosbogár

39
*ne kímélj: a sün
 az út szélén elütött
 már egy más világ?*

40
*madárszárnyakon
 repült be a felejtés
 kitárt ablakán*

41
*az ég sátrában
 zizeg nem fér el benne
 a szitakötő*

III.

42
*a tóba csúszott
 a telehold ónlapja
 amíg rád vártam*

43
*az esőcseppek
 hangjegyei között száll
 egy madár s dala*

44
*csitt csepp csak csönd csak
 csak csöpp csend csitt csepp
 [csepp csak
 csitt csöpp csöpp csend csöng*

45
*nézem a tavat:
 még ez énmagam vagyok
 vagy pedig már nem*

46/A
*odahajol a
 fűz-szívű oleander
 a víz tükrére*

46/B
*a víz képén a
 fűz-szívű oleander
 csurom tűzrózsa*

46/C
*a vízre hajló
 fűz-szívű oleander
 csurom rózsaszál / rózsatűz /
 [rózsafüst*

47
*filcvörös karszt
 hasítékában gyöngyszem
 s pengékék tenger*

48
*csiszoltkő hajnal:
 a tenger ónmérlegén
 vércsöppnyi sziget*

49/A
*magukra húzták
 fényhájukat a partra
 dőlt márványtömbök*

49/B
fénylő héjukban
a tört márványoszlopok
még mocorognak

50/A
a kék meztelen
izmú tenger csípőmet
ím körbefonja

50/B
csípőmet fonja
a meztelen kékizmú
tenger hús combja

50/C
a kék meztelen
izmú tenger forgatja
combjával csípőm

51
fél kagyló hever
a földön a vizhúsú
fény talpnyomában

52/A
holdkorong csúszott
a pávazöld tócsába
fröcskölve fürdik

52/B
napsárga foltra
vágyik eső után a
pávazöld tócsa

52/C
napsárga folttal
büszkélkedik pávazöld
száradó tócsa

53/A
mossa a hullám
a lábnyomatok: dalmát
asszonyok könnye

53/B
dalmát asszonyok
mossák a lábnyomatok
csupa sós minden

53/C
tenger és lábnyom
asszonyok ülnek parton
ily vágytól telve

54
pompás fellegek:
fehér halak lebegnek
a tenger felett.

55/A
a vers vízszinén
nézem: sirály alakod
merre lebben el

55/B
versem tükrében
tűnődve nézem mint száll
sirályalakod

56
szomjazok:
vízpartból napból
[vágyakozásból
állnak össze a verssorok

57
a karszt szájpíros
nevenincs virága ég
lángol s elhamvad

58/A

színezüst lábú
olajfák állnak körül
e három sorban

58/B

színezüst karú
olajfák fognak kézen
e három sorban

59

hozza s elosztja
az ösvényen a reggel
a kis köveit

60

mint por zöld füvet
leptelek be s egész éj
átöleltelek

61

a tócsa jegén
vadgalamb kopog vissza
saját képének

62

aranyhal dobta
fel magát s megcsinálta
a talapzatát

IV.

63

molyszárnyakon száll
át a tavon huszonöt
éve a félhold

64

teljes éjjel hogy
alszol néztem – csupasz Hold –
szeretem álmod

65

gyertyalángnyi száj
falatozza a Holdat
feneketlen éj

66

a kibontott kék
metafora-batyuban
forintnyi fényfolt

67

mekkora égbolt?
mekkora nap? mekkora
elhaló lélek?

68

felnéztem akkor:
láttam több csillag van az
égen mint tegnap

69

hideglelős éj
– asszony – a két telehold
parazsa mellett

70

a serpenyőben
május holdjának fénye
éppen elég súly

71
szétgurult betűk
– réműlettel olvasom
a kockadobót

72
piros ruhában
is oly fehér a szív a
szív a szív a szív

73
ismét látom a
fakó talpakat a Naphoz
mint igyekeznek

74/A
egyetlen érzés
kupolájában leng a
Hold és leng a Nap

73/B
egyetlen szóból
emelkedik a holnap
ki: hú napkelte

74
pogány verőfény:
por száll aranyesőként
s türkiz a háttér

75
izzó naptorok
boldog izlandi hajnal
lövellő gejzír

76
szkander a Nappal.
szívem dobog. arcom ég.
árnyékra dőlök

77
poharamba hullt
s vörös lett reggelre a
szédült telihold

78/A
porrá tört fény hull
az üvegszilánk széles
sebperemére

78/B
az üvegszilánk
apró sebén porrá tört
szívárvány ragyog

79/A
gyakorolják a
lázpiros harsonái
a nyárnak az ősz

79/B
gyakorolják a
nyár harsonái az ősz
lától pírultan

80
felső ajkadon
számomra egy szárnyasötét
s-forma folt van

81/A
villog a lézer
fénykötőtűje: kárpit
készül csillagos

81/B
csillagos kárpit
készül: villog a lézer
fénykötőtűje

82

*rímpár bokádra
gondolok: vigasztalna
ahogy elnézném*

83

*szobám lombjában
sárgává érett éjjel
a villanykörte*

84

*úszol barátom
hajnali égen karcsú
szárnyú haiku*

85

*áthajlok hozzád
fehér kavics s mint ostyát
nyelvemre veszlek*

86

*álom vagyok én
is röpke folt becsukott
hú tenyeredben*

87

*cseppnyi zöld cukor
a nádból vágott tollam
hegyén látod-e*

88

*ki haikuban
méred kiméraidat
fejszámoló vagy*

89

*ahogy a fiú
a dólt keresztet nézi
az anyját látja*

90

*kristályból épül
a lélek és kristályá
omlik majd vissza*

91

*vak Odüsszeusz
kapaszkodik egy fehér
hexameter-botba*

92

*sárga pénzérme
tévelyeg a tenyerek
labirintusában*

93

*függőleges hó
mélyén a talpnyom fehér
és hús oduja*

94

*gyorsan épített
óra az árnyék sátrat
szél jön hideg lesz*

95

*a folt a szóban
a meggyen a versen az
ingem fehérén*

96

*a három soros
vers a papírra hasal
s kavicsot talál*

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

Négy újévi stanza

1.

*Jobbik felem már semmit nem akar.
Egy évnek vége, s semmi köszönet
nincs benne (persze nem nagyon zavar,
mert eddig is csak édeskeveset
törődtem azzal, hogy majd hogy szaval-
ják unatkozva el a versemet):
elég sokféle módon voltam ott,
magamra mégis kevés szó jutott...*

2.

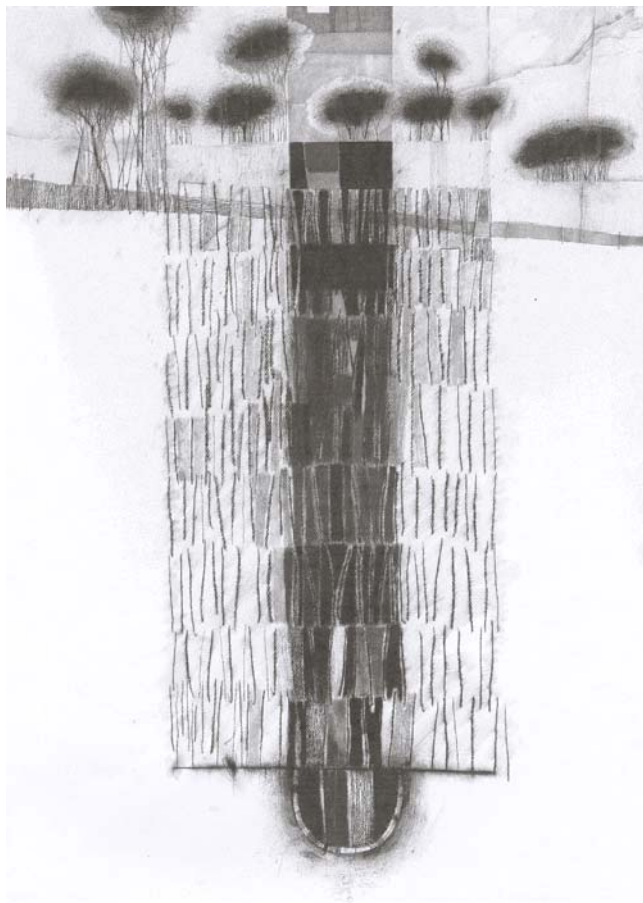
*Értsd: arra, aki tényleg én lehetnék,
s nem arra, aki sokféle alakban
jelent meg ott, és aki ellehet még
egy darabig – pláne, ha úgy maradtam,
és kamatozik még a véres-émlék,
és az „Én nem ilyen lovat akartam”,
és a többi efféle közhelyek
(hogy egyszer én is álszerény legyek)...*

3.

*Elmondhatom, hogy jócskán visszaéltem
a helyzettel, s most iszom a levét:
a sok alakból egyiket sem értem,
hogy ez vagy amaz miről is beszélt –
s bár mindegyik azt mondta, ők csak értem
csinálják, azt már nem mondták, miért,
csak azt mondták, hogy „Őszinte vagyok!”,
pedig hát így már nem versbe valók...*

4.

*Ha naplót írnék (azt még érdekes!),
az bezzeg egész másvalami volna.
Azt mondják, hogy a napló érdekes!
Belevágni mindenféle dologba!
S nem érdekelne, hogy nem értem, és
meg fogok úgyis feledkezni róla –
tudnám, hogy ezzel nem vesztek sokat,
és inkább olvasgatnék – másokat...*

TANDORI DEZSŐ

Függőlépések végjátéka

(K. E. Sz.)

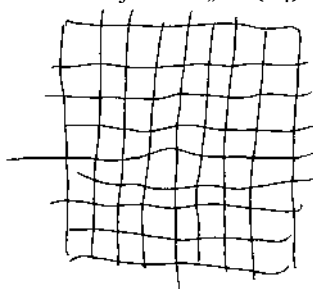

I.

A cím abszurd. Már ha nem a régebbi sakk-gyakorlat szerint vesszük *dolgunkat*: mikor is egy-egy parti többször félbeszakadhatott, s ha végjátéknál tartott már, több függőlépést is adtak le, jó, de olyan sokat akkor sem, hogy azokból „végjáték” kerekedhessék, bármi, ami összefüggésnek nevezhető önmagában. – Másrészt a „Végjáték” nem beckettli értelembe áll itt. Semmit sem akarnék befejezni, végezni ezzel (A. K. E. Sz. = Kafka, Eliot, Szép Ernő.)

II.

Hanem akkor? Abszurd a cím, tartalma nem mindenben pontos, tehát?
Sugallta az egészet „A sakk éve” c. rajzom. A „TD (64)” alcímű. Ideismétlem:

S hogy ez egy „Feladvány”. De nincs megkérdezve, mit kell megoldani. A megfejtés: „Mi lesz a 65. mezőn?”

Ha pedig egyszer már így bemerevítettem, hogy határ volna (nincs!) 64 és 65 között, legyen. Az utóbbi hónapokban összehalmozódott, A/4-es papírokra firkantott feljegyzéseimből nem akarok szerkesztett „dolgozatot; ellenben a matériától is szabadulni nagyon is. Mint az a festő, aki az üres vászontól vagy rosttól távolodik, ahhoz közelítget, mi lenne rajta jó a palettáján, vödöröskéiben, tubusaiban vele lévő festékből, s azt érzi, mondjuk, hogy pointillista, hogy épp ennyi massa jó a megálmodott (meg sem álmodott) műhöz, Ne feledjük, nem szerkeszték. Csak a cím helye rögzült. Különben lényegtelen és szakmai ugyanúgy jön, vadul egymás mellé, ahogy fontosnak hihető és emberi, összefoglaló és szétszálazó... De elég. Ezek függőlépések. Mert a játszma esetleg nem folytatódik. Mert nem tudni, mi lesz az állás „utánuk”. S mert kevés elemről van szó, azaz nem bonyolult

középjátékról. Viszont, nem minimalista a produkció, mert sok mindennek igenis van alapos komponálódása benne, zaftja, ha úgy tetszik, és igencsak bőséges a matéria.

Rajta.

III.

Majdnem véletlenszerűen húzok lapot. Azaz, kezdem a még íróasztalomon heverőkkel. Talán nem véletlenül mégse? Itt éreztem, hogy „eddig, és ne tovább”? Nem önellentmondás-e mindig, ha megoldás-célzatú az írás? Sőt, ha kiírás-célzatú akár?

Íme, asztalomon heverő papírlapomról: „Nem nyilvános asztalfiók-e minden publikációm, együttesében?” Régi mondásom, ugye, hogy amit el akarok titkolni, megírom, úgyse olvassák el. Amit nem írok meg, ott, azzal mintha még volna reményem, aztán elkotygom. Beszélgetések során belezuhanok vele a másik csöndje által tárt szakadékba.

Sebtében: szó sincs borítékolt (függő)lépésről így. Még egy megjegyzés: jelentős „titkot” úgysem mondok el, sok évtizede már, se régít, se mait. Szitkozódok, anti-kedveskedem, kötekszem, előtárok, ingerülten reagálok stb. De titkot tartok. Ergo bosszantó nekem a sok mindenféle személyes érintkezés. Főleg, ha leszögeztem: jóakaróim *azok*, akik dolgaikat publikálják. Ők, nem mások. Nem azok a „barátaim”, akik kánonok ellen sosem szegültek érdekében, megsértettségeimkor nem ugrottak vívópástra etc. Jó, nem is várható ilyen. Viszont ha elegendő helyen publikálhatok, s jelenleg ez nagyon így van, miért kellene bárkivel is telefonozgatnom, találkozgatnom; levelezni... hát az még csak elmegy jó-valahogy... Minek? Hogy az illető a maga csendjével, a maga még-csak-annyira-sebrizáns dolgaival szakadékot tárjon, ahová én minden kacatom odaszórom, s a végén kiderül, nem is lehettem volna ott, a kies dombhajlaton, szemetelni? Erős, de maradjon!

„Ahogy írásaim (összessége) úgynevezett *túl sok* s nem mert az élet rövid, írtam múltkor, hanem mert az élet, amit írok, túl bő, sok etc., a személyes érintkezésekhez is túl sok vagyok. Ha 53 kilósan, ha 88 kilósan.” (Két határérték.) Igen, túl sok mindenről kellene beszélnem, kell beszélnem akkor. Magándolgoz emberrel-állattal; szakmai dolgok; országos dolgok; európás dolgok; anyagi dolgok; eszmei dolgok... nem is folytatom. Ez valóban sok. Ha elvárom, erre reagáljon valaki, annak már se vége, se hossza. S azután jönne ő! Már ha kölcsönös a viszony. Ha informálódni akar dolgaim felől, hát egy ponton túl, ha látni kezdem, erről van szó, takarodót fújok. Végeztünk.

Ez is nehéz. Íme, egy feljegyzésem, még ma reggelről, az utolsó íróasztali lap: „Túl sok érzékeny kérdés, vallomás; és a másik fél, aki meghallgat, úgynevezett jóbarát stb., hamar érkezik el személyes kapcsolatainak körében olyan... kapcsolatszemélyhez” – áthúzások –, „akivel én mindazt, amit e barátomnak elmondtam, nem mondanám el. De nem én vagyok-e a bolond”, folytattam egy másik papíron, „hiszen ha én elmondom a dolgot, könnyelmű vagyok, nem félek stb., hát az, akinek elmondom, miért ne mesélné el tízszer is könnyebben?” Mély igazság.

Nem azon múlik az ügy, hogy amit ketten tudnak, azt már az egész világ tudja. Hanem hogy a legelemibb módon vétettem a wittgensteini tétel legszimplább – a filozófusnál szereplő – felfoghatása ellen. (Mert sokan finomítottuk már ezt a bizonyos 7-es pontot a Traktátból.)

„Kiknek mesélhetek?” (Feltéve, hogy kommunikatív alkat vagyok. S ó, hogyne. Amiképpen a nagyobb titkoknál – jó, hát azok is mik? – elemi védőhatárt ismerek, sőt, ilyen

belső parancsom, evidenciám van, ugyanúgy vágyom, végső soron, lényegtelenebb, de égető, fájó, aktuális stb. dolgokat elmondani. Nem megyek bele ennek pszichológiájába, lelki higiénia-szemponjtjába, s hogy: terápia.) „Akik túl fiatalok némely témákhoz, mert pl. nem felnőtt fejjel élték át egy író 1989 utáni, merőben újszerű megélhetési, fennmaradási etc., etc. küzdelmeit...” Akik semmit se tudnak tapasztalatból a korábbi időknek a más nagyon is meghatározó vetületeiről, metszeteiről, szövevényeiről, hogy ne mondjam, vonatkozásairól stb., „Akik ma vezető pozíciókban funkcionálnak.” Kurátorok, vezéregyéniségek, szakosztályi elnökök a szakmákban, miegymás. Olyan célokért „hajtanak”, amilyenekért én nem, már nem, soha nem is. „Akik sürgő-forgók.” Semmi kommentár. A magam nagyon intenzív, de statikus, eredendően magamra (írói meglétemre, ilyes céljaimra) koncentrált analitikai világomnak ők nem lehetnek ismerői, mert nem lehetnek értői, ergo semmi értelme az ilyen érintkezésnek. „Akik puhák.” Nem mondom róluk semmit. Alváltozataik, jegyeztem fel: „Céljaik elérését már csak attól is féltik, hogy engem meghallgatnak. – Úgyse mondhatnak semmit, s ezt röstellik. – Nekem sem hiszik, hogy bátorkodni merészelek. – Eleve viccel ütnének el mindent.” S a vice az én számomra a dolgok lehazudásának eszköze, a dolgok meg nem értésének kihalandzsázása. A kitérés kecsesnek hitt útja. Valami (a vice), ami műnemével is társadalmi közmegegyezés már. Eh, a túl sok nevetés, ironia, célzás. Mire vezet? Csak az egyén sikerére. Az igazsághoz semmiképp, vagy csak alig. Ne tegyek engedményt: nekem – semmiképp. „A riválisok.” Velük sem beszélhetek „őszintén”. A „sikeremberek” is ide tartozhatnak, de jöhetnek a riválisok a semmiből. Felfelé szálló ágon, ha ez nem képzavar. Mondom, semmi tragédia nem történhet. Hiszen ha a publikálást tekintem egyedüli társadalmi érintkezési formának, szerencsétlen kapcsolattartásaimmal – ha e „kapcsolatok” nem taposnak túl élesen az én publikálóm tyúkszemén – nem ronthatok el semmit, nem tehetem tönkre a két fél (publikálóm s jómagam) által is igenelt dolgot. Mégis: ha arra alkalmatlan személyekkel, barátok mutatkozókival (s öncsalóan: talán maguk is elhiszik, ez jóbarátság!) érintkezem túl közelin, elérkezik az émely állapota. És el onnét!

Az is lehetséges, jegyeztem fel újra, hogy „valaki túl hamar ér el egy nekem igazán nem vonzó kapcsolatpontot”. Értsd: benső híve, kiszolgáltattotta, lekötelezettje etc. olyan valakinek talán, akinek a révén egyenest megy tovább a rólam szerzett információ. Közvetlen „jóbarátom” így jól tájékozottnak mutatkozhat, magasabb „rangban” fungáló kapcsolatszemélye pedig legalább egy „aha! nocsak!” erejéig (gratulálok) tisztázhatja a képet, mit is kell tudni rólam. (Rólád, róla... mert ezt nem kizárólag magamról írom, sőt, tipologizálom.)

Akivel nem éppen gusztusos így az érintkezés, vagyis magadra vess, ha... és ne nézsed majomnak magad... és vigyázz!... ez a másik „fél” lehet szülő, rokon, testvér, álbarát v. öncsócsálólag v. öncsalóan igazi barát (mint mondtam), lehet szaktárs, aligha lehet publikálód valamelyike, vagyis itt már nem érdemes övatoskodni; ahogy nem a kávé pohár széle fertőz meg influenzával sem okvetlenül, hanem egy tüszentés, egy kézfogás, az se... a levegő maga... nem érdemes gyáváskodni így.

Annyit akartam feljegyezni nyilván e mai reggelen: hogy ha magad bátorkods merészebben, radikálisabban, nem szolgálilag csupán, nem eredménybiztosítón, nem szokványosan stb. gondolkodni, az ilyesmit ne kotyogd el arra nem alkalmas személyek, fórumok stb. javára (nekik), valamint untatni se untass másokat így, olyanokat, akiknek nem ez

a „problémaköre” (jól használom a szót, mások az ő megoldatlanságaik), vagy akik (bocsánat, a másságot tisztelő és ál-tisztelő mai korban ilyen sem szabad mondani már talán) alacsonyabb korszerűségi szinten állnak nálad, akik egyszerűen ingerelnek, bosszantanak (miért találkozta velük? stb.) – megjegyeztük itthoni beszélgetésünk során (erről), hogy alkalmi v. rendszeres telefonálók is sodorhatnak minket ily helyzetekbe, engem nagyon is.

Irritál az illető pusztá felbukkanása, s erre ahelyett, hogy őt „küldeném el”, a dolgokkal, a világgal kapcsolatos legvadabb (rám általában korántsem mindig jellemző) nézeteimet, felfogásaimat mesélem. Olyan ez kb., mint a ká-anyázás, nem a szegény muterra értik, inkább arra, akinek mondják.

IV. (inkább közbevetés)

Móka, de ezt is megbeszéltük (itthon): nekem tulajdonképpen a nap egyetlen órája sem alkalmas a telefonhívásra. (Hogy engem valaki hívjon.) Hajnalban nem is szokás, akkor vagy elmegyek itthonról egy kicsit, s igazán meg nem mondhatom, hajnali 6 és reggel 10 óra között mikor... hazaérek fáradtan, befolyásoltan... kicsit együtt akarok lenni Totyi madarammal, kutyánkkal... ebédelünk, ami az egyetlen főétkezés nálunk... teli gyomorral irreális... akkor pár órát magamban lehetek madárkáimmal, aki Az Egyetlen Létező Aki Nekem mint Létező Számít, és akinek a halála az igazi ürességbe kanyarít majd engem, nem mintha vele magával így érzelmeskednék... közben kártyázunk is, íme, a 33. éve zajló bajnokság... este kis megbeszélések... kártya ismét... egy-két szelet pirítós, csendben, vagy valamelyikünk ingerült, kell a csend a dolgok bírására... nem folytatom. Hétkor már alváshoz készülődök, fél kilencre alszunk.

Nincs alkalmas időpillanat magántelefonok fogadására. Nem magánjellegű telefonoknál vigyáznom kell, nehogy épp én vigyem át a magánszférába a dolgot. (Mert hogy hiányzik, persze, a kizárólag itthoni beszélgetésen túli eszmecsere.)

Messze vezetne, de: írtam nemrég, mindenütt belső szabályzata van (kellene, hogy legyen ilyen), mennyit lehet a közvetlen környezet dolgaiból megírni. Mi ketten, akik a madár és a kutya mellett itt 37. éve együtt élünk, megegyeztünk – azaz én ezt mondom a magam részéről, a feleségem helyzete más! –: én csak másiktól tűrök el kellemetlenséget. Másutt, ha ilyen ígérek, legalább elvben kimondom: vége. Így minden második gondolat végjáték is! (Vicceltem. Látszik, milyen olcsó a vicc, a legjobb is!)

És ha az írás nekem annyira „szent”. Nem vicc. Az, hogy írom például ezt. Telefon, ebbe bele? Nem! Sőt, rajongok a 2. Bundesligáért (német II. oszt. labdarúgó-bajnokság, jó sűrű daráló), nézem mindig. Ma de. meccs van. Készültem rá. (Aachen–Nürnberg, élpoziókéért.) Hajnalban le is kattintottam azt a német adót, ahol a meccs után – tegnap este játszották a mérkőzést – zaftosan kitört botrányról kezdtek beszélni. Hát persze, ne rontsák el az izgalmat, a szurkolást, lássuk élőben, azaz lejátszva, mi történt, a délelőtti ismétlésben, na.

De akkor nekiestem ennek, és egyszerre „nem volt” meccs! Míg kellett az egybe-lélegzet ennek az írásához. Remélem igen sokan vannak „ennyire profik”, és nem, mondtam újdonságot, érdekességet.

Most megnézem a második félidőt. Ezt vagy ma du., vagy ha nem vagyok ilyen szenvetlenül higgadt, más reggel(ek)en folytatom, hagyom abba.

Olyasképp; mert függőlépések végjátékának miféle „vége” lehetne? Avagy?

V.

No, azért szerencsére csak 12 percről késtem le, később kezdték. Kuttyám közben – hogy még valami érdekeset meséljek – az ülepével rátelepedett a már felhasznált, a földre hajított A/4-es lapokra.

Mielőtt jegyzetfeldolgozásomat folytatnám: senki olyan fontos írónak, gondolkodónak (na ja!) nem képzelheti magát, hogy komolyan elvárja, majd mások érdeklődni fognak az ő „2. Bundesliga-kedvelése” iránt, az ő bármi kedvtelése dolgában stb. Eszembe sem jut ilyesmi. Régebben volt ilyesmi: transzponálni. Mintegy hasonlatként elmondani „a lövésnyit”, „a 2. Bundes”-et etc. Nem tudom, van-e ez még. Nincs-e neopozitivistá-neo-szuperneo-kor? Hogy minden az, ami? Unalomig, gyomorrontásig? (Pl. sport, zene, szex, akció stb.)

Riasztó viszont (valamelyest), hogy a most már kosaramból húzogatót lapokkal vigyázni akarok. Ne a legrégebbieket ide! Ó, ha már én félek, hogy avulnak (érdeklődésem számára), miként fogadja majd Olvasóm? Lássunk a továbbiakhoz.

Úgyis folytatása lesz, egy alkalommal ennyi papír feldolgozhatatlan. Fázom kicsit (ettől is, de más mód szerint).

Érdekes, rémesen meggyarapodott testsúlyom ellenére gyakran itt ez a fázás.

„X. Y. egyenlőtlen partner. Én komoly szakadékokba szédülök, mesélek – ő vicceket mond, vagy nagyon a közmegegyezés szerint akar csak megértő lenni.”

Egyebek: „Nem a fogyásra nem bírom elszánni magam. Egyáltalán: *elszánni* nem-bírom magam!!”

Ellentétpárjaellen (X. X. nem vette jól, miért?): „Semmit se muszáj. Csak mert muszájni muszáj, ahhoz kell minden.”

„Beállt ez az áldásos állapot is: valami módon már kibírom, hogy nem dolgozom (pl. egy-egy délután, egész nap). Válasza erre bárkinek: Viccelsz? A mi szakmánkban nem tud szinte senki se minden nap dolgozni. – Én: De én tudtam. A vicc, na tessék, írom ide, vicc, épp az utolsó 5-6 évben. Régen én annyit lógtam! Antikváriumok, lemezboltok, parkok, kocsmák, sétálás, nézgelődés. A fiatalabbak azt nem érzékelik, mi volt az, hogy kb. a mai honorárium 60–70 százalékát kaptuk tíz-tizenkét éve, és az élet a mainak a 20%-ába került, sőt! Nagyon kemény dolog volt egy egészen más kiadói világhoz stb. szokott alaknak, mint amilyen én is vagyok, az utóbbi 15 év igényeinek teljesen megfelelni. (Bocsánat a raghalmozásért.) Ám erről: máskor, például a műfordítás dolgairól szólva. Ösztönös ellenszenvem nincs, hogyan is lenne, ha valaki ügyes firgés-forgással, megjelenetésekkel támogatja önmaga előbbrejutását. Főleg, ha – mint kiderül! – bebetonozott illetők segítik érdemi dolgokban, egész összefonódások netán stb. Csak ott jön – számomra – a baj, ha az illetővel ezt közeli kapcsolat okán például meg is kell beszélnem. – Miért kellene megértőnek lennem ilyesmikben? Magam alatt vágom a fát.

Egy oka megint annak, hogy csak óvatosan érintkezzem (vagy sehogy) „barátilag”.

Merőben más dolgok jönnek. S nem állítom, hogy „csak” így van, amit feljegyeztem. Volt egy pillanat, amikor így volt. Olvasómtól, publikálómtól érett megértőkészséget kérek.

VI.

„Az ambíció és az emberek iránti érdeklődés halt ki belőlem.” Na tessék. Ilyet írtam fel én?

Amikor feljegyeztem, az érzés hiteles volt. Meg hát Musilnak etc., Thomas Bernhardnak sem „az ifjúság számára átdolgozott kiadását” olvassuk. (Már ha az lenne az enyhébbik változat! Nem tudom.)

Tehát nem ambicionálok, hogy elérjem ezt v. azt. Legyen mindenesetre munkám. De a „nyílt asztalfiók” pl. nem jelenti, hogy okvetlenül vágnék „az emberiség” megértésére. Kölcsönösen, nem.

„Mi az érzelmi roham?” írtam fel tegnap. „Ez”, utaltam az ambíció és érdeklődés kijelentéseire. Ellentétel: „Vagy nagyon is jó akarok lenni!” Az emberiség iránt. Hamarabb készülök el egy munkával, részleteivel. De aki fizet, részletekben, megszokta, mi a leadás-fizetés ritmusa. Jót akartam, mégis kicsi fals jön... hogy van ez a leadás-fizetés, hallom a kérdést?” Na, íme.

„Kaptunk-e felmentést bárminkre, szokatlanunkra (veréb, belső fontossági sorrend)”, írtam, „emez, *így* szakosodott világban?” Tehát: hogy nem okvetlenül köz-érdekűek vagyunk? Akció, gépiesedés, eredmény szempontúság stb.? „Dühöngenek-e, másrészt, akiket nem is érint, világi jelenségek láttán, hallatán? Verebemnek szólnak az örökös keresk. rádiók, borzalmasnak is mondható zenei programjaikkal. Miért vonok le ebből bernhardi tanulságokat? Magadat gyötröd feleslegesen, hallom.

Avagy, írtam, „van-e evidenciája még, hogy pl. *zen*, ilyesmi, s akkor nem is kell engedélyt kérni? Magunkban végképp nem? Lehetünk-e salingeri öntudatban? Mint a Glass-fiúk?”

Ide vág: „A tragikum iránti érzék halt ki ma itt. Engem mindenki pesszimistának, nihilisnek – sic! – tart... holott ocsmányul szidnak mindenfélét, amit én nem, azt hihetném, tragikusnak látják a dolgokat. De nem. Nem. Nem tragikusan!”

Még: „A legtöbb dologgal az a baj, hogy beszélni lehet róla”, ah, csinos anti-wittgensteini kombináció. „Lenne csak igazi nagy titok... lenne kimondhatatlan, megfogalmazhatatlan... akkor nem mondanák. „Igen ám, de ezt nem úgy értettem, hogy akkor jobb fényben állnánk, vagy nem lenne baj. Dehogya. Akkor nem émelyednénk magunktól („magam kibontván”, N. N. Á, szava), épp mert spontánul „kibontottuk magunkat”. Ne! Ettől vagyok rosszul egy-egy telefon stb. után. Mennyi fölőset mondtam. Fizikailag is elfáraszt; ez a büntetésem. Liftel az agyam utána.

Nem részletezhetem, s akkor talán nem is ó, mégis: „Mily soká hittem, gyönyörű évem lett ez a 64.! Aztán... mi minden spékelt meg. Munka-dologbéli árulások, méltatlan kifogásolások... hogy ott lassan használt, alkalmi árúvá süllyedt le produkcióm! Jónak hitt kapcsolatokról derült ki, hogy 2-3 éve ingadoznak, nem is jók, sőt. Vagy legalább nem kell *élni* őket. Vannak a durva kihajítások, kiszúrások etc., miért ne lettek volna nekem is, idén is? Ne kiáltsak ki én évet „csodás évek”!

Hanem azért mégis. Már ez sincs. Öncsalás lenne a „csodás esztendő”. Mégis! Életben maradtam, mikor majdnem a tűzoltóautó alá mentem. Sokat publikáltam, de milyen jó helyeken. És a többi. Hihetetlenül dolgoztam Virginia Woolf-könyvek fordításán, Parzivalon, szótár nélkül fordítottam Poe-verseket, holott angoltudásom nem az igazi... még sok apró (nagyobb) munka adódott. S ezt is így értettem az imént: nem ambicionálok, hogy

mindig legyen (ilyen jó) munkám, szeretek már ambíciótlán is... nem érdeklődve annyira az emberiség iránt. Na, ugye, másképp hangzik. Most az enyhületes igazság a jobb?

Sem-sem. Félek, meredek „igazságaim”, vallomásaim nem oly érdekesek a legtöbbszörnek, így aztán hideg zuhanyuk alatt állok csak. A magam leforrázottja vagyok. (Ha másképp veszem.)

Ilyesmi: „Én önt szeretem. De az igazságot még jobban szeretem. S ha akkor... hát én önt annyira azért mégse szerem, ez az igazság.”

Húha!

„Szellemietlenek a napi dolgok.” Na ja, mit akarnék? „A napok zajlása, szellemietlen.” Mármost én nem holmi Goethe–Schlegel–Schiller világot akarnék tágabban magam körül. Feleséggel épp eléggé szellemiek a napok, unalomig tárgyaljuk, amit itt is írok. Csak ha én a ritkán járó buszt, a boltos komorságát, a szemerkélő esőt is komolyan veszem... meg a magam rossz hangulatait... hát persze, szellemietlen az összkép. Szép Ernő ezt szebben megírta:

*„Számolni kell hány évnél tartok s eltérni halkan
Hogy a nap itthagy mindig s kívánni kell jóestét,
A selyem élet lassan kopik le mint a festék
Orcáimon, hajam vész s már azt hiszem meghaltam...”*

De ha egyszer Szép Ernőt, akit én Kafka és Eliot mellé sorolok, s nem csupán időben, s rangban „minimum”, költőmet édes-kedves versikék poétájának tartják, meg maximum a színdarabjait élvezik stb. – mit várjak én? Már le is hagytam őt esetleg, unalmas, fás-karalábé fogalmazatásaimmal. Mikor ő:

„Az életet barátom szétszórja itt az élet...” – ezt így megmondja. Világlírai-legjobbssággal. Na?

„Fáradt vagyok, nincs kedvem s magamról nem beszélek”, mondja ezt is felülmúlhatatlan. Hogyan mondjam ezt valakinek, aki dumálni akar velem, mert kíváncsi, unatkozik, azt-hiszi-hogy... s a többi? Ma már nem is veszik így a dolgokat! Ki-ki úgy gondolja, ahogy azért Szép Ernő is mondta: azt hitte, ővele majd kivételt tesz az isten. Uraim, barátaim, én nem vagyok „isten”! De nem ám. Nem teszek kivételt.

Valahol írtam: ma, sajnós, szétszóródtunk, mielőtt összejöttünk volna. (V. Woolf-parafázis: „Összejöttünk... és szétszóródtunk...”)

Majd: „Ezt a hidegült gondolkodást is képviselnie kell valakinek, hát képviselnem kell.” Léha butaság, én nem mondom, de az ilyet szeretik ma: „Nem vagyok én gijotin, hogy a nyakadba hulljak.” Igen? Ó, Szép Ernő mondja: „Egy-egy ismeretlennek nyakába vágytam esni”, kifaggatni, ki vagy, hol élsz, ugye, rossz a világon (összegyűjtöttem ezt több versből); s ezzel az ismeretlennel „sietett volna el” a boldogságot keresni. Nekem ez a vicc, az életnek ez a fájó röheje, a kifejezés... hogy mintegy hivatalnokian, iparúzóen – nana! hallom – siettek volna el, ismétlem, a boldogságot keresni. Legyen meg hamar az a boldogság, este a Nürnberg–Aachen visszavágó van, nézem a meccset... vagy: ne abba a pubba menjünk a Gwendolyn utca sarkán van hely, ahol közvetítenek rögbit, majd kibírod a sört... veszünk neked a sarkon. Ilyesmi. Sietve legyünk boldogok, aztán legyünk magunk. Igazi mód. Na?

S á, nem mondok én az emberekre semmit. A nagy munka dolga, megszerkesztődése is rendbejön, nagyon jó valaki akadt a kétes érthetlenséggel „kiugró” untermann (alapember) helyett. S további kapcsolatok vele. S... s... s...

Mégis el kell mondani, ha ilyen közbeiktatással, némi visszavonással is, el, amit elmondtam, s amit még mondok. A rádióújságról letépek a sztárok-sztárnők fényképeit. Nem fogom még nézni is őket, véletlenül se, egészszheten. Elfordítom fejem. Ha már fülem az áradó ízléstelenségtől nem bírom is. Totyival együtt „sasfülem” van. Csak vaksi szemem.

És ha megvakulok? És ha megbénul a kezem? Olyan luxust már nem engedhetek meg magamnak, hogy „csakúgy” írnék. Totyival közös passzióink vannak. A képeklapok. A kártyalapok. A... a... a. Totyi tudja, hogy feleségem (rég, jó szóval: a felügyelőné) hozza neki a zöldféléket. (A saláta kivételével.) Jó leülni emberhasználaton kívüli, raktárszerű szobánkban, ahol egykor dolgoztam is, Szpéró, első madarunk mászkálta körbe mechanikus írógépemet (máig ilyen gépem van, ezen írok, az egyiken). És volt, hogy tizenöten voltak ők. Mennyi halál. Már ki sem járok sírjaikhoz a Tabánba. Szüleimhez se járok ki, senkihez. Ezt meg is írtam, nagyon sok egyszerű szívnek tetszett. Csak azon a környéken se mászkálok már, ahol a nyáron. Nyáron még szerettem azt. Ember vagyok, aki az állatok halálát is emberi dolognak kezdi érezni, s mint ilyentől, elhúzódik (utána aztán). Ember, aki hűtlen lesz szenvedélyeihez. Ló, utazás, cigaretta, bor, mászkálás egyáltalán, minden. De ami megmaradt, az nagyon. Az tönkretenne (tönkreteasz majd), ha nincs (ha nem lesz majd egyszer). Addig – darálódik be ez, amit Mai Mindannapoknak hívnak.

Én ezzel „ellenes” lettem. Nagy vagyok senki ellensége, ellenfele. Én csak ellenes vagyok. De nem ember- vagy pl. krokodillelles, nem.

VII.

A „bemondó hangja hadaróan édeskés, kívánatoskodva hideg, bújdosva személytelen.” Mit dühöngök ilyeneken? (Az élet szellemietlensége. Örüljek, hogy míg Totyikám él, hallgatom érte ezt az ő rádióját.) Mit készítek ilyesmikről feljegyzést? Fontos? Mégis... igen.

„Ha eleve senkinek semmit *mondani* nem akarsz, fölösleges bármi, amit mondasz. A szándéka is.”

„Kártyázásunk 33. éve: csodás magánügy? evidencia? bizarr közügy? közömbös a világnak? hiába írom meg? őrizzem meg némán? próbáljam kifejezni? hogy engem mi is érdekel? mikor a múzeumok, lovak, folyók, hegyek, repülések, vonatozások rég nem, már Budapest is szellemietlen, téblábolásra, vergődésre jó, holott Totyi salátájáért, krumplijáért megyek le csak? meg sörért – helytelen! –, hogy bírjam a napot?”

„Miért mindig annyi esemény? Hírek, személyes történések... etc. Miért nem hagy nyugtot az irodalom se, belül?” Ld. Szép Ernő: ki vagyok egyáltalán? miért nem enged nyugtot nekem a világ? miért fáj szívemnek? Fáj még szívemnek bármi is? Azon túl, hogy Totyiért rettegek minden nap... sosem egy-egy új, megélt napnak örülök, nem!

„Fontosabb kérdéseim vannak, mint amilyen válaszokat kapok Y. X.-től pl. Ne vicceljen nekem! Z. X. meg ne zsenizzen. Ne zsenizz te le engem, b. +!” (Térey kivétel!)

„Nem panaszkodhatom telefonon arra, hogy megint rossz a bojler. Hogy megint lehurítanak, miért zártam le, még nincs este? Hogy a kutya letörné a szekrény kulcsát, talán... ezért levettem az ajtóról, de hová tettem? Ilyenokról, meg ami céció ebből lehet, még-

sem telefonálhatnak. Vagy lényegesebb, de benső bajokról. Viszont hol az igazi általánosság? ha Y. X.-nek mások a patrónusai, egyáltalán, vannak ilyenek... nekem meg? Jó, az önsajnálát is nyálkás. Ne beszéljessünk!!”

„Látvány-kor van ma! Minden a kinézése”, rémes szó, „vagy aszerint ítélődik meg. Mégsem rajonganak túl sokan a nekem mindennél szebb verebekért etc.”

„Egy zongorista *térben* művész, egy hangszerre, egy szobában, így gyakorol minden-esetre. Egy író hol? Miben író egy író? Térben? Jaj, ne. Goethe meghatottan tér vissza élete alkonyán s egy tiszta alkonyon arra a hegyre, ahol a kunyhó áll. Jaj, ne. Olvassa, falára mit írt.” Erről csináltam egy tényleg jó, indigós, rámásolós viccet. Hagyjuk.

„Este: hát ezekkel a szánalmas v. nagyszerű dolgokkal ment el megint egy nap, s egy nappal kevesebb van Totyim életéből.” Miféle számítás ez? Megvan-e, mennyi napja lesz neki, nem, az most nincs meg. Akkor mely halmazelméleti megállapítás ez? Nem az, hogy el lehet venni ennyit és ennyit a halmazból így meg úgy, s attól ugyanakkora marad?

VIII.

„Elég: hogy a világban örökké rémesen MÁS dolgokról van szó!” (Mint egy hajdani középiskolás, úgy írom ezt. Rémség.)

„Ha másokkal magamról beszélek, szinte semmi se jön össze, eleve. De becsaphatnak rábólogatásaikkal. Ha ők beszélnek magukról – ritkábban! –, azonnal érzem, mennyire nem jön össze semmi, vagy csak elnéző szeretet-jegyben, hogy feszengetően... Akik kicsit jobban érdeklődhetnének dolgaim iránt, nem érdeklődnek, nem jelentkeznek, s jól is tesz. Ergo: valami olyanra mondom, hogy nincs jól, amit magam sem akarnék jobban; hogy jobb legyen: ergo így a legjobb. Szellemeskedő viccem erre, régebben: Nem jó, de jobb híján a legjobb.”

Most jegyzem fel: „Mennyi fölös feljegyzés. Akkor olyan evidens volt. Most képviselhetetlen.”

„Miközben nem vagyok betojva (senki színe előtt), mi lesz irodalmilag, lesz-e munka stb., azért csak függ, nagyon is, minden napom, mindennapjaim mikéntje függ e tény-körülménytől. Van-e munka. Legalább valamennyi. Lehet, mi-közben lógni is. Könyvem szerkesztődjék! Igen, nem jó a szívszorongás egy-egy könyvért. De abszurdum lenne, ha nem volna könyv-esély. Pl. nekem miért ne volna? Meg... természetellenes az. Van hát ilyenre mérce, határ? Hérakleitosz-viccem, erre: hogy még Héri is kivételt szeretne magával, íme

„nálam egyszer legalább lehetne egyforma a két fele?!”

Hát: 1.) látná, mi a különbség. Absztrakt? Halmaz-ügy! A hullámzással (ami ő maga, Hé-
rakleitosz) felezné pontosan valamit. Ahhoz hasonlíthatná a különbeni sosem-egyformát!
Követhető?

2.) Holott saját maga hullámvonala által már nem egyforma a két fél. Mérjük ki mikro-
pontossággal, akkor sem egyforma, miért? Mert emitt „fönt” van, ott „lent”, ott hullám-
hegy, itt hullámvölgy.

Hagyjuk. „Tudnék-e kedvelni manapság valakit, aki német etc. (magyar stb.) slágere-
ket kedvel? Nem!! „Túl szigorú? Nem.

Vizont, s figyeljük hérakleitoszi elemét ennek, nem jobb akkor, ha eleve senkit sem
kedvelek, s nem „okból”, nem. Mert akkor az ok sem esetleges, már ha nem-kedvelésem
mellett abszolút kitarok, sőt, nem is „mellett”, hanem ez tér nélküli állag bennem...

Feleségem: visszajutottál az „Egyetlen”-állagodhoz. Ó, igen. A „Töredék Hamletnek” he-
lyes címe „Egyetlen” volt. S nem vagyok filozófus-író, nem vagyok filozofikus stb. A „Ham-
let”-ben bőven vannak zsenge-elemek, zsengekből-átmenet-elemek, de olyan munkák is,
melyeket nem lehet meghaladni, meghaladnom”. Nem sokkal Wittgenstein kérése után
(Musilnál olvasom, hol ennek az alapja, korábban van), hogy költészettel kell folytatni az
ő filozófiáját, na jó, a filozófiát.

Nem, dehogy voltam filozófus.

Az életemet írtam mindig.

Azt, ami az élet – nekem volt.

S akkor az „Egyetlen” idején a filozófia(i gondolkodás) volt nekem az élet. Maximali-
zátsága miatt írtam oly keveset 1960–1965 között.

IX. (Egyelőre befejezés, majd folytatjuk, talán)

„Ha tényszerűen elfogadnak, már az is nagyon sok, hihetetlen! Ne törődj velük, a ma-
gadét ne rontsd meg.”

„Persze, mások rovására ment volna, ha engem favorizálnának. Ez örök kör.”

„Van-e értelme ilyen megállapításomnak: tarka négyszögekből összefoldott takarómat,
melyen ülök munka közben, olyan lelkesedéssel hoztam Londonból. Képes volnék ilyen
lelkesedésre még? Ma már nem. Ha légi utasszállító gépkocsit látok az utcán, elgondolom,
tétélesen sorolom, gyűjtöm, miért nem utazom? Íme. Előtte megalázó, hogy ilyesmire
szántam el magam; az előestén, hogy holnap akkor hát meglesz, rossz alvás éjszaka; ot-
romba korai kelés, meg egyáltalán; „hát fix, itt kell hagynom Totyit, az életemet”; ki
a reptérre; ott várakozás; bejelentkezés után további várakozás hülye terekben (nem a ma-
gam életét élem!!!!!! ezt már nem bírom, nem is akarom eltűnni, elsősorban magamtól);
beszállás blódsége; a gép terének blódsége; az unalmas út; az átlérdekességek, álvárakozá-
sok; várakozás leszállás után; hamissága, hogy ennek mind örülnöm kellene; ki a reptér-
ről, gyötrelmes fázisok; várakozás a csomagra; bemetrozás Londonba; cipelés; végre egy
randa szoba, melynek még örülnöm is kell; örülnöm kell a városnak, az első járkálásnak,
holott nem örülök.”

Az egésznek ez a kulcsa. Ez a függőlépés pillanatnyilag. Nem akarok különbségek je-
gyében barátkozni várossal sem. Nagyon én-tudatos, analitikus stb.-m a legtermésze-
tebb közeg a számomra, így nem csupán „én”-ről van szó., Specializált céljaim nem ha-

szonelvűek. Tréfálásom halálkomolyság. Meddig élek még? 65 éves leszek, nincs-e jogom teljesen független felfogást kialakítanom, hogyan akarok élni (a megváltoztathatatlan körülményeket elfogadva csak, de új körülményeket nem tűrve, ahogy Hamlet mondja tehát, ismeretlenek elé sietni), s így tovább.

Az „Egyetlen”-állapotba tértem vissza.

Ez az „egyetlen” nem hamleti volt. Nem volt vagy-vagy. Mert ez a „nincs” állapota volt: Nem a semmié. A semmit az érzékeli, aki valami. Én jól tudok pl. délutánjaimon, mikor már Totyi is alszik, csendben „nincs” lenni, bármit röptében abbahagyni akár, tenni a semmit. A semmit igazán a nincs teheti.

(Vagy-vagy, ism., hogy köv.-e folyt.)

De nem írtam: „Véglépések függőjátéka”. Nem, ez a cím itt – marad. Filozófiai, esztétikai, létérzékelési. Csak nincs-e az egésznek, ami utána jön, a dolgozatnak magának is valami „ellenes” szelleme? – Ami közbevetés ide úgy jön: hát ettől nem alhattam én nyugodtan ma éjjel, sok napra már e dolgozat „megírása” után. Hajnalban nyomban papírra vettem, hogy:

írásnál (íráskor) a holtbiztos esztétikai, személyiségkifejezésbeli, kicsit azt is vehetném, filozófiai *ízlés*, aranyérvék az, ami szinte a legfontosabb. Én a „mondat”-kultuszt, amit eleve mint idegen tudományból a honi tehénre a gatyát, úgy vettek (mert pl. így a franciák alapján el lehetne terjeszteni a rímellenes „harcot”, meg a „kolonializmus” szónak ugyanúgy nincs meg jól a helye nálunk, ahol a lóverseny-közvetítésből is, remélem, elhagyják a „sáv”-ra a „spúr” szót, holott németül, jó a „Spur”, ergo hogy kívülből jön, nem belül, a [zseniális szó!] *falnál*, tehát egy francokat, hogy már így fogalmazzak [fogalmazzon így egy hajdan nagy napilapban régebben és újabban megint híve által nem is hozzá illő társaságban lebornírozott szerző; nem hozzá illő társ., mert egészen másfajta íróember, akivel együtt lebornírozták], és aki az osztrák stb. avantgárd prózairodalmat kicsit ismeri, tudja, ott valóban erre a „milyen mondat”, „mely szóalakzat” kérdésvonalra ment le a dolog, más alaphelyzetből, mint amilyen miénk; mert megbocsásson a világ, de hagyományos, mainstream-ménsztrím-filozofálást, szellemes odaszurkálást nem „mondat”-alapon, nem strukturálisan csinálunk, tekintünk, ítélünk, s ha strukturális, hát akkor nem posztmodern, viszont ha posztmodern lenne az ilyen írásokban a „szellem”, és mégse az, akkor az egész csak úgy posztmodern, hogy a mondatokat strukturálisan ítéljük meg, a szellemet, az írás szellemét a mai aktualitásuk, humoruk szerint, és akkor *mi*, a szemlélők vagyunk posztmoderneknak, és ugyanígy egy 19. századi amerikai humoristát, Mark Twaint pl. szintén posztmodernnek lehetne ítélni, túl azon, hogy senkit se érdekelnek már az akkori és ottani társadalmi viszonyok), tehát jómagam a mondat kultuszát „elvetem”, s a próza netán a vers, urambocsá, egyik alapkritériumának az esztétikai ízlést, a túl nem lihegett filozófiai vagy antifilozófiai hajlamot, de mindenek felett a *szerkesztődést* tekintem;

így, hogy emez írásomnak kilógó szálai lehettek (erre döbbsentem rá éjszaka, ez nyugtalanított; ergo lehet olyat is *jól* mondani, hogy a tehéntakonnyal bekent Eiffel-tornyot bassza meg a kamcsatkai bikabögöly, csupán oka kell hogy legyen, miért mondjuk ezt... nehezen tudnám pillanatnyilag megtalálni ezt az okot, persze, de azért vagyunk sokfélék... viszont az avantgárd korai korszaka, meg a „pusztán felmutatom a tárgyat, aztán ki-ki asz-szociáljon”-korszaka is elment, és Apollinaire-nél is azt szeretem, ahol, kicsit lazán bár,

olyan következtetésekre jut, hogy „és nincs szüksége többé senkire”, jó, de lehet, hogy valakit a kikericsromantika ejt meg, kérem! ezt vitatni sem kell), tehát nekem itt a saját írásomból, hogy kollokválisan fogalmazzak, kilógott pár dolog, elkötetlen szál; ilyen például: miért olyan fontos nekem, hogy ne legyen dolgaimmal kapcsolatosan továbbpofázás stb., és miért ez a nagy lezárulásom stb. – erre szeretnék, közbevetőleg, választ adni, mielőtt egy újabb esztétikai elemmel, látni fogjuk, egy lázas monológgal a végmondásig jutnék. Rövid leszek.

Mivel az évek során, s most végképp, kihalt belőlem az a vágy, hogy csak úgy mindösszeviszszaságban „emberek közt” legyek, ld. Szép Ernő, „A felhők pártján voltam s virágokra borulva...” Jó, ez jelképes, meg hogy így-úgy „kóboroltam”, ergo magányos volt ő: „S mégis mindig és mindig az emberek közt voltam / S mentem szorongva köztük színházba, háborúba”. A gyors társítások nagyköltőiségét most ne elemezzük. De: van egy ilyen kategória. Egy érdemben magányos embernek ez bejöhethet. Nehezebben egy kilincunokás mamának; színészeknek; pultosoknak stb. Nekem ez bejött, és így eleve kevesen vannak, akikkel beszélek, mert

valamiről csak kell beszélni,
 ha Agassit, Ronaldót megbeszéltük, jönnek
 mégis a személyes témák,
 ezek lesznek továbbpofázva,
 ha máris irritált vagyok, írtam is itt, fölös éllel
 beszélek,
 s mindezekon túl és ellenére: az igaz dolgaimról
 hallgatok; én aztán nagyon!

S ekképpen, ha az érintkezés nem elégít ki elemi vágyakat, teljesen felesleges csinálni. Olyan ez, mint amikor valakinek egy bizonyos szerve még tőrhetően működik, de senkik nem jutnak az eszébe az esetleges használatával kapcsolatban, sőt, egyáltalán távol tőle, röhejes az ily használati alaphelyzet.

Például: gyomrom bírná még a nagy zabálást, de... nem! Akkor nem járok zabálós társaságokba. Más példát is említhettem volna.

El ne feledjem: gusztustalannak érzem, hogy lényegteleniségek „a velem kapcsolatos témák”, igen az író, akinek alig értették meg lényegi témáit (vagy végképp nem értették meg!), nem akarja szaporítani a vele kapcsolatos fölös jólétesültségek esélyét.

Ami pedig „kedvemet” illeti, ld. Szép Ernő, „nincs kedvem s magamról nem beszélek” (ismétlem!), izületeim pocskba mentek (kicsit túl fiatalon), csuklóim, vállaim a sok írógépeltől (azt hallottam, bányamunkát megközelítő nehéz testi munka!), és most combtőveim, forgóim vannak soron. Bődületes fájdalommal az ülepem vastagjánál, belülről sugároz, és hajnalban – éjszaka is – felkelve kilincsekbe, bútorokba, ajtófákba kapaszkodva, araszolva, az elzuhanástól félve kell csoszorászva haladnom, és reggelre, hogy már valami járásmódom van, akkor se az igazi, s kísér a fájdalom. Persze, hogy immobilabb és kedvetlenebb vagyok. Még valamit: ha az érdemi diskurzusban nem én vagyok, hát önmutogatók magán jólétesültségeit elmellőzhetem!

Ez az egyéni meghatározottság messze a weöresi „A tökéletesség panasztalan”-tól: egyelőre nem is oly végletes és végzetes, mint Kálnokynál a „szanatórium”, de ha mind-

ezekhez hozzávesszük, hogy 27. éve élek madárral, s ezt oly aktívan tettem, annyira „egy ízig”, jelenlegi verebem oly eszményi madár stb., meg hogy sokat vagyok vele itthon, együtt, és az idő múlik... és el fog következni valami... a végső válás... és az engem, meg ne mondjam, milyen állapotban fog engem „itthagyni”... nos, ez sem semmiség. Sőt. Lett egy ilyen lény-lény-közi, nem ember-ember-közi meghatározódásom.

Erről beszélni nem akarok. Mert nem lehet. Alig van „közönsége”. Nem a súlya szerint van. Nálam a „lovat” se értették meg, szerencsejátéknak gondolták. A ló(fogadás) nekem: tájfutás volt, *cross*. Benne volt a pályák színe, szaga, napfénye, szele, sok környűlő tája; benne volt saját, mindig változó, indíttatásom. Benne voltak a városi miliók: malájnegyed, arabnegyed stb. Londonban. Elit city-világ. Csendes szombat délutánok. Búcsúnapok. Nekilodulások. A kis csatorna, lassú lakóhajóival. Az egész lófogadás-ügynek a beillesztődése a „teljes életem” rendszerébe. Persze, hogy ellenállásba ütközhet ez azoknál, akiktől eleve idegen az ilyen „teljes élet rendszerébe” illesztés is! Benne voltak a nagy remények, a pitiáner igyekvések, az ihletett pillanatok, a rettentő szakadékok. Benne a kiütkeresés a képtelenségekkel változó korból. A ló, mint élőlény, nekem máig alig is létezik. Teljesen *mono* alkat vagyok. A madár van. Kész katasztrófa volt, amikor én nem-monónak-lenni kényszerültem. Jaj, az ne legyen többé. Ezért nem szívesen írok olyan könyvismertetések pl., amelyeké nem teljesen a szívem. S más példák is hozhatók itt. Természetesen mind ezek az önmegismertetések, ezek reménye ma már... összefoglalom: késő. A kis életkori küllönbség is túl nagyok egy olyan közegben, mint a miénk, ez a magyarországi. Ahol sok évtizedes „hagyományoktól” nem szabadulnak, s akik hat-hét éve felnőttködnének csak... hm. Marad velük, de igen szépen, a filozófia, esztétika közössége, erről meg nem kell naponta karattyolni.

Na, ez is szép hosszú kis közbevetés lett. Mi van még?

*

(Eliot-parafrázis, még: „S megfulladok, mikor emberek szava szólít.” De meg ám. Mert nincs, hogy „mit akarok”. Ami vagyok, az VAN.)

XI.

S legvégül: Kafka emlékére, akkor is, ha nyilván alig bármiben értettünk volna „egyet(lent)”:

„Az igaz írás” – és már ez a meghatározás is önkényes – „önkényeskedve, ön-kényeskedve szerint segíti elő létrejöttét (általad), de aztán semmivel sem akar téged igazolni, benne hagy, ezért fázol már közben is, ezért érzed rendtelenségnek az írást a semmittevés, a nincs-állapot helyett. Nem igazolásod az igazi írás, vesztedre azonban te magad az ilyen írás igazolása vagy, s ha nem lennél különben is eléggé, révén végképp el leszel kárhozva. Nem rév az igazi írás, nem révész, csak ez: <valaminek-a-révén> Sehova sehonnan, vagyis annál rosszabb, mert látszata valahova mutat, elviszi a nincs-állapotot, igen, erőnek erejével veszi el, ő, az igaz írás, kinek mindened adtad. Nem akarsz embereket? Tessék, az igazi írás bármi emberfiánál-lányánál rosszabb, hajtogasd csak, nem tudod elégszer: kárhoztodra van.

És nincs rá többé felmentés, nincs bocsánat-osztó helye. S ha evidens, ha eredendő: minden eredendő bűnöknel nagyobb eredendő bűnt követsz el, a szellem feltolakvásának bűnét, az idő kizökkenéséért. Ne jajongj, hagyd az önsajnálatot, újra újra mondom, a lenni-vagy-nem-lenni meg bármi vagy-vagy nyavalyáival. Szánalmas vagy! Te, aki másokat mertél kis kapacitásúnak, élőködőnek, öncsalónak és csalónak nevezni, rosszabb vagy a tisztára-játszódás vágyával mindegyiknél. Nem felelt meg nincs-légürességed? Ha magyarázod, sőt, ha megdicsőítenéd – titkon –, csak mélyebbre süllyedsz, sőt, így süllyedsz bele a mocsárba. A legősibb idők óta evidens írásművek avulása is zajlik már, szétporlásuk csak idő kérdése, és nem csillagmocokban fogják végezni, nem, az élet e földi, viruló mocskában magában!!”

(Itt visszautalok – bocsánat! – egy régi leleményre: „Megtaláltuk. Nincs.” Ld.: *Lábon vett filozófia* c. könyvem.)

És mégis, azok miatt, kik ebben nem követnek, választod külön a magányt, mely mégsem az, ha számodra mások – nincsenek. Mint Hérakleitosz, mikor két fél egyformaságát kívánná, örületes kivételül, vagy. Az „Egyetlen” mindig a megtartott egyetlenként igazi, mindig abban az, ahogy elhagynád, ahogy a tarkaságot kérnéd, ahogy a többféleség igazolására vágynál. De nincsen tarkaság, nincsen többféleség, mert nincs mihez képest lennie. Mert egyetlenég sincs, mint *nincs*; és ehhez képest bárminek már fölös fáradság lennie, és a Mindenség gazdaságos.

Bizonyos, hogy semmisséggé minden nem válhat, de semmibb lesz, mint jelenleg a legigazabbul hinnéd. E kettő közti térben alakul az igaz(i) írás, tulajdonságait nem is csodálhatod. Már a tulajdonság is (íme, Musilnak!) csak Hérakleitosz maga-tagadása. Nem a dolgok változnak. Csak a változás van, szemléltető tárgyai, mint írtuk, a dolgok. Szót nem érdemelnének; és „szó” sincs.

És mégis egy veréb lesz életed-halálod!

(És közben a közműárok fölmennek, a közlekedés ára fölmege, a gyógyszer ára fölmege, és óriási díjakkal hazardíroznak, csak a honor nem megy föl! *Mint mondtam, 2003 novemberében*)

Az én Bakám

...Én Baka Istvánt egyszer láttam. Láttam, de nem találkoztunk. Iskolánk hosszú folyosóján ment, talán fekete öltönyben, kollégáim kísérték. Akkor már „nagyon beteg” volt, de erre is csak hallomásból emlékszem. Én lényegében semmiféle emléket nem őrzök róla. Pedig én is beülhettem volna a könyvtárba, ahol a kollégákkal és diákjainkkal beszélgetett, hallgathattam volna, megszoríthattam volna a kezét, talán még össze is ismerkedhettünk volna. De én akkor nem voltam sehol. Polcainkon ott sorakoznak a dedikált könyvek, de egyetlen egyet sem én tartottam tolla elé. Évekig hozzájuk sem nyúltam.

Baka István műveit én ez év áprilisáig lényegileg nem ismertem. Az idén áprilisban azonban az Interneten ráakadtam Angyal című versére. Ekkor képzeltem el először Baka István angyalát, azt, amelyik nedvedző csikkek és rozsdaszeplős konzervdobozok közt suhan. Ekkoriban már sokat fotóztam. Egy nagyon egyszerű, használtas digitális kamerával vittem át a valóság képeit abba az imaginárius világba, aminek rabja voltam már: a bitekbe vert szimulált valóságba, aminek elátkozott világát én mégis szinte platonistának érzem. A kiállítás anyagának eredetije is az Internetre készül, és ezeknek a képeknek ez az igazi közege. Ez a szimulált valóság, ez az informatikai platonizmus teremt meg számomra egy új világot, ami más lehet. A normál világból pedig e létezés határmezsgyéi izgatnak: Az ébrenlét és álom, éjszaka és hajnal, valóság és érzetek, a test és a lélek, és főként a világban mindenhol benne rejlő lelkeség, aminek feltárására két dolgot tudok elképzelni: a fizikát és a költészetet, elsősorban Baka Istvánét, mit sem törődve ezeknek a közvélekedésben rejlő ellentmondásosságával.

A kiállítás anyaga amatőr munka mindenféle szempontból. De talán pont ebben rejlik jelzésszerű értéke is. Rámutatnak Baka István költészetének erejére: Egy vidéki kisváros városzéli gimnáziumának fizikatanára is elmerengett Baka István költeményein. Tette ezt éppen Szekszárdon. Élete április óta nem változott semmit, reggel ugyanúgy teker át biciklijével a kisvárosban, lőt-fut az iskolájában, gyerekeivel vesződik. A „farkasok óráján” a monitor képernyőjéhez tapad, és pergeti a képeket, az álmokat. De azóta rókabundások az alkonyok, a rémület ázott ingként tapad rá, látja lombjukért sírni a vízparti fákat, néha gonoszként vigyorg rá a Hold. És főként mindig érzi az angyalokat, talán Baka István angyalait ...

Elblinger Ferenc

*Jöjj el hozzám, november angyala!
Halottak napja elmúlt, – élni kell!
S ha élni kell, a kő is énekel.*

(November angyalához)

*Vigyázz Te is, haló porodból
hogy kendert ne növesszen,
kötélnek téged meg fonjon
nyakam köré az Isten.*

(Ima)

*Mint házfalat a vadszőlő, befut
És összetart az emlékezetem;
Vagyok, mert voltam, s ennyi épp elég -
Akkor nyitom, ha becsukom szemem.*

(Vadszőlő)

*még nem tudtam hogy tó lesz minden éjjel
ha felnövök s bár iszapos kiszárad
olykor megér akármily drága árat*

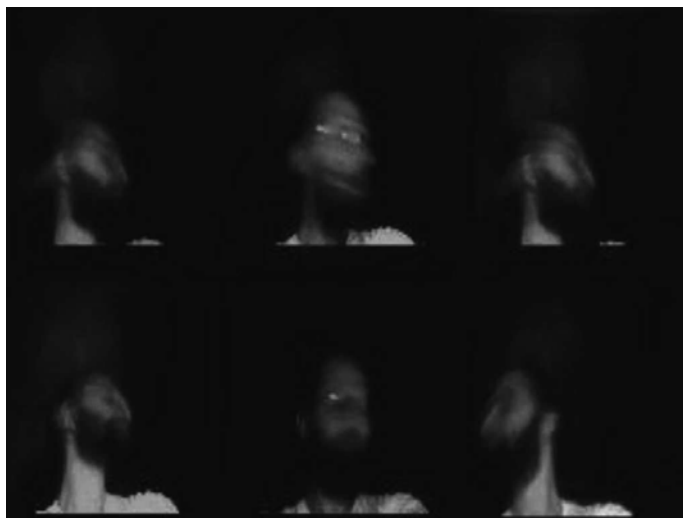
(Sellő-szonett)

*Erdő vagyok - eltévedek magamban
Gyökér vagyok - nyakamra hurkolódom...*
(Hurok-szonett)

*...esik, nem esik, csupa fém-
csillám a világ...*
(Március)

*...s Pallasz baglyának hányadéka, én
görögök, rút szörgolyó, a föld színén;...*

(Farkasok órája)

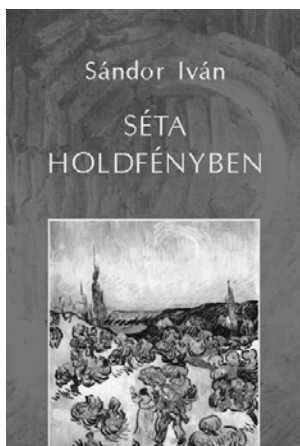

*Találkoztam, míg éltem, angyalokkal,
Nem eggyel, azt se mondhatnám, hogy sokkal,
De szárnyuk mára zúzmarás, hideg,-
Nem úznek el, de meg nem védenek*

(Sztjepán Pehotnij feltámadása)

Akkor és most

SÁNDOR IVÁN ESSZÉKÖTETÉRŐL

**Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2004
409 oldal, 2750 Ft**

„Megyek intézni dolgaim”, mondja Fortinbras Hamlet királyfi teteme felett Zbigniew Herbert híres versében, a Fortinbras búcsúztatójában, „ki kell gondolnom egy jobb börtönrendszert / mert mint helyesen jegyezted meg Dánia börtön”. Herbert, a modern lengyel irodalom legendás „hajlíthatatlan hercege” még fiatalon, 1957-ben, a magyar forradalom bukása után írta ezt a verset, amely máig az életmű legtöbbet idézett darabjai közé tartozik.

Számomra, a lengyel irodalom, hogy úgy mondjam, hivatalos ismerője számára is meglepő, amit Sándor Iván, nem is annyira íróként-esszéistaként, elsősorban még csak nem is színikritikusként, hanem titkos filológusként e nevezetes költemény keletkezésének hátteréről elmond. Peter Brook, a világhírű Shakespere-rendező 1955-ben viszi színre a Hamletet, amellyel a Shakespere Emlékszínház még abban az esztendőben fellép Moszkvában, ahol a harmincesztendős Brook megnézi Ohlopkov Hamletjét, s abban – mint ő maga feljegyi – „alá van húzva a »Dánia börtön« gondolata”. Úgyhogy 1957-ben, amikor a Titus Andronicusszal Varsóban vendégszerepel, már ezzel a tudással figyeli az ottani közönség reakcióit. Brook és Jan Kott valójában e vendéjáték nyomán találhatnak egymásra. Kott megírja híres Fortinbras-esszéjét, melynek elsődleges „forrása” ugyan az 1956. szeptemberi krakkói Hamlet, Tadeusz Kantor scenográfiájával, egy igazi politikai helyzetjelentés a korról, amely „már a színpadon is új Fortinbras-hangsúlyokat keresett”. Nem beszélve arról, hogy a cseh Vladimír Holan is ez idő tájt dolgozik Éjszaka Hamlettel című nagy művén.

„Tehát: 1956. szeptember! Fordulat!” – írja Sándor Iván a krakkói Hamlet kapcsán, ami talán meglepően hangzik, hisz tudjuk, nálunk is, a lengyeleknél is ‘56 októberét szokás fordulatként emlegetni. Igaz, nem ugyanazzal az előjellel. Hisz a lengyeleknek sikerült a szovjet fegyveres beavatkozást megakadályozniuk, a magyar felkelés viszont elbukott. A lengyelek még évekig úgy érzik, ’56 őszen kivívták a szabadságot, s nem alaptalanul, hisz a reform szellemét képviselő lapok tovább élnek, így a Po prostu is, amelyben Herbert verse – meg az a másik verse is, amely mintegy „konkretizálja” a Fortinbras-költeményt, A magyarokhoz című – megjelenik. Mintha mondjuk, a Jövő Mérnöke, amelynek Sándor Iván 1956 őszen a szerkesztője, s ahol október 23-án az összes akkori lapok közül egyedül ő leközli a tüntető diákság pontokba szedett követeléseit, még 1957-ben is létezne, és azokat a szerzőket közölné, akik akkor már a gyűjtőben vagy egy nyugati menekülttáborban kezdenek épp új életet...

De mi köze mindennek Frontibrashoz? És miért olyan fontos neki Fortinbras? Az „...ezek a szavak mit érnek...” című, a Herbert-fordító Gömöri Györgynek ajánlott esszé világosan fogalmaz ez ügyben. Szerinte Fortinbras, ez a „tisztán látó, masszív hatalmi ember” valójában „a szellemi ember bukását látja Hamlet végzetében”, azaz ő az a hatalmi ember, aki „még tud a szellemi nézőpontokról. Ismeri őket. Ismeri és elveti”. Ezzel a még-gel Sándor Iván egyfajta korszakhatárt kíván jelezni. Meggyőződése, hogy a századközép az utolsó pillanat, amikor „a szavaknak még volt jelentése, volt még párbeszéd, amiből valami-bármilyen kibontakozhatott”. Vagy kibontakozhatott volna, ha a rendszer jellegéből kifolyólag nincs eleve kudarcra ítélve. De félreértés ne essék, eszébe se jut politikai vagy politológiai esszé írni, noha ahogy mondani szokás, ott van az ujja a kor ütőerén. Politikai értelemben is. De amit így kitapint, bármilyen fontos is, csak mellékes adalék. Erre utal az a bizonyos „szepemberi fordulat”.

Gömöri Herbert-kötete, amelynek kapcsán ez az írás született, 2000-ben látott napvilágot. Érdekes azonban, hogy az a hét évvel korábbi keltezésű nagy Hamlet-esszé, amely már szerepelt egy korábbi Sándor Iván-kötetben, s a jelen gyűjteménybe is bekerült (kivételesen, ám teljes joggal), konklúziójában voltaképp „alájátszik” a későbbi opusznak. Abban az esszében is „a Hamlet végjátéka” érdekli őt, de már ott megjegyzi, hogy valójában nem Hamlet halálával köszönt be a „a Fortinbras-korszak”, hanem azáltal, hogy „Hamletből, a »wittembergi emberből« a küzdelem, az elégtétel-keresés, a bosszú kényszerűségében »hierarchia-ember« lesz”, ami annyit tesz, hogy egy ponton a dán királyfi átveszi ellenfeleinek harci módszertanát, felizzítja magában a „trónkövetelőt”, azaz belép abba az aréna, ahol „az ő korábbi léttörvényei nem érvényesülhetnek”, s ezért kell elbuknia. A Személyiség, a Szellem bukása ez.

E több mint négyszáz oldalas könyv, némi túlzással szólva, az első laptól az utolsóig erről a bukásról és erről a fordulatról szól. Pontosabban, ahogy a kötet címadó esszéje, a Séta holdfényben mondja: igaz, „az Én-fogalmat mint a kultúra teremtette fogalmat közelítjük meg”, ám azzal nem kevésbé tisztában kell lennünk, hogy „ő maga” is, „módosulásának feltételei is a kultúrán túli valóságban vannak”. Ez az a „láthatatlan” zóna, ami Sándor Ivánt igazán, szenvedélyesen érdekli. Azt írja: „A huszadik századi filozófia és művészet legmaradandóbb teljesítményei jól ismertén az *illuzórikussá válásig* való eljutásról beszélnek, aminek az újabb körülményeivel-formáival mint a tárgyunkban rejlő láthatatlannal kell szembenéznünk.” Szembe lehet-e nézni a láthatatlannal? Még a kérdés felvetése is paradox. De őt pontosan ez a paradoxon foglalkoztatja. Pilinszky és Földényi szavaival járja körül: a művészet sakk-matt helyzetéről van szó, továbbá az ember változatlanul eleven identitásigényéről, amelynek azonban „a feltételei módosultak”. Ehhez kell neki Van Gogh egyik „legőrültebb” képe, amelyet a St. Rémy-i ideggyógyintézetbe kerülésekor, nem sokkal öngyilkossága előtt festett, s amellyel a festő hitet tesz a művészet „hazugsága” mellett, „a valóságnak olyan átalakításával, módosításával” kívánván festeni, hogy „hazugság legyen belőle, amely azonban igazabb a szó szerinti valóságnál”. Ez „a végtelen lehetőségek tárházaként” felfogott személyiség végórája, állítja az esszéíró, s innen indul el, hogy az „útonlét-folyamatból” mindazt megmutassa, ami áttekinthető, hogy eljusson Sophie Calle tükréig, ahol a személyiség „már áldozata is saját Énjének”. Azaz az ezredfordulóra sok minden felszámolódott, amit korábban megelégettünk – a történelem „vége”, a regény „vége” stb. –, de közben kiderült, hogy „a megjósolt *semmi* helyén sűrű, tapintható

valami a színhely”, s „az Énről sem állítható a már száz éve megelőlegezett s azóta is »esélyesnek« tekintett fölszámolódása”, mert „újabb formákba bújjik, újabb maszkokat ölt magára”. Akárhogy is azonban, „az Én már végérvényesen nem úr a saját házában”, állandóan önmagát keresi, de csak „egy Idegent” talál, „aki szeretne beköltözni abba a házba”.

És ez csak az érem egyik oldala. A másik: a magyar kultúra fáziskésése. Azaz miközben a 19. században „az európai szellem számára meginog az élet *minden* mozzanatának értelmet adó legitimációs bázis”, s megszületnek a kanti értelemben „felnőtté vált” személyiség új törekvései, addig mi megrekedünk – sőt az egész kelet-közép-európai régió megreked – a gyanúnál, „amely a tizenkilencedik század óta folyamatosan, akár a nemzetárulás vádjaként is megjelent”, valamint az önkorlátozásnál, „amely ugyancsak folyamatosan a nemzeti megmaradást-túlélést biztosító illúzióvá stilizálódott”, mintegy állandósítva a Bibó István-i „hamis helyzetet”, a társadalmi önismeret elodázását, és „sok tekintetben »takart tekintetű« személyiségként” pozicionálva az autonóm Ént. Micsoda szakadék! – kiáltanék fel a legszívesebben, ha arra gondolok, hogy a szerző elsősorban mégiscsak regényíró, s úgy lát neki újra meg újra az alkotásnak, hogy pontosan tudja, életveszélyes akrobata mutatványt végez e szakadék felett.

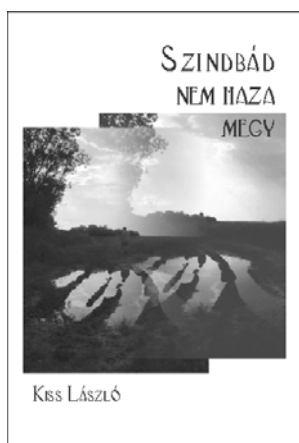
Mit adhat egyik író a másiknak? – teszi fel a kérdést egy régebbi keltezésű esszéjében (Napló a *másvilágból*), s így felel: „A transzcendencia nélküli másvilág bejáratához érkező vándor tekintete, ami az egyik író számára a másik íróban a legfontosabb. Minden más hasonlóság: csapda. És annyi *másvilág* van, ahányan vagyunk. Át kell lépni a kapun, mert a küszöbön innen vigasztalanul nevetségesen és unalmasan hasonlítanak egymásra a legjobbak is.” A kötet negyvennyolc esszéje negyvennyolc ilyen kapuátlépési kísérlet – tudjuk, az esszé kísérlet és eretnokség –, negyvennyolc találkozás története. Nem az irodalmi és művészeti élet egyéniségeivel, figuráival, különceivel találkozunk, hanem negyvennyolc „*másvilággal*”. S ez ennek a meglehetősen vaskos kötetnek az igazi meglepetése. Ugyanis első pillantásra, némi szakmai rosszmájúsággal, azt is gondolhatnánk, hogy afféle reszli-cikkgyűjteménnyel van dolgunk: ami harminc év esszéterméséből nem került be a korábbi tematikus esszékötetekbe, abból állt össze ez a könyv. Igen ám, de micsoda életmű az, amelyiknek így fest a reszlije! Hisz a Séta holdfényben kész szellemi „fejlődésregény”, hamisítatlan „válogatott esszék”, amelyben az életút minden fontos kérdésfelvetése érintve van, s amelyben a régi írások is, ha némiképp más tónusban is, de égető aktualitással szólnak. Úgy valahogy, ahogy a Herbert-vers kapcsán ő maga ír arról, hogy a költő, aki még az ősi mítoszoknak – az európai értékek alapköveinek – teljes szétporlódása előttről üzen, mégis ma is, amikor „az akkori »túl«-on is túl vagyunk”, segít rávilágítani „az akkor és most, a századközép és a századvég tájára”.

Az esszé „számomra ugyanúgy az ismeretlenbe vezető utazást jelent, mint a regény” – vallja. Csakhogy, teszem hozzá én, minden igazi regény vertikális utazás; az esszé inkább horizontális. Ha nagyon tág a horizont, a szálak össze is kuszálódhatnak, s ilyenkor a lényeg könnyen elhomályosul. A jelen kötet figyelmes olvasója azonban jóleső érzéssel nyugtázza, hogy a korai Sándor Iván-esszék talán cenzurális vagy öncenzurális okokból „túlhorizontált” tónusának az utóbbi másfél évtizedben egyszerűen nyoma vész; egyre tisztább és egyre „vertikálisabb” eszme-futtatások kerülnek ki a keze alól. Ez a másik meglepetés, amit a kötet tartogat.

Pirlyi András

„Nem segít semmi (...) végül mégiscsak írni kell valamit.”

KISS LÁSZLÓ: SZINDBÁD NEM HAZA MEGY

**Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2003
149 oldal, 1850 Ft**

Élet és irodalom. Nem a hetilapra gondolok, hanem Kiss László első (novellás)kötete (*Szindbád nem haza megy*) kapcsán jut eszembe ez a közismert, kötszavas szókapcsolat, de talán meg is kellene inkább fordítani a tagok sorrendjét: irodalom és élet. Olyan erőteljes ugyanis az irodalmiság jelenléte a kötetben, hogy helyesebb annak irányából megközelíteni a benne foglaltakat.

Az irodalom hatása a tehetségét már irodalomtörténetészként, kritikusként, irodalmi paródiák szerzőjeként is meg-megcsillantó fiatal íróra a leglátványosabban az egyes írások előtti szó szerinti vagy torzított (Krúdytól, Nagy Lajostól, egy járókelőtől, Hrabaltól, Kosztolányitól, Handketől, Krasznahorkaitól, Esterházytól, Karinthytól, önnön magától származó) idézetekben, mottókban, az allúziók különböző szövegek közötti formáiban, a jelölt és jelületlen intertextusokban, a Krúdy-, Kosztolányi- (és Márai-) hagyományra történő nyilvánvaló rájátszásban mutatkozik meg, de korántsem merül ki ezekben.

Az írás, az irodalmi alkotás tematizálása sem ritka a kötetben: az első írás enyhén infantilis (vagy csak ezt a látszatot keltő) elbeszélője például maga is író (legalábbis a Hadkiegészítő Parancsnokság ezredesének levelet író), illetve az írással sokat foglalkozó ember, saját bevallása szerint az asszociációs prózatechnika híve. Az első ciklus utolsó írásának elbeszélője fejét pedig majd szétveti a sok gondolat, miközben az írástól rosszullet kerülgeti. A második ciklusban az elbeszélő a barátjáról, Ádiról derül ki egy burleszk-szerű jelentekben gazdag elbeszélésben (*Ünnep*), hogy verseket ír. A harmadik, Szindbád-ciklusban pedig a főhős, miközben természetesen hajós, de pedagógus, hardcore-metál zenész és drogdíler is, elsősorban költő, illetve író. A kötetzáró *Szindbád egyelőre nem haza megy* című (az *Esti Kornél* ötödik fejezetéből is helyzeteket és mondatokat idéző) elbeszélés kisvárosi kávéházának többtucatnyi látogatója pedig mind kéziratait a főváros felé küldözgető író, költő, valamilyen alkotóművész (a múzsaként szereplő Ballai Nettát kivéve), még ha többségükről ez soha nem is derül ki.

Talán már az eddigiekből is kiderül viszont, hogy nem egyszerűen irodalmi hatások különböző megjelenési formáival találkozhatunk Kiss László kötetében, hanem magával az irodalom kultuszával. Ahogy mestereinél, Kosztolányinál vagy Krúdynál is, a különbség

részben az, hogy míg náluk inkább az életmű egészéből, együtteséből árad az irodalom kultusza, addig a tanítvány már az első, eddig egyetlen könyvébe belesűrítette az irodalom iránti áhítatát. Másrészt (s a fentiekből talán már ez is érzékelhető volt), hogy korántsem egynemű áhítatról van szó az ő esetében (bár az írói szereppel és tevékenységgel szembeni önirónia már Krúdynál és Kosztolányinál is megjelent, hiszen a XX. század elején is szembe kellett már egyszer nézni az irodalom rangjának, méltóságának csökkenésével): Kiss László irodalomkultusza abban is megnyilvánul, ahogy profanizálja az irodalmat, ahogy miközben megidézi, utánozza, parodizálja is egyúttal elődeit és mestereit, ahogy a fennebb (például krúdys) stílt összekapcsolja, s ezáltal vulgarizálja a mai élőbeszéd szerű nyelvvel, mondattagolással, időnként alpári szóhasználatával, ahogy humorba fullasztja a magasztost, ahogy játszik a hagyománnyal és a nyelvvel, magával az irodalommal. Mert számára már (még?) az irodalom nem (csak) szent tevékenység, hanem önmaga és az olvasó szórakoztatására szolgáló játék (is). Hagyományokra, tekintélyekre, teóriákra, olvasói és egyéb elvárásokra fittyet (is) hányó, a verbális önkifejezésben láthatóan örömet lelő, szabadszájú és felszabadult játék.

Jellegetes posztmodern írói magatartás ez, de ugyanakkor már azon (is) túllépő, már azt is ironiával kezelt hagyománynak tekintő, amikor például a *Csukázás* című írásban az intertextualizálás paródiájaként horgászati szakkönyvekből származó mondatokat épít az elbeszélői szövegbe, s lábjegyzetekben pontosan meg is jelöli a forrást, vagy amikor a *Szindbád útja a gimnazista lánynál* című elbeszélésben az általa is alkalmazott „a Brecht nevéhez fűződő elidegenítő effektus”-okat és az önreflexiót teszi ironia tárgyává, vagy amikor a *Szindbád egyelőre nem haza megy*ben a posztmodern irodalomelméletek egyik kedvenc kérdését is blaszfemizálja az egyik kávéházi szereplő jellemzése közben: „Rajtuk kívül itt volt Jácint, aki *Ni csak, ki beszél!* címmel jelentetett meg a helyi irodalmi lapban átütő sikerűnek szánt irodalomelméleti szöveget, melyben a narrátort egyszerre féltékenyen megszakítja a szerző, mire a főhős, aki addig a mesélő, sub rosa azonban a kontextus iránt árult el érzelmeket, egy mellékajton át sértődötten távozik, és hirtelen olyannyira egybeszövődnek a szálak, hogy senki sem tudja, mi van, végül a primer szerző megtébozódik, Jácint, akit e tanulmánya dacára messze elkerült a dicsőség, noha munkájából később filmet forgattak.”

Játék az irodalom, játék az irodalommal, de ugyanakkor az élet kiterjesztése (térben és időben) az író (és persze, az olvasó) számára, egykor varázssal teli világok emlékeinek őrzője, soha nem létezett (varázssal teli) világok létrehozója, más írók által már megidézett és/vagy megteremtett (varázssal teli) világok állandóan jelenlévő öröksége. Azaz irodalom és az élet nem két különvált entitás, az irodalom az élet része. Vagy fordítva? Menedék és életpótlék (is) – különösen, ha a *Szindbád egyelőre nem haza megy* című elbeszélésbe Márai zseniális regényéből átemelt, a szövegösszefüggésből több irányba mutató, „Nem segít semmi – gondolta borúsan – végül mégiscsak írni kell valamit” (egy író számára akár kategorikus imperatívuszként is megfogalmazódó) mondatra gondolunk. S miről írhat egy fiatal, pályakezdő író leginkább, ha nem az általa eddig átéltekről, elképzeltokról és olvasottakról, s lehet-e nemesebb ambíciója, mint máris az eltűnt idő nyomába eredni, a gyermekkor bensőségességét, a felnőtté válás kalandjait, fájdalmát újraélni vagy elképzelni.

Irodalom és élet, élet és irodalom, valóság és fikció természetesen éppúgy keveredik Kiss László szövegeiben, ahogy előképei műveiben (az újabb magyar irodalomból ide-

sorolva például Esterházy Pétert, Garaczi Lászlót, akikre nemcsak a hagyományhoz és a nyelvhez való játékos, ironikus viszonyával, könnyed, asszociatív szövegformálásával, hanem a létszemléleti derűjével is emlékeztet, vagy Cserna-Szabó Andrást, akinek a szabadszájúságot újabban irodalmiasító eljárásai is felszabadító példaként hathattak rá). A kötet két első ciklusának én-elbeszélője (vagy elbeszélői), de még a harmadik ciklus egyes szám harmadik személyű narrátora, Szindbád legújabb kori kalandjainak előadója sem azonosítható természetesen a szerzővel, esetleg név nélküli alteregójaként (alteregóiként?) kezelhető, mint ahogy a második ciklus elbeszélőjének Ádi nevű barátja és maga Szindbád is, bár ő lehet, hogy csak az elbeszélő alakmása, akivel talán azonos is. S mindjárt benne is vagyunk nyakig (ezúttal indokoltan, bármennyire is ironizált rajta az egyik szöveg elbeszélője, aki talán a szerző) a „ki beszél itt?” problémájában. Ugyanis (valószínűleg) a szerző igyekszik azt a látszatot kelteni (időnként hihetően), hogy hiába a három ciklusra tagolás, a kötet minden írása ugyanarról a töről, ugyanabból a világból fakad és azonos az elbeszélője (aki természetesen nem azonos a szerzővel), s így a kötet végül is egységes egészet alkot. A legtöbb írás mögött felsejlő hasonló kisvárosi színtérből, a vissza-visszatérő folyó-, illetve csatornaparti (körösparti) és Árnyas utcai hangulatokból, bizonyos már-már motivikus ismétlődésekből (a nagymama varázslatos hátsó udvara, haza megy – nem megy, hardcore metál-rajongás és mentalitás: „zúzás”, „mindegy csak vér folyjon!”, aranyérproblémák, füvezés, horgászás, Kamilla valóban erre (is) lehet(ne) következtetni. Ezt az olvasói feltételezést erősítheti az is, hogy a kötet minden írása múltbeli élményeket idéz föl, a két első ciklus elbeszélője (vagy elbeszélői) éppúgy az emlékei(k)ből halászik (halásznak), ahogy a harmadiké szerint Szindbád is: „aki a múltban, az emlékei között halászik, előbb-utóbb a jövőt is zsákmányul ejti” (csak, hogy a már-már motívummá váló horgászás egy lehetséges értelmet nyerjen).

Ugyanakkor zavarja azonban ezt a kötetvilágot egységesíteni látszó összképet az elbeszélői pozíció(k) (nézőpont, beszédhelyzet, szándék) tisztázatlansága, vagy legalábbis nem egyértelmű és semmiképpen nem egységes volta, például az, hogy a kötetnyitó szöveg, a „Hadkiegészítő Pará”-hoz írott levél fogalmazója, saját bevallása szerint, 19 éves, az ugyanezen ciklust záró *Minden nő kurva* című írás (egyébként szintén hrabali jellegű hadováját, szintén egyetlen mondatban előadó) beszélőjéről viszont a rendőrök derítik ki az iratai alapján, hogy elmúlt negyvenéves, noha ő azt állítja magáról, hogy az egyetemi felvételijét ünnepli, igaz, a monológja épp azt jeleníti meg bravúrosan, ahogyan tudatában a különböző idősíkok, emlékek és élmények összemosódnak. Az olvasónak egyébként sincs azonban semmi oka azt feltételezni, hogy az első ciklus öt írásának azonos az elbeszélője.

A második ciklus egységesebb az elsónél, s nemcsak tematikailag, nemcsak azért, mert a horgászás csaknem mindegyikben hangsúlyos szerepet kap, mint ahogy az Ádi nevű barát is, hanem a hat írás elbeszélőjének egységes beszédmódja és a világhoz, különösen a múlthoz való viszonyának hasonlósága miatt. A múlt, mint az első ciklusban, itt is a gyerekkort jelenti, a nagytaták, a nagymamák, a Feri bácsik, Kriska bá'-k, Ottó bá'-k barátságosan ismerős és otthonos világát egyrészt, az iskolai és iskolán kívüli világot másrészt, a jellegzetes diákcsinnyekkel, gyermeki idillekkel, kamaszos szorongásokkal és örömeikkel, vágyakkal, fantáziálásokkal és a kisvárosi rejtelmes alakokkal, „ködlovagokkal”. Az elbeszélő viszonya ehhez a világhoz alapvetően nosztalgikus és elégikus, már-már lírai, többnyire nem is a felidézett élmények, történetek a fontosak, hanem azok hangulata és az

eltűnésük, illetve a felnőtté válás miatti fájdalom megfogalmazása, ahogy például a *Csukázásban*: „És ez így rendjén is van, csak furcsa egy kicsit, hogy nem látni többé Kriska bá'-t és az Alkeszt, ahogy az Ádi nevezte az öltönyös csukázót, furcsa, hogy nincsenek köztünk már, hogy nem lehelnek az arcomba az új orsóról, ami egyébként is csak álom volt mindig, furcsa, hogy nem rágják sárga fogakkal a bűzös Fecskéket, nem ragadják többé torkon a sárga hasú, gyönyörű ragadozót, hogy az ámuló környékbeli gyerekeket ijesztgessék vele, s most ébredek csak rá, hogy a nagymama halála óta nem fújja ki anynyira szépen, tisztán a szél a taknyos békalencsét a holtágból, s hogy egy ideje másképp kap a csuka, másképp, felelőtlenebbül, hűtlenebbül, talán szomorúbban, melankolikusabban is, de mindenképpen másképp, ami annak, aki vehemens, szemet gyönyörködtető rablásokhoz szokott hozzá, szóval annak ez nem esik jól, annak ez fáj.”

Az alapvető lírai viszonyulás következménye az idősíkok, emlékképek gyakori egymásba olvadása, áttűnése, az elbeszélői nézőpont és beszédhelyzet elbizonytalanítása, a „most” és az „akkor(ok)” (ami, különböző utalásokból leginkább a hetvenes-nyolcvanas évekre emlékeztet) lebegtetése, és fordítva, mindezek eredménye az erőteljes hangulatiság. A meghatározatlan jelenből a bizonytalan múltba, de a gyermekkori bizonyosságokhoz, ifjúkori kalandokhoz forduló jellegzetesen krúdys, kosztolányis viszonyulás fájdalmát oldja ugyanakkor a felidézett élmények, helyzetek, jellemek, cselekedetek többségének eredendően komikus, groteszk volta és/vagy humoros előadásmódja, ami többnyire abból származik, hogy az elbeszélő a gyermeki nézőpont és látásmód őszinte természetességével, naivitásával, álnaivitásával, játékos, csibész mentalitásával azonosulva és a beszélt nyelv szókincsét, fordulatait alkalmazva fejezi ki magát. Így lesz ezen írásoknak immár egyedi, jellegzetesen Kiss László-san nosztalgikus-humoros, édes-bús karaktere.

Ez a ciklus nemcsak az egységessége miatt tűnik ki a kötetből (a Szindbád-ciklus is egységes a fenti értelemben), hanem az egyes szövegek önértéke miatt is, itt olvashatók ugyanis a kötet legjobb írásai. A *Csukázás*, a *Priski Blanka miatt volt az egész*, a *Czidrich Miska bácsi hazamegy*, a *Tati utolsót szellent* című elbeszélések bármely kortárs magyar prózaantológiának (is) díszévé válhatnak. A fentebb körvonalazott karakterjegyek ezekben a szövegekben méltathatók leginkább erényekként, értékeként is már. A regiszterkeverő alkotómódszer például az öregeket címben is kiemelő írásokban az élet egészéről, teljességéről és törekenységéről, a múlt és a jelen, a gyermekek és az idősök világáról, az elmúlás szépségéről, a halál (végleges hazatalálás?) árnyékában zajló élet szépségéről és tragikomikumáról képes hiteles és emlékezetes képet nyújtani.

Ezzel szemben a Szindbád-novellák (melyekben a fentebb említett irodalmi játék és irodalommal való játék leginkább megvalósul) minden eredetiségük és szellemességük ellenére hiányérzetet hagynak maguk után. Az Invokáció (*Árnyas utcai hendikep*) ellenére nem világos például, hogy az elbeszélő (véltetően önnön alteregójaként) miért is hívja elő, teremti meg (azon túlmenően, hogy az Erzsikről meséljen) Szindbád negyvennyolc esztendőös alakját, itt még kevésbé tudni, mint korábban, hogy honnan, hová, mely boldogtalan időből, mely boldogabb időbe is történik a visszaemlékezés. Krúdynál, de a kötet előző írásainál is van tétje a múltidézésnek, a letűnt kor utáni nosztalgiának, itt viszont ez nem látszik. Az irodalmi toposz „bőrébe” bújás, a századeleji irodalmi hagyomány (stílus, hangulat) életre keltése, felülírása – csaknem száz évvel későbbi körülmények, nyelv révén – is tét nélkül marad, pontosabban csupán egy nagyon színvonalas, szó-

rakoztató játék (nem utolsósorban a szexuális élmények *nyelvi* kifejezésformáival való játék) marad, például a kötetzáró, a *Szindbád egyelőre nem haza megy* című írásban is. S hogy miért keveslem ezt? (Talán azért, mert ugyan az élet és az irodalom számomra is elválaszthatatlanul összeforrt már, mégis vallom az élet elsőbbségét és az irodalom létérdekűségét, a valódi életről pedig ezek az írások nem sokat árulnak el.) A konkrét írásban például azért, mert Kosztolányi, Krúdy, Márai és fentebbi erényekkel bíró, említett elbeszélések megírására képes Kiss László találkozásától talán mégiscsak többet várhatnánk, mint egy az intertextuális játékot magas szinten megvalósító, ötletekben gazdag és néhány szóval, mondattal jellemzett alakokban gazdag, (még ha parodisztikusan is) túl gazdag, ezért képtelen kisvárosi alkotói galériát megalkotó szöveget. Arról nem is szólva, hogy az ismétlés, a felsorolás, a lajstromba vétel már zavaró, önismétlő, panel-szerű elbeszélői eljárásnak tűnik (még ha Kosztolányi miatt ezúttal elfogadhatóbb is lenne), hiszen a kötetben belül minimum az ötödik alkalommal él vele itt a szerző.

A hiányérzetemnek, a túlzottnak tűnhető kritikai észrevételeimnek azért is adok hangot ugyanakkor, mert az elmúlt évek egyik legreményteljesebb prózaírói indulásának tartom a Kiss Lászlóét. Pályakezdőknél ritkán tapasztalható mesterségbeli tudással felvértezten ötvözi a XX. század elejei atmoszferikus, lírai hangoltságú és létösszegző, ontologikus irányultságú prózai hagyományokat, a nyolcvanas-kilencvenes évek posztmodern szövegírodalma eljárásaival és a legújabb, olvasóbarát, populárisabb regisztereket is megszólaltató törekvésekkel – egy immár saját hangon szóló, önálló prózaírói világot teremtve ezáltal egyéni létélményének megfogalmazására.

Elek Tibor

A szintézis tisztasága és igazsága

GÖRÖMBEI ANDRÁS: IRODALOM ÉS NEMZETI ÖNISMERET

Nap Kiadó
Budapest, 2003
404 oldal, 2350 Ft

A „nyelvben csúcsosodnak ki a kommunikáció tapasztalatgyűjtő folyamatai, benne szerzünk elégséges és termékeny uralmat világra nyitott voltunk fölött, és benne válik lehetségessé a cselekvésvázlatok és tervek végtelen sokasága”; „benne irányul minden emberi érintkezés a közös tevékenységre, a közös világra és a közös jövőre”. Az idézet Arnold Gehlentől származik, aki a „második természet” kialakító embert eredendően, természettől fogva tekinti kultúrlénynek, magát a kultúrát „antropobiológiai” fogalomnak, a kultúrszférát a fizikai emberi létezés alapfeltételének, s akinek a nézeteire utalva kezdi kultúrantropológiai, nyelvfilozófiai, kultúraelméleti, sőt agybiológiai szempontokkal is árnyalt akadémiai székfoglaló előadását Görömbei András, új kötetének az élére helyezett, *Irodalom és nemzeti önismeret* című alapvető tanulmányát. Nyelv és egzisztencia, egyén és anyanyelvi közösség, nyelv és irodalmi mű összefüggéseiben fennálló és érvényesülő olyan tényekre, igazságokra világítva rá, amelyek evidenciászerűen bizonyíthatják a nemzeti kultúrák sajátosságaiban rejlő értéktartalmak egyetemességét, azaz a nyelvközösségi otthonvilág tudatteremtő és kultúraformáló univerzalizálásának humánontológiai szükségképpeniségét. Kultúra nélkül nincs ember, közösség nélkül nem képzelhető el autentikus kultúra, a személyes élet kollektív előfeltétele nélkül létfenntartó érzelmi, szellemi hagyományfolytonosság. Az egyént megelőzi az önreflexív szellemi tevékenységként megőrzött léttapasztalatok összessége, a világlátás és világelsajátítás épségét, teljesértékűségét biztosító kompetenciaközeg, s maga az értelemvilág közvetíthetőségét szavatoló hovatarozás-, összetartozás-tudat. A kollektivitásban felhalmozódó, összegeződő, átörökíthető élmény- és tudásbirodalom viszont csak a személyiség kommunikatív és konstitutív, megértő és önálló tudati hozzájárulásával épülhet tovább, válhat aktív társas hatóerővé. Szabadság és rend, szubjektum és kollektívum a legmélyebb elemzések szerint (és például csak József Attila vagy Németh László definícióira gondolva) sem lehetnek kizáró ellentétek.

Sőt éppen szerves egybefüggésük, bonyolult kölcsönviszonyaik teremtik eleven varázslattá, egyáltalán életképpé a genus mindig történelmi időfolyamatban alakuló kultúrformáit, a tárgyi és szellemi kultúra működő alakzatait. S ahogyan a kultúra a közösség tevékenységmódjaiban gyökerezik, értéktelített közösségi létmód sincsen magasrendű kultúra, s a nyelvi kultúra minőségi csúcsteljesítménye: az irodalom nélkül („az anyanyelv

az irodalomban él leggazdagabban, és az irodalom révén formálja régi és új érzésekkel, gondolatokkal, ismeretekkel a közösséget”). Az irodalom művészi-esztétikai értékkomplexuma tehát tartalmazza a nyelvi artisztikum, a nyelvben önmagára ismerő szellemi törekvés, a lelki-spirituális önkifejezés és önértelmezés, az erkölcsi magatartásmeghatározó létviszony végtelen összetettségét és sokféleségét, az érzelmi, intellektuális létfelfogásnak a jellegzetes anyanyelvi karakterben megnyilatkozó sajátosságát: az etnikai-nemzeti vétetésű tradícióövezetekből ihletődő világmagyarázat-fajták létszerűségét, létezőségét. Röviden: magát a nemzeti önismeretet is. Amely annál tágasabb és távlatosabb, minél tökéletesebb és katartikusabb műalkotások revelálják, alakítják. „A műalkotásban a létező igazsága lép működésbe” – idézi Görömbei András Heideggert (miközben gyakran hivatkozik az irodalmiság poétikai tényezőit boncolgatók közül Bahtyintól, Ingardentől Adornóig, Jan Assmannig, Iserig és Žmegačig, illetve Horváth Jánostól, Gáll Ernőtől, Németh G. Bélától, Tamás Attilától, Poszler Györgytől Szegedy-Maszák Mihályig, Kulcsár Szabó Ernőig, Bányai Jánosig oly sokakra), jelezve az irodalmi megszólalás, beszédmód tematikai korlátozhatatlanságát, egyszersmind a feltárt vagy megsejtetett igazságtartalmak kritériumszerű kötöttségét az esztétikumhoz, az esztétikai transzformációhoz; akitől (mármint Heideggertől) hozzátehetjük azt is: „a mindenkori nyelv ama kimondás megtörténe, melyben egy népnek történetileg kibomlik világa”. Vagyis a felfedett igazságok tartománya természet- és törvényszerűen fogadja magába a nemzeti-közösségi lét kérdéseit; az irodalom esztétikumra emelt és egységessé konstruált emotív, etikai, eszmei, referenciális és számtalan egyéb értékdimenziói mellett, azokkal összefonódva kiiktathatatlanul megmutatkozhatnak az egy nép sorsából fakadó vagy arra reflektáló ismereti értékek is. Ily módon az irodalmi mű elválaszthatatlan a nemzeti lelkiismerettől is, a nemzeti felelősségtudatot érző személyiségektől is, s a történelmi szemléletérzékenységben összekapcsolódó poétikai-szövegszerű és jelentés-világszerű befogadásmoделlek hitelességétől is. „Az irodalom autonóm nyelvi fenomén, de mint ilyen, az egyén és a közösség közérzetének, világképének leghűbb megnyilatkozási terepe is”; viszont „csak a remekművek válhatnak tartósan az önismeret formálóivá”, amelyekben a poétikai formák nem szakíthatók el a funkcionális nemzeti önszemlélet értékeitől; „irodalmunk egyik fő vonulata ilyen értelemben is a nemzeti önismeret semmi mással nem helyettesíthető megnyilatkozása, a nemzeti lét rejtett, de létező tartományainak föltárása, fényre hozása” – vallja Görömbei András. Olyan nagyszabású organikus irodalomértés bontakozik itt ki vagy világosodik meg, amely éppen a tematikai függetlenség és szabadság elvéből kiindulva faggatja, interpretálja a speciális magyar nemzettörténelmi, szociális és morális sorsproblémákat felvető írók, irodalmi művek üzeneteit. Amely a magas vagy legmagasabb művészi-irodalmi értékszintre jutott emberi sorsjelentéseket vizsgálja, nyelv, történelmi élmény, személyes és nemzeti autonómiaigény, egzisztenciális és axiológiai perspektíveteljeség, jelforma és jelentésmélység szerves együttesében. Ha a tematikai jelleg nem értékmérő tényezője az irodalmi műnek, akkor bizonyos témák (mondjuk nemzeti sorskérdések) hiánya sem lehet értékfokozó elem. A műalkotás teremtő és teremtett világa korlátozhatatlanul gazdagodhat fel olyan mozzanatokkal, vonatkozásokkal, amelyek a művésziességnek a jelentéstartalmat átlényegítő specifikus többletfunkcióit a jelentésmező kitérítésének többletigényével, érvénytöbbletével társítja, szintetizálja. A „sorsirodalmi” hagyománnyal (episztémével, diskurzussal) szembeforduló ezredvégi kánon (vagy az azt merevíteni

igyekvő csoportok hegemóniája) Magyarországon a (leváltásra ítélt) „világszerű” és „történetelví” irodalmiság helyébe a „szövegszerűség” egyeduralmára, a „mit” vagy a „miről” problematikáját súlytalanítva, a „hogyan” kizárólagosságára törve (hogy „az irodalom legyen tisztán csak irodalom, nyelvi fenomén és semmi más”) szinte „megfosztotta az irodalmat az emberi létértelmezés teljességének lehetőségétől, amiből pedig semmilyen emberi gond ki nem zárható”. Holott: „Heidegger a nyelvet a lét házának (‘das Haus des Seins’) nevezte”; következésképpen: „a magyar nyelv és a magyar nyelven szóló irodalom a magyar lét háza”. És (Sütő Andrást idézve): „Nyelvből kiesve: létének céljából is kiesik az ember.” (Nem beszélve arról, hogy a bírált radikális és szervesetlen [olykor szellemidegen] kánonváltás még a forradalmi természettudományos paradigmaváltozás Thomas S. Kuhn által jellemzett fokozatosságának, szakaszosságának, mozzanatosságának sem feltehető meg. Azután, hogy az irodalomnak eleve más a természete, „az irodalomban nincsenek kopernikuszi fordulatok még akkor sem, ha ehhez a nyelvfilozófiát hívja segítségül, vagy ha önmagáról ezt állítja”.)

Kristálytisztává csiszolt tézisek tömörségével, sokoldalú megvilágításával és egymásra vonatkoztatásával, logikus és a gondolati árnyalatokat szinte aggályos precizitással jelző eszme-futtatásokkal (leginkább azok sűrített konklúzióival) érvel a szerző, aki most elsősorban olyan nagyívű esszé-tanulmányokat sorakoztat fel, amelyek ha nem is tudják felölelni eddigi munkásságának a kiterjedt területeit, de fő vonalakban utalnak azokra. Mik jelzik ezeket a területeket? Hatalmas koncepció- és részletgazdagságról, ihletett lényeg- és részletlátásról árulkodó pályarajzok (Sinka Istvánról, Sütő Andrásról, Nagy Lászlóról, Csoóri Sándorról), átfogó korszakmonográfiák és tanulmányorozatok a kisebbségi (felvidéki, erdélyi, vajdasági, kárpátaljai) magyar irodalmakról (külön-külön és együtt is, alapos összefoglalások a legjelentékenyebb írói oeuvre-ökről [Reményik, Kuncz, Tamási, Dsida, Sütő, Kányádi, Székely János, Szabó Gyula, Szilágyi István, Farkas Árpád, Fábry Zoltán, Dobos László, Duba Gyula, Tózsér Árpád, Gál Sándor, Grendel Lajos, Zalabai Zsigmond stb.]), monumentális tanulmánykötetek a huszadik század nagy áramlatairól, Adyról, a Nyugat-korszakról, a népi mozgalomról, a népi lírikusokról, a tájszociográfiákról, sorra a '45 után jelentkező nemzedékekről és fő képviselőikről, a Hetekről (Ratkórol, Budáról, Ághról), a Kilencekről (Utassyról), Balázs József, Baka Istvánig, Zalán Tiborig, Nagy Gáspárig, a nyugati emigrációig (Márai Sándorig, Szabó Zoltánig, Gombos Gyuláig, Peéry Rezsőig, Borbándi Gyuláig, Nagy Károlyig) és szinte számbavehetetlenül tovább (például az irodalomtudós Czine Mihályig, Kiss Ferencig, Béládi Miklósig, Grezsa Ferencig, Rákos Péterig), s egy áttekintés a magyar irodalom egész történetéről (valamint kötetben meg nem jelent számtalan egyéb kritikai írás). A középpontban most Németh László és Illyés Gyula örök-aktuális példája áll; mellettük a modern magyar esszéírás (világirodalmi esszéelméleti, esszétörténeti kitekintéssel, s konfeszionális líraértelmezések kidomborításával Kosztolányitól, Babitsól Hamvason, Cs. Szabón, Bálint Györgyön át Weöres Sándorig, Nemes Nagy Ágnesig, Ottlikig, Orbán Ottóig), a népi írók esszévilága, az irodalomtudós Barta János (előtérben lenyűgözően és örökérvényűen mély, komplex egzisztenciálfilozófiai, karakterológiai, pszicho-metafizikai, vallásbölcseleti, illetve mitopoétikai, imagológiai Ady-interpretációival), a kisebbségi magyar irodalmak helyzete a legutóbbi évtizedekben és az ezredfordulón (kisebbségi önszemléleti alakzatokkal, ideológiákkal, az egyetemes magyar irodalomhoz kötődő sajátos és integratív jegyekkel), az

anyanyelv védelmének megannyi változata a kisebbségi magyar irodalmakban (a magyar nyelvhez való ragaszkodás klasszikus és ódaian-himnikusan hűségvallomásos megnyilatkozásainak [Kosztolányi, Márai, Faludy stb.] felelevenítésével); s a mai magyar líra teljes színképe a „szemléletes-vallomásos tárgyias”, az „elvonat tárgyias”, a „látomásos-metaforikus” és az „alakváltoztató vagy próteuszi” költészettípusok nyomdokán kialakuló újabb fejleményekkel, a paradigmaváltó, „nyelvkritikai” posztmodernségen (az integer személyiség, a lírai én lefokozásán, a „depoetizálás”, a szerepredukció, az alulstilizálás, az „ironikus imitáció”, a „többértelmű nyelvjáték”, „nyelvroncsolás” fázisain) keresztül egyfajta legújabb „klasszicizálódás” jelenségeivel. És egy-egy írás szól a délvidéki Fehér Ferenc szociografikus szülőföld- és szegénységélményt jelképesen-szuggesztíven egyetemes léthelyzetű emelőről, Sütő András újabb kisebbségvédő, az „erdélyi változatlanlanságokat” enciklopédikusan (elemi emberjogi és összmagyar aspektusból) és szintén változatlan lírai-bölcséleti stíluserejével kivetítő gondolatfutatairól, Szilágyi István *Hollóidő* című, a történelmi pusztulást és gyötrelmet különleges elbeszéléstechnikával, konkrét érzékletesség és misztikus-enigmatikus atmoszférateremtés mesteri keverésével-sűrítésével felidéző legújabb nagyregényéről, *Csöndország és árvaország* címmel a szorongató, súlyos-komor léthelyzet-leírást a tiszta moralitás filozofikumával telítő Buda Ferenc költészetéről, *Félelmen túli tartományban* címmel Nagy Gáspárnak az utóbbi évtizedekben a *Tiszatájban* megjelent verseiről, illetve azok gyűjteményes kötetéről (*Húsz év a kétezerből*), amelyben elégikus, lamentáló, himnikus, groteszk (és megannyi más) szemléleti, hangnemi, stílári minőség ötvöződik, összegződik meg- és felrázó sorsdokumentatív létlírává, valamint Imre László irodalomtörténeti életművéről, *Irodalom és küldetés* című könyvéről – amelyet azzal zár, hogy a szakszerű kritikai elemzések (Reményikről, Kós Károlyról, Berde Máriáról, Makkai Sándorról, Szabó Dezsőről, Németh Lászlóról, Veres Péterről stb.) fel-emelő, mert azt tanúsítják, hogy „az irodalom és az emberi sorsot javító szándék, az irodalom esztétikai autonómiája és emberi, közösségi felelősségtudata nem szembeállítható, hanem inkább egymást erősítő tényezők”.

Az újabb magyar irodalomtörténet-írás olyan kiemelkedő fejezete a Görömbei Andrásé, amely terhes elfogultságoktól mentesen – és egyes művek mikroanalíziseitől az akkurátus, invenciózus filológiai vizsgálatokon át a nagy erudícióval rendszerező életmű- és korszaktablóig haladva –, eszméltető evidenciaszerűséggel egyezteteti a sokfajta érték-szemponthelyiséget, nem hagyva ki közülük az egzisztenciális jelentéstulajdonítás és értelemadás módozatait sem. Úgy tekint az „egymást segítő, erősítő” természetes sokféleségre a kortárs irodalom ízlésirányai, szemléletágazatai, világkép-mintái között, hogy azok, ha „igazi értékeket” hoznak, sohasem lehetnek, mint ahogyan a művészetek története ékesen demonstrálja, „ellenségei egymásnak, hanem inkább kiegészítői és megvilágító”. Viszont, a méltányossággal együtt, nem lehet eltekinteni az olyan összetett értékvilágok valódi megbecsüléséről (az olykor ténylegesen tapasztalható lebecsülés ellenében), amelyek az emberi létfogadatok mindenségét igyekeznek horizontjukban, sorstudatukban tartani – nem számúzva a személyiséget, a felelősséget, s magának az irodalomnak az értelmét, élet- és léleknevelő hivatását sem. Az irodalom maradéktalan öntörvényűsége is akkor érvényesül, ha nem szűkül le mesterséges és erőszakos szándékok, előítéletek miatt, ha az irodalom szabadságharca a trianoni szindrómát állandósító „hungarocid” (Sütő András fogalma) folyamatokkal, a heveny „nemzetszűkítéssel”, a nyelvromlás, a morális,

nemzettudati erózió pusztításaival, vagy az irodalom tematikai korlátaival (sajátosságzsugorító elvárásaival, előírásaival) is szembeszegülve hadakozik az irodalom önelvűségéért és függetlenségéért. A szemhatár minden jellegű összeszorítása ellen perel évtizedek óta Görömbei András, a „cselekvő”, „létérdékű” irodalomszemlélet és értéktudatosítás jegyében, a sorslátó, a nemzeti közömbösséggel folyvást viaskodó, az üdvösségeszmére épülő „minőség forradalmát” szorgalmazó, programalkotó Németh Lászlóban személyesség és egyetemesség enciklopédikus, monumentális szintézisét hangsúlyozva, a sorsvállalás, a mélyben és a magasban fellelt hazához való hűséges visszatérés példamutatójával, az Ady és a Babits örökségét egyszerre továbbvivő (s a prózapoétikai sokszínűség páratlan remekművét, a *Puszták népét* létrehozó) Illyés Gyulával kapcsolatosan azt nyomatékosítva, hogy „nem az irodalom autonómiáját sértette, amikor közügyek vizsgálatának terepévé is tette azt, hanem az irodalom autonómiájának szellemi, erkölcsi erejét kívánta hasznosítani egy nemzet öntudatának és önismeretének a tisztításában és erősítésében”; – és így tovább. S idézve Csoóri Sándort: „Németh László, Illyés Gyula világszínvonalú 'népi-nemzeti' gondolkodásmódjánál nem adhatjuk alább”. S annál a meditatív, de önfeladás nélküli árnyalatosságánál, teljességigénynél sem, amely Illyés következő aforisztikus paradoxonában tükröződik: „Alig van a szellemi életnek fölöslegesebben feltett kérdése ennél: szükséges-e, hogy irodalmi műnek irodalmon kívüli föladata legyen? Világos, hogy igen. Világos, hogy nem. Műve válogatja; idő és hely szerint. Műve és embere.” Irodalmon kívüli gond voltaképpen nincsen is – teszi hozzá az irodalomtudós –, mert „ha korlátot szabnánk az irodalom elé, akkor autonómiáját sértenénk meg”. Így csupán mondvacsinált a „közösségelvű” és „szabadságelvű” irodalom szembeállítását, ütköztetése is, hiszen – amint arra az idézett teoretikus erdélyi Gáll Ernő, az ún. „sajátosság méltóságának” konzekvens kisebbségelméleti kidolgozója találóan, leleplező szellemességgel utalt –: „vajon egy elnyomott közösségért folytatott harc nem a szabadságért folytatott harc-e egyszersmind?” – Látható tehát, hogy Görömbei András – ahogyan azt új könyvéről szólva Penckófer János pontosan kifejti (*Kortárs*, 2003/12.) – ugyanúgy küzd a furesamód folyton ismétlődő torzításokat elkerülő nézetek érdekében, mint évtizedek óta folyamatosan. Mindig a természetellenesen szétszabdalt egyetemes magyar irodalom és nemzet nyelvi, kulturális, szellemi egységét követelve, a kisebbségi és szétszórt magyarországi magyarság minden részét egyenjogúsító közös szellemi hazát építve, Illyés, Csoóri, Czine nyomdokain, Pomogáts Bélával, Ilia Mihállal, Márkus Bélával, Szakolczay Lajossal, Ablonczy Lászlóval és másokkal együtt a határon túli magyar irodalom teljességének feldolgozásán vagy teljesértékűségének tudatosításán munkálkodva. Másfelől pedig az egységen belüli sokszínűség értékeit hangoztatva, az egységet gazdagító, tartalmasabbá tévő külön változatok szerinti tagoltság fontosságát is szem előtt tartva (eltérően bizonyos újabb keletű nézetektől, amelyek eltekinteni igyekeznek a különböző sorsváltozatok sajátosságaitól).

De rendre újabbnál újabb irodalom- és tudományelméleti érveket felhozva, megállapításait széles történettudományi, nyelvelméleti, kulturális embertani, hungarológiai kontextusba ágyazva. A magyarságtudomány történetéről és esélyeiről értekezve, Horváth János, Fülep Lajos, Babits Mihály, Gragger Róbert, Bartucz Lajos, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula, Ravasz László, Erdei Ferenc, Bibó István, Keresztury Dezső, Németh László, majd Klaniczay Tibor, Rákos Péter, Kósa László, Kulcsár Szabó Ernő és mások elgondolásait, s a hungarológia múltbeli és jelenlegi intézményeit, szervezeteit, perspektivikus törekvéseit

bemutatva, azt a „sorstudományi” alapkövetkeztetést bontakoztatja elénk, hogy a „globalizáció fölgyorsulása létkérdéssé tette a magyarság nemzeti önismeretének, önazonosságának, identitásának a megerősítését”, a „globalizáció fölfokozta a nemzetek és az egyének önazonosság-igényét”, miközben a „személyiségporlasztó”, „közösségfelszámoló” tendenciák veszedelmei a „semmilyenség”, a „jellegtelenység” állapotával fenyegetnek, viszont „antropológiai és szociológiai tény” az, hogy ezekkel a veszélyekkel csak akkor tud szembenézni személyiség és közösség egyaránt, ha ép lélekkel megőrzi és kiélheti természetes otthonosságigényét, s ha közelvilágának ismerete és szeretete megóvjá a sajátosságvesztés dehumanizációjától. A magyarságtudomány – a történeti, néprajzi, kultúrhistoriai szaktudományosság kritériumai szerint – így aztán összetett feladatrendszerrel birkózik, mert tudományként való „helytállása” mellett az identitástudatosítás és -megtartás gyakorlati munkáiban is segídenie kell, praktikus célokat is szolgálva. Ha a magyarságtudományt tesszük a nemzeti önismeret és öntudat alapjává, s olyan nemzeti identitásképet állítunk a nagyvilág elé, „amelyik a legszigorúbb tudományosság színe előtt is hitelesnek bizonyul”, akkor talán elhárítható lesz a mások által rólunk alkotott torzképek hatása, s az identitáskutatás „életelvű, jövőt akaró cselekvésre” képes ösztönözni – vélekedik Görömbei András. (Hozzátehetjük, hogy különösen Paul Feyerabend tudománykritikai felismerései után a tudomány objektív igazságerejébe vetett bizalmunk minden vonatkozásban átalakulhatott, s ez elbizonytalaníthat a valóságosan működő nemzeti érdekképviselők szellemi-erkölcsi legitimációjának a megítélhetőségében – vagyis tudományos szavahihetőség és etnikai-nemzeti életerő, vitalitás kapcsolatát illetően –, másrészt a tudományos reflexió nélkülözhetetlenségével együtt a tudomány melletti [vallási, művészeti, erkölcsi, életmódbeli stb.] tudatformák szerepe is fundamentális lehet az azonosság formálva-megőrzésének.) Mindenesetre az emlegetett régebbi „olvasztótégely”-elmülethez képest eltérő etnikai reneszánsz, posztkolonialitás mai – az egymáshoz is bonyodalmasan kapcsolódó posztmodernitás és a globális „világállapot” korában feltűnő – jelenségei az elfojthatatlan identitásvállalás impulzusaira figyelgetnek, s a lezárhatatlan változásban és keletkezésben, a másságokhoz fűződő dialogikus relációkban, viszonyulásmódokban zajló identitásképződés olyan törvényeire, amelyek a Görömbei András és Kulcsár Szabó Ernő közötti eszmecserében definiálódnak. Görömbei a kultúrák közti meghatározottságok elsődlegességét kiegészíti az önazonosság belső, önmegértő-önreflexív történeti alakulásfolyamatának jelentőségével: „a magyar kultúrát belső azonosságunk és változásunk feszültsége éppúgy identifikálja, mint az interkulturális tapasztalat”; „az interkulturális tapasztalattal legalábbis egyenlő értéket tulajdonítok a belső azonosságnak és különbözőségnek” – szögezi le. Ezzel pedig mintha éppen egy olyasféle hermeneutikai aspektus egyensúlyképző relevanciáját körvonaloznánk, mint amelyet Kulcsár Szabó kér rajta számon, hiszen ha például irodalmi alkotások szabad, nyitott értelmezéslehetőségei sem végtelenül tetszőlegesek létmódjuk szubjektumszerűsége ellenére sem, akkor az identitás képlékeny, (inter)szubjektív elemei mögött is miért ne lehetne valamifajta stabil tulajdonságegyüttes, valami „hermeneutikai állandó” meglétét feltételezni? Azonosság és módosulás komplementer temporális kettősségében a szüntelen viszonyító, relativizáló, feloldó teremtdésfolyamat abszolutizálódása éppoly egyoldalúság, mint a rögzülő, megmerevedő identitásformák életképtelen kultusza. Az, ha az identitást reflektált vagy reflektálatlanul elrejtőző pusztá adottságnak tekintjük. Mint ahogy például Radnóti Sándor, egyébként lucidus és finom észrevéte-

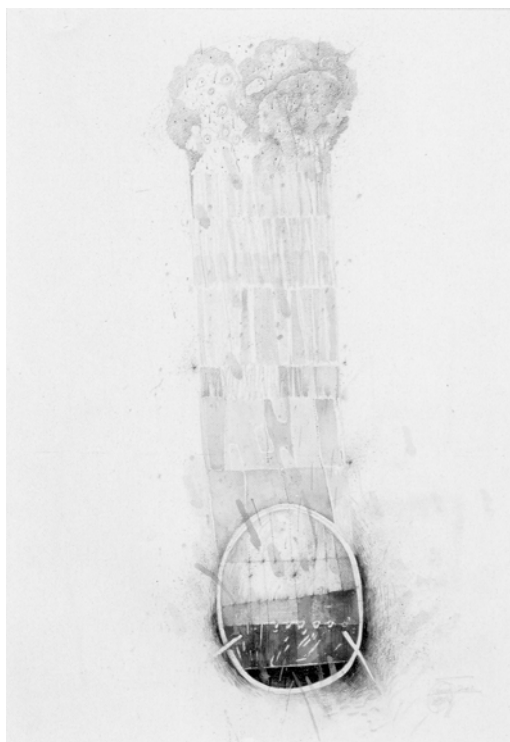
leket hordozó tanulmányában („...aki mást akar, mint mi most van”), valami eleve létező, keresés és programatikusság nélküli, evidens adottságként fogja fel Ady magyarságát, szemben az utódaiéval, akik szerinte már ideologikus feladatként, keresett értékeszmeként, értékvilágként konstruálják a magyarsággondolatot. Eszerint feltételezett naiv, közvetlen létazonosságban (Ady ebben az értelemben par excellence „nem nemzeti” költészetében) paradox módon inkább valósítható meg „nemzeti költészet”, mint a felfedező kísérletezés etikai-intellektuális közvettségében, intencionáltságában. Érdekes, hogy különböző logikai oldalokról, de a valószínűleg hagyományfenntartás és hagyományváltoztatás, tradíció és megújítás, kötődés és újjáteremtő alakítás egységében megmaradó és ki-fejlő magyar identitásigény – mint döntő magyar sorsproblematika – válik rendre bírálókat tárgyává, akár ellentmondásosan is kifogásolni valóvá. Görömbei András idevágó – a többféle hatások összjátékát figyelembe vevő – és körültekintő lényegösszegzése szerint: „Egy adott helyzetben a belső, háttérbe szorított hagyomány felelevenítése, szembesítése a jelennel legalább akkora identitásképző erő lehet, mint az interkulturális tapasztalat. A kettő persze szétválaszthatatlan. Ady azonos volt a magyarsággal és különbözött tőle. Ehhez a különözéshez kellett Párizs-élménye is, de talán még inkább kellett a magyar történelmi múlt mély átélése.”

Identitáskeresés irodalomértésünkben (Hitel, 2003/11.) című kitűnő paradigmaelméleti tanulmányában Papp Endre is – Görömbei András felfogásához kapcsolódva – érzékenyen mutat rá az identitástudatban az „állandóság és a szünet nélküli módosulás összetett tapasztalatára”, meggyőzően érvelve az identitásképződés kommunikatív módjában a saját, önelvű (érték)hagyomány-struktúrával létesített önszembesítő-önmegértő viszony jelentősége, a destabilizálódást szakadatlanul kiegyensúlyozó tendenciája mellett. – Az ilyen szerves irodalomszemlélet, kritikafelfogás talajáról bízást vitatható lesz, ami szokásosan, s szintén ellentmondásosan szegeződik szembe a nemzeti szellemű irodalomértelmezéssel. Ha a nyelviség és a szövegiség „dezanropomorfizációját” kéri rajta számon, akkor éppen a nemzeti anyanyelv transzindividuális, transzszubjektív lényegvalósága (azonosság tudatosító irodalmi funkcionalitása) nem helyezhető a dezanropomorf vonásokkal töltődő objektivációs minőségek kontextusába? Ha pedig a nemzeti identitásbázis személyfölötti tárgyiasságait kárhoztatják szokás- és tekintélyuralmi totalitásként, akkor viszont az azt antropomorfizáló, szubjektivizáló eleven személyes-emberi kapcsolódás hermeneutikai és dekonstruktív érdekeltégi köreiből miért éppen csak a nemzeti apperceptió személyes-emberi élményösszessége, élmény- és érzésaktivitása hiányozzék? – Görömbei András organikus kérdések és válaszok szimbiotikus arányrendjében írja körül koncepcióját és mutatja be példák rengetegén keresztül.

Sokszor méltatott erénye a szerzőnek az erre a tanulmánykötetere is jellemző, karakteres értekező nyelvezet és stíluserő. Bonyolult szellemi összefüggések, mélyenszántó gondolatmenetek eredményei nyilatkoznak meg a telitalálatos, summázatszerűen pontos, kö-zérthetően is világos, de leegyszerűsítés nélküli, plasztikus, érzékletes és szemléletesen absztraháló tézisek mondhatni karizmatikus nyelvi kifejező és meggyőző ereje által. Az evidenciaszerűvé sűrített, tagolt állítások a tiszta gondolkodás folytán nem azt tisztázzák szintézisjellegűen, ami előzőleg tisztázatlan lett volna: csak még inkább be- és elfogadhatóvá teszik igazságukat mások számára. Intenzitásuk, belső feszültségük sokféle forrásból ered. Például tárgyszeretet és elfogulatlan megértés, megítélés összetettségéből, vagy a fel-

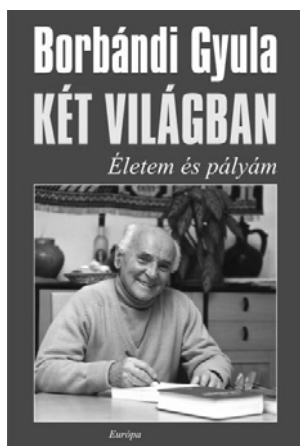
ölelt rendkívüli ismeretbőségből. Könyvek, tanulmányok sokasága mérte már fel (másokéi is) mondjuk az erdélyi irodalomnak a hatalmi kiszolgáltatottságot, a „kettős” (emberi-társadalmi és etnikai-nemzeti) elnyomatottságot, fenyegetettséget tematizáló gazdagságát; s a hasonló élményvilág megszólaltatását energikus, átütő erejű remekművek, aztán kisebb hatású alkotások sorozatában a hetvenes, illetőleg a nyolcvanas esztendőkből. Mindennek (a helyzethasonlóságban való eltérésnek) a szabatosan-távlatosan tömör összefoglalása így hangzik itt: a „hetvenes években a veszélyeztetettség tudata koncentrálna az erőket”, a nyolcvanasokban „a teljes kiszolgáltatottság ténye bénította a művészi alkotómunkát”. S az éles problémalátás gondolati evidenciáit tovább rétegezi, hogy amit a súlyos felvetések és leírások egy jelentős része taglal: a magyarság történelmi megmaradása – az viszont maga semmiképpen sem evidencia. A magyarság legújabb kori Kárpát-medencei térvész-tésén, zsugorodásán érzett aggodalmat történelmi, demográfiai, szociológiai tények, adatok sora hitelesíti; a reményt pedig az ész: „ennek a pusztulásnak azonban semmiféle racionális oka nincs, a magyarság képességeit tekintve semmivel nem alábbvaló más nemzeteknél”. – A sorsgondok belátása: írástudói felelősség kérdése. Görömbei András könyve ki-magasló példa és tanítás az emberérdekű irodalomtudomány művelésére.

Bertha Zoltán

„Látni megyek, nem ítélni”

BORBÁNDI GYULA: KÉT VILÁGBAN – ÉLETEM ÉS PÁLYÁM

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2003
587 oldal, 2800 Ft

Borbándi Gyula ezekkel a szavakkal indult haza harmincnégy emigrációban eltöltött év után. A mondat akár az életpálya jelmondata is lehetne, hiszen a ma nyolcvannégy éves író pályája során mindig megértő türelemmel fordult a legkülönbébb világnézetű, temperamentumú emberek felé. A magyar népi mozgalom elkötelezett híveként, de a népi-urbánus ellentét meghaladására törekedve nyitott maradt minden demokratikus irányzat előtt. Mély katolicizmusa pedig nem zárta ki, hogy a protestáns szellemi körök barátja legyen. A szerző szerénységét bizonyítja, hogy több mint egy tucatnyi könyv megírása után sem tartotta lényegesnek saját emlékeit kötetbe válogatni. *„Életem nem tartottam annyira fontosnak és érdekesnek, hogy másokat is érdekelhessen”* – írja az előszóban az egykori parasztpárti emigráns. A kiadó igazgatója azonban pontosan tisztában volt azzal a kiemelkedő szereppel, melyet az elmúlt évtizedek magyar szellemi életében Borbándi irodalmárként és szerkesztőként betöltött, így sikerült rábeszélnie a Münchenben élő íróat a közel hatszáz oldalas életrajzi vallomás megírására. A szerző korábbi munkáinak az olvasása során is arról győződhattünk meg, hogy ez a pálya méltán tarthat érdeklődésre számot.

Az önéletrajz megírása során az író három fejezetbe rendezte emlékeit. Az első rész a gyermekkortól az 1949-es kivándorlásig tartó időszakot öleli fel, míg a második fejezet az emigráció négy évtizedes küzdelmeit tárja elénk. *„Az emigrációt, írja a szerző, mindig úgy fogtam fel, mint egy olyan helyzetet, amelyet az ember azért választ, mert hazájában megszűnt a szabadság, a függetlenség és az önállóság. Nem tudván kényszerek közt élni, a hontalanság mellett döntöttem. Amikor azután 1989-90-ben létrejött a magyar köztársaság, hivatalba lépett egy szabadon választott kormány, és (...) megszűnt a megszállás, bekövetkezett az a pillanat, amikor az emigráció elvesztette indokoltságát és a száműzetés alapját.”* Az utolsó fejezetben az író az immáron újra szabad Magyarországgal kapcsolatos élményeit osztja meg az olvasóval.

Borbándi Gyula 1919-ben egy szegény budapesti munkáscsaládban látta meg a napvilágot. A *Harminc év a hazában* címet viselő első fejezet arra a kérdésre ad választ, hogy miként sikerült az írónak a szegénysorból kiválva karriert építenie. A családi gyökerek a felvidéki Szepes vármegyéig nyúlnak vissza. A felmenők a 19. század végén még jelentős bányavárosnak számító – német, magyar és szlovák etnikumú – Gölnichányán születtek.

A bányák kimerülése okozta századvégi gazdasági visszaesés, valamint az ezzel járó elszegényedés következtében a szepesi német gyökerekkel rendelkező szülők sokakkal egyetemben elhagyták szülőföldjüket és Budapestre vándoroltak, ahol 1918-ban házasodtak össze. A család elsőszülöttje ugyan a fővárosban serdült fiatalemberré, a trianoni békeszerződés következményeivel való közvetlen szembesülést mégsem kerülhette el. A láncokovács apa munkahelye miatt ugyanis a család néhány évet a Bácskában töltött, így a kisgyermek a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz tartozó soknemzetiségű Kulán egy német nyelvű apácaiskolában kezdte meg tanulmányait. A tisztességes szegénységben telő boldog délvidéki gyermekéveknek azonban hirtelen vége szakadt. Apját ugyanis a szerb rendőrség szerbellenes magyar szervezkedéssel vádolta, minek következtében a család minden ingóságukat a házban hagyva két kofferrel és egy szatyorral került ismét Budapestre. (A munkás apa „bűne” az volt, hogy a kulai kocsmában az ugyancsak Budapestről elszármazott magyar ismerőseivel borozgatás közben politikáról is szót ejtettek, amit a szerbek irredentizmusnak vélhettek és feljelentették őket...) A másik trianoni élmény kilenc évesen éri, amikor édesanyjával először látogat el az immáron külföldön élő felvidéki rokonokhoz. Az író visszaemlékezése szerint nemcsak a gölnici magyar rokonok, hanem a magyarbarát érzelműkről ismert szepességi németek is azon a véleményen voltak 1928-ban, hogy mennyire örülnének, ha ismét Magyarországon élhetnének.

A fővárosban felcseperedő ifjú taníttatása komoly áldozatvállalást kívánt a szülőktől, akik abban reménykedtek, hogy a tanulás révén a fiú megszabadulhat a proletársorstól. Borbándi bevallja, hogy élete első álma, a papi pálya nem elsősorban spirituális okokból vonzotta, hanem az a remény vezette, hogy így majd valamit visszafizethet abból, amit szülei neveltetésére fordítottak. A vágyott Piarista Gimnázium helyett végül a szintén jónevű Kölcsey reálgimnáziumban tett érettségi vizsgát tandíjmentes diákként. A középiskolában Fuhrmann Ernő – aki egyszemélyben volt az ifjú hittantanára, lelki vezetője és cserkészparancsnoka – hívására kapcsolódott be a cserkészlet mellett a Regnum Marianum lelkesítő mozgalomba. Szekfű Gyula a két világháború közötti „neobarokk” magyar társadalom egyik betegségének a cím- és rangkórságot tartotta. A regnumi atyák azonban az életrajzi vallomás szerint „a valóban keresztényi életre és csak olyan tekintélyek tiszteletére neveltek, amelyek nem hivatalra, hanem tudásra, tehetségre épülnek.” A vallássosság sem a külsőségeire, hanem a mélyebb hitre, szeretetre és megértésre neveltek. A (későbbi) klerikalizmus vádja a legkevésbé sem állja meg a helyét a Regnum és a cserkészlet tekintetében, állapítja meg a szerző, aki szerint ez a pedagógia a demokráciából volt jó iskola a diákok számára. Példa erre, hogy a Regnum mentes volt a társadalmi megkülönböztetés minden formájától, alapelvnek számított, hogy a személyiség számít és nem a származás. Ebből adódott, hogy e két szervezetben a fiatalok a fővárosi társadalom minden rétegét képviselték. Talán ez az a része a visszaemlékezésnek, amely választ ad arra a kérdésre, hogy az író honnan merítette azt a végtelen türelmet, mellyel élete során a legkülönfélébb gondolkodású, mentalitású embereket elfogadta.

Borbándi Gyula tizenhét éves gimnazistaként találkozott Szabó Dezsőnek *Az elsodort falu* című munkájával. Illyés Gyula szerint a két világháború közötti Magyarország legnagyobb hatású közírója Szabó Dezső volt. Az erdélyi származású író a világháborút követően az elsők között vizsgálta a magyarság hanyatlásának okait említett regényében. Művének újdonsága, hogy a magyar jövő építésénél már nem a „megbukott történelmi

osztályokkal”, hanem a parasztságból származó új középosztállyal számolt. A regény elementáris hatást gyakorolt a két háború közötti fiatal magyar értelmiségre, mindenekelőtt a népi írókra. „Az elsodort falu – írja Borbándi visszaemlékezésében – teljesen felkavart. Nem a történet hozott izgalomba, hanem a korabeli Magyarország állapota, a szembe-sülés a társadalmi és politikai valósággal. (...) Szabó Dezső ébresztett rá, hogy a magyar társadalom végzetes bajban van, milliók élnek emberhez méltatlan módon, és nem lehet nemesebb, mint a gyógyulás útját keresni és a megújulás módozatait kutatni. Nemzet, hagyomány, magyarság, lenn és fenn, szegény és gazdag, parasztek és proletárok, történelem, sors, végzet, mind reflektorfénybe kerültek, és elgondolkottattak, mi minden van a világban – és minderről én mily keveset tudok.” A regény és Szabó Dezső *Ludas Máttyás füzeteinek* hatására a szegény munkáscsaládból származó fiú érdeklődése és élete „új fordulatot vett”, figyelme mind inkább a népi és falukutató írók felé fordult. A tényfeltáró népi szociográfia megismerése után pedig városi fiatalembert, „saját osztálya bajai helyett” a magyar parasztság problémái kezdik foglalkoztatni. Az ekkor támadt olvasási láz egész életét végigkíséri.

1938-ban kezdi meg tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán olyan kiváló oktatók kezei alatt, mint a magyar közigazgatási jog nemzetközi hírű professzora, Magyary Zoltán. Állandó pénzhiánnyal küszködve munkát vállal, így kerül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, ahol fokról fokra feljebb kerülve 1941-től már gyakornokként dolgozik. Diplomáciai érdeklődését kielégítendő, eljár az 1920-ban alapított Magyar Külügyi Társaság által fenntartott Külügyi Szeminárium óráira, ahol Teleki Pál földrajztudós előadásai gyakorolnak rá nagy hatást. A tanulás és a munka mellett aktív közéleti tevékenységet folytat: egyik titkára a Katolikus Diákszövetségnek. Emellett részt vesz a konzervatív, katolikus szellemiségű, döntően a középosztályból származó egyetemistákat tömörítő Emericana szervezetében éppúgy, mint a szintén konzervatívnak induló, ám a harmincas évek végére a népi érdeklődésű fiatalok gyűjtőhelyének számító Széchenyi Szövetségben. A falukutatással az utóbbi szervezetben kerül kapcsolatba, ahol Kovács Imrécék példáját látva fogalmazzák meg a célt: „le kell menni a faluba”. Alapos előkészítő munka után a „széchenyisták” 1941 nyarán – Kodolányi János, Kiss Géza és Kovács Imre nyomdokain haladva – kerítanak sort az ormánsági útra. Borbándi a népesedési problémák felmérésével (egykezés) foglalkozott, s a téma iránti elkötelezettségét mutatja, hogy későbbi doktori disszertációjának is a magyarországi születésszabályozás a témája.

Az 1942 őszen kézbesített katonai behívó egyben azt is jelentette, hogy Püski Sándor hívása ellenére sem tudott részt venni egy hadgyakorlat miatt a következő évi szárszói konferencián. A hajmáskéri tüzértáborból hétvégére azonban a katonák legtöbbször el távozást kaptak, amikor Borbándi rendszerint szüleit látogatta meg. Így volt ez az 1944 március 18-19-ei hétvégén is. A leírás szerint a huszonöt éves katona társaival együtt épp egy bálon értesült a háborúban részt vevő nemzet történelmét döntően meghatározó fordulatról. „A terem megtelt. – emlékezik vissza a történetekre az író. A híres Chappy-zene-karnak kellett volna játszania, de csak nem jelentek meg a zenészek. Megkérdeztük a pincért, mikor kezdődik a zene. „A zene? -kérdezett vissza. – Nem lesz ma zene.” Egymásra néztünk. „Hogyhogya nem lesz zene?” – firtattam tovább. „Hát nem hallották az urak? Bevonultak a németek.” Megdöbbenő, jellemző és elgondolkodtató sorok ezek, melyek jelzik, hogy mennyire készületlenül érte Magyarországot Hitler csapatainak bevonulása.

A magyar hadsereg katonái – miközben az ország kormányzója külföldön tárgyal – egy bálon a pincértől értesülnek országuk katonai megszállásáról... A világháborúban végül Borbándi az ukrán fronton felderítőtisztként állja meg a helyét, sikeresen elkerülve az amerikai és orosz hadifogságot.

1945-ben a háborús sebesülésből felépülve visszatér munkahelyére, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumba, ahol a mártírsorsú miniszterelnök fia, Teleki Géza miniszter számvizsgálónak nevezi ki. A népi írók híveként még ebben az évben csatlakozik a Nemzeti Parasztpárthoz. A párt VI. kerületi szervezete szülei lakásától pár lépésre, a Podmaniczky utca 45. szám alatt volt megtalálható. A ház és az utca azonban nemcsak a „soha meg nem bánt” belépési nyilatkozat miatt jelenik meg többször a visszaemlékezésben. A Podmaniczky utca 45. számú háza a szerző gyermekkorának színtereként számos fordulatot élt meg. Az egykoron a Magyarországi Szabadkőműves Páholynak, majd az ellenforradalmi Magyar Országos Véderő Egyesületnek otthont adó épületet a második világháború végén a Parasztpárt vette birtokba. A visszaemlékezés kiemelkedően szép része ez, hiszen egy olyan ház történetén keresztül elevenedik meg a szerző gyerekkorának története, mely múltunk számos fordulatának lehetett a „szemtanúja”. Az „írók pártjának” kerületi titkáráként a szerző a tőle megszokott tárgyilagos stílusban elemzi a folyamatosan két szárnyra szakadó Parasztpárt belső küzdelmeit. Teszi mindezt úgy, hogy nem rejti véka alá azt a meggyőződését sem, miszerint Kovács Imre híveként a párt önállóságának megőrzésére, s a parasztegység nevében a kisgazdákkal való együttműködésre törekedett, szemben a munkáspártokkal való szóértést támogató „kriptokommunistákkal”, Erdei Ferencel és Darvas Józseffel.

A békeszerződést 1947. február 10-én írták alá Párizsban Magyarországgal, minek következtében hazánk *de iure* visszanyerte szuverenitását, *de facto* azonban nem szűnt meg a szovjet megszállás. A szerződés elrendelte ugyan, hogy kilencven napon belül a megszálló csapatoknak el kell hagyniuk az országot, de jogot adott a Szovjetunióknak arra, hogy olyan fegyveres erőt tarthasson az országban, amely biztosítja Ausztria szovjet övezetével az összeköttetést. Mindeközben a kommunisták előretörése következtében folytatódott az 1945-ös választásokon legtöbb szavazatot szerzett kisgazdapárt „felszalámizása”. Egy „összeesküvésben való részvételre” hivatkozva február végén előbb letartóztatták a Kisgazdapárt főtitkárát, Kovács Bélát, majd májusban hasonló vádakkal Nagy Ferenc miniszterelnököt kényszerítették Rákosiék arra, hogy külföldön maradjon. Kovács Imre – tiltakozva a Parasztpárt balra-tolódása és Kovács Béla elhurcolása ellen – kilépett a Parasztpártból és azt javasolta Borbándiékknak, hogy a közelgő választásokon vállaljanak képviselőjelöltséget. Majd miután a békeszerződés értelmében szeptember 15-én megszűnik a megszállási állapot, tette hozzá, nem lesz szükség engedélyt kérni a pártalapításhoz, s így együtt megindíthatják a Független Parasztpártot mindazokkal, akik helytelenítik a kommunistákkal az együttműködést. A történet vége közismert: a Magyar Kommunista Párt a hírhedt „kékcédulás” választásokon megszerezte ugyan az első helyet, ám a társadalom többsége így is a demokráciára szavazott. A szovjet csapatok azonban a békeszerződéstől számított kilencven nap után sem hagyták el az országot, így Rákosiék mindent elkövet(het)tek, hogy korlátlan befolyásra jussanak. Így a Független Parasztpárt megalapításának a terve is kútba esett, s az ellenzéki szervezetek megsemmisítésére irányuló perek és eljárások után novemberben – többekkel egyetemben – Kovács Imre is emigrált.

Kovács hívására – a fokozódó kilátástalanság közepette – munkatársa, Borbándi Gyula is elhagyta 1949-ben az országot. A Független Parasztpártra vonatkozó – a közvélemény számára eddig kevésbé ismert – elképzelés rámutat arra, hogy a nyugati nagyhatalmak által taktikai okokból cserbenhagyott, s a keleti nagyhatalom által megszállt ország demokrata politikussai milyen heroikus, ám kilátástalan küzdelem megvívására kényszerültek.

Harminc évesen tehát új szakasz veszi kezdetét az emlékező életében. Borbándi az emigrációban ismét lentről kezdve kapaszkodik egyre feljebb a társadalmi ranglétrán. A szökést követően egy svájci menekülttáborban találjuk, majd egy szállodában vállal munkát. 1950 végén már saját költségen indítják el Vámos Miklóssal, Molnár Józseffel és Borsos Sándorral egyetemben a *Látóhatár* című folyóiratot, mely 1989-es fennállásáig a magyar emigráció meghatározó irodalmi és politikai orgánumává vált. 1951-ben két és fél éves svájci tartózkodás után átköltözik Münchenbe, ahol az október 6-án induló Szabad Európa Rádió magyar adásának munkatársaként, majd szerkesztőjeként dolgozik közel három és fél évtizeden át. Az 1958-tól *Új Látóhatár* néven megjelenő folyóiratnál, illetve a Szabad Európa Rádiónál töltött évek élményeit nem részletezzük, hiszen a szerző korábbi munkáiból (*A magyar emigráció életrajza, Magyarok az Angolkertben, A Szabad Európa Rádió története, az Új Látóhatár négy évtizede*) erről az időszakról sok mindent megtudhatunk.

Kiemelve néhány érdekfeszítő kérdést ebből a fejezetből, olvashatunk többek között arról, hogy Borbándi és Kovács Imre már az ötvenhatos forradalom előtt a *Látóhatárban* közölték olvasóikkal, hogy – az amerikai propagandagépezet szólamai ellenére – a Nyugat nem fog kiállni Magyarország mellett egy esetleges konfliktus során. A Szabad Európa Rádiónál (is) dolgozó Borbándi tette azonban nem maradt következmény nélkül... Az író Illyés Gyulával való találkozásairól részletes beszámolókat közöl, melyek igazi kuriózumai a visszaemlékezésnek. Az Európai Íróközösség 1962-es alakuló kongresszusán Borbándival találkozáskor a Magyarországon élő költőfejedelem a népiek ötvenhatos szerepvállalásának elemzése mellett különös megindultsággal beszélt arról, hogy családján miként akarták megbosszulni a hivatalok az ő forradalom előtti és alatti tetteit. Ezek a beszélgetések arról is vallanak, hogy a „haza a magasban” elvet meghirdető költőt a gyakorlatban is mennyire foglalkoztatta az elszakított területeken élő magyarok sorsa. Ebben a fejezetben olvashatunk továbbá arról is, hogy a szerző miként élte meg a magyarországi rendszerváltozást, s kapcsolódott be – immáron hivatalosan is – a magyarországi közéletbe. A nagy utazásokban bővelkedő magánélet visszafogott bemutatására is ebben a részben kerül sor, melyből kiemelkedik az Edittel való meghitt kapcsolat leírása.

Az első szabad választások óta eltelt évtized krónikája már az utolsó fejezet témája. Ebből a többihez képest rövid részből is kitűnik, hogy a szerző milyen aktív szerepet vállal hazája szellemi életében. Előadásokat tart, nyugati magyar személyiségeket bemutató szócikkeket fogalmaz, valamint könyveket lektorál és ír. (Ne feledjük, hogy az általa írt vagy szerkesztett tizenöt könyv több mint fele 1996 és 2003 között született!) Mindemellett továbbra is élő kapcsolatban áll a magyar irodalom számos kiválóságaival. Szellemi frissesség és életkedv jellemzi az immáron nyolcvanötödik születésnapjára készülő írórt. Klebelsberg Kunó írta, hogy „háromféle hazafiság van: szónokló, kesergő és alkotó hazaszeretet.” Nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy Borbándi Gyula eddigi pályájára a legutóbbi az érvényes.

Péterfi Gábor

Kohán György

SUPKA MAGDOLNA MONOGRÁFIÁJÁRÓL

Gyula Város Önkormányzata
Gyula, 2001
174 oldal, 3500 Ft

A kortárs művészettel foglalkozó művészettörténészek viszonylag ritkán adatik meg egy-egy kiemelkedő életmű felfedezésének, gyűjteményes bemutatásának, elfogadtatásának és művészettörténeti kanonizálásának az együttes lehetősége. Kivételes pályája során Supka Magdolna többször kereste és meg is találta ezt a lehetőséget: munkássága fő vonulatát alkotják az elfeledett vagy méltatlanul mellőzött, jelentős hazai alkotók életművét feltáró, elemző és értékelő kiállítások, kritikák, tanulmányok és monográfiák. Mint az 1984-ben tiszteletére rendezett kiállítás katalógusának bevezetőjében egykori műzeumi kollégája, Szabó Júlia írta: „Nélküle nem kapta volna meg méltó művészettörténeti helyét [...] Abanovák Vilmos, Tóth Menyhért, Szabó Vladimir, Kohán György, s az egész XX. század harmadik harmadában keletkezett magyar grafika.” Szerepe talán a Kohán-életmű befogadástörténetében és kritikai értékelésében a legjelentősebb: miután Kohán 1963-ban megmutatta neki – és először csak neki mutatta meg – az életmű legjelentősebb részét alkotó viasztempera és kései olajképeket, egyedül vállalkozott arra, hogy két év múlva a Magyar Nemzeti Galériában megrendezze a festő első gyűjteményes kiállítását, s ezzel megmentse és napvilágra hozza az életművet. Az azóta eltelt közel négy évtizedben folyamatosan foglalkozott Kohán munkásságával; számos kiállítását rendezte, tanulmányokat közölt róla, melyek önmagukban is tanúsítják, hogy jelenleg ő ismeri legjobban az életművet.

A most megjelent monográfia első változata már 1976-ban készen állt, a művész özvegye azonban – miután visszavonatta az 1968-as gyulai emlékkiállítás katalógusát – közel két évtizeden át megakadályozta a megjelenését. Az életmű szakmai feldolgozásának ez a magánéleti okokra visszavezethető mesterséges késleltetése negatívan hatott Kohán munkásságának posztumusz elismertetésére, s tovább erősítette a festő mellőzöttségének, a korabeli művészetpolitika tévedéseinek, a kortárs kritika perspektívatévesztésének és a művészettörténeti érdeklődés ideológiai meghatározottságának – vele kapcsolatban fokozottan érvényesülő – kedvezőtlen utóhatásait. A szakmai feldolgozás elmaradásához hozzájárult az is, hogy a Kohán festészetét meghatározó felfokozott előadásmódot a közelmúltban uralkodó művészettörténeti és műkritikai irányvonal túlságosan „erős”-nek tartotta, s a finomabb, intellektuálisan higgadtabb kifejezőmódot részesítette előnyben. A monográfia késői megjelenésének azonban pozitív következménye is van: Supka Mag-

dolna immár – aki a szöveg utalásai szerint szinte a kiadás előtti utolsó pillanatig dolgozott a könyvön – az egész életmű és a lezárulása óta eltelt évtizedek távlatából vizsgálhatja Kohán művészetének alakulását, a művek keletkezéstörténetét, esztétikai jelentőségét és utóéletét.

Az életmű legnagyobb részét a művész felajánlásaként őrző Gyula Város Önkormányzata által 2001-ben kiadott monográfia tizenkilenc, külön címmel nem jelölt, eltérő hosszúságú fejezetre tagolódik. Ezt követik Németh László, Erdei Ferenc, Féja Géza, Bibó Lajos, Kondor Béla és Tóth Menyhért Kohánra vonatkozó, személyes hangú visszaemlékezései, valamint a szerző egy 1966 decemberére datált, Kohánról szóló írásának francia, angol és német fordításai, mintegy a könyv idegen nyelvű rezüméiként. A szöveges részt ötvenkilenc színes tábla, százkilenc fekete-fehér, köztük néhány egész oldalas reprodukció, a fontosabb életrajzi adatok áttekintése és egy Gyarmati Gabriella által összeállított, több mint háromszáz tételes válogatott bibliográfia egészíti ki. Az illusztrációs anyagban található még archív fényképek, levélmásolatok, egy elforgatott részletfelvétel és – stílus párhuzamként – parasztbútorok vésett díszítményeinek rajzai.

A főszöveget nem kísérik jegyzetek, melynek egyik oka abban kereshető, hogy a művész halála óta eltelt időben a szerző publikációin kívül feltűnően kevés elmélyült elemzés, forrásközlés készült az életműről. Ez egyben jelzi, hogy a művek jelentős részét valamely vidéki településnek ajándékozó kortárs művészek értékelése általában jobban kiszolgáltatta a mindenkori helyi lehetőségeknek, az őrzőhelyek felelősségtudatának, valamint a művészettörténészek egyéni érdeklődésének és mobilitásának, mint azoké, akiknek műveit rangos fővárosi és külföldi köz-, illetve magángyűjtemények őrzik. A közölt illusztrációk döntő többsége a gyulai Kohán Múzeumban, valamint a Városi Képtárban és az Erkel Ferenc Múzeumban őrzött műtárgyakat ábrázol, s csak elvétve találhatók képek a könyvben a Magyar Nemzeti Galéria, a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum és magángyűjtők anyagából.

Külön említést érdemel a monográfia rendkívül gazdag, ún. műveken kívüli forrásanyaga. Az elsőrangú források közé tartoznak Kohán György autográf levelei a szerzőhöz, melyekből dőlt betűs szedéssel kiemelve számos fontos idézet épült be a szövegbe. Ezek az idézetek megvilágítják az életmű belső fejlődésének összetevőit, s egyben jelzik a művek ütközését a kor ideológiájával. Élete utolsó éveiben Kohán többször személyesen találkozott a szerzővel, s szóbeli közlései, a művek keletkezésével kapcsolatos élményei ugyancsak sokat segítettek az inspiráció természetének feltárásában, a témabeli, stílus és esztétikai problémák megvilágításában. A felhasznált visszaemlékezések közül kiemelkednek Kohán édesanyjának és első feleségének emlékei, a szerzőhöz írt levelei, valamint a mecénások, műgyűjtők megnyilatkozásai. A kortárs műkritikák mellett felhasználta még a szerző az 1965-ös Magyar Nemzeti Galéria-beli kiállítás kapcsán felbukkant gyermek- és ifjúkori barátok, festők, szobrászok, írók, költők és muzsikuskok Kohánnal kapcsolatos emlékeit, a kiállítás vendégkönyvi bejegyzéseit, valamint a gyulai Kohán Múzeum újrendezésekor elhangzott hazai és külföldi látogatói véleményeket. A másoktól kapott ún. életrajzi adatokat és a magánélet pikantériáit mindenütt szigorú kritikával, kellő visszafogottsággal kezeli.

A feldolgozás módszere az esszémonográfia legjobb műfaji hagyományait követi. Supka Magdolna nem szoros időrendben követi nyomon Kohán festészetének alakulását,

hanem egyszerre látja és folyamatosan egységben láttatja az élet- és korrajzot, az alkotó egyéniségét az egész életművel, annak összes problémájával és a festő harcával művészi szabadságának megőrzéséért, alkotói kiteljesítéséért. E megközelítés következtében egyszerre van jelen a monográfiában a történeti szemlélet és az alkotás küzdelmével való spontán azonosulás, a személyes vallomás és a közlő szemlélet intenzitása, a visszatekintő rálátás és az utókor problémáinak a figyelembevétele. Innen fakad az is, hogy gyakran egy fejezetben belül kapnak helyet például az életrajz és a pályakép részletei, az életmű egészét érintő alapvető megállapítások, a műelemzések, a recepciótörténet adatai és a kapcsolódási pontok a XX. század magyar és európai művészetéhez. E megközelítés fő oka Kohán piktúrájának alapvetően gondolati meghatározottsága és állandó mozgása a különböző stílusok határai között a választott téma függvényében, továbbá a fő motívumok ismétlődő előfordulása az eltérő pályaszakaszokban készült képeken.

A monográfia másik meghatározó sajátossága, hogy a művészettörténet hagyományos eszközei mellett figyelembe veszi a művészetpszichológia szempontjait is. A művészetpszichológiai megközelítés lehetőségei közül Supka Magdolna az egzisztenciál-fenomenológiai leírás eszközeit alkalmazza a leggyakrabban. Ennek lényege, hogy figyelme kiterjed az alkotói képzelet és asszociáció működésének, a témák művekben történő aktivizálódási folyamatának a vizsgálatára. A műértelmezés számára személyes elkötelezettséget is jelent, s az alkotói psziché sajátosságai mellett saját élettapasztalatai is tükröződnek az értelmezésekben. E megközelítést egy 1964-es tanulmányában alkalmazta először, melyben a drámai groteszk kifejezőmód meghatározására és festészetbeli szerepének elemzésére tett kísérletet. Kohán érzelmi és vizuális fogékonyságának, a benne keletkezett és a festményeken átsugárzó pszichikai többletnek, rejtett tartalmaknak az eredőit keresve a szerző felismeri a válságos magánéleti körülmények alkotásformáló szerepét, s emellett érvel, hogy a sokat emlegetett alkotói és stílusbeli sokarcúság egyik fő oka a művész egyéni sorsának folyamatos összeütközése a piktúrájával. Miközben biztos kézzel kijelöli a pályaszakaszokat és pályafordulókat, fokozott figyelmet fordít a művek keletkezési körülményeire és az alkotói folyamat részleteire, így mindenekelőtt Kohán sajátos „koncentrációs elrívülésének” és „visszatérésének” rögzítésére.

A kötet további jellegzetessége, hogy a művek hangulati jellemzésében a szerző néha irodalmi eszközöket is igénybe vesz. Szemléletes leírást ad például a szülői házról, s előfordul az is, hogy rögzíti egykori asszociációit Kohán saját képeivel kapcsolatos, személyes megnyilvánulásaihoz. Mindez nem öncélúan, hanem az érzéletes megjelenítés érdekében, az esztétikai nézőpont és a bemutatás logikájának állandó szem előtt tartásával történik. Mi sem áll távolabb Supka Magdolnától, mint a „regényesítő” megközelítés, melyre nem egy példa található a Kohán-irodalomban, s amelyet a monográfia folyamatosan korrigálni kényszerül. A szerzőnek ez a kivételes megjelenítő képessége az utolsó pályaszakaszban keletkezett művek bemutatásában teljeseedik ki.

A szorosabb értelemben vett életrajzi adatokból csak annyit közöl, amennyi nélkülözhetetlen a művek, a pályakép és a korrajz megértéséhez. A konkrét életrajzi összefüggésbe helyezett műértelmezés inkább kivételnek számít. Életrajzi elemekből sehol nem vezet le automatikusan képértelmezéseket, ugyanakkor apró életrajzi részletek is fontossá válhatnak például a témaválasztás, a sajátos felülnézeti perspektíva vagy a legutolsó, ún. „távo-

zás-képek” megértésében. Az értelmezést segítő, korábban többnyire figyelmen kívül hagyott életrajzi mozzanatok közül említést érdemel a Kohán előtt mindvégig nyitva álló szülői ház kettős, menedék és munkahely szerepe; a tizennégy éves kortól folyamatosan kapott, nagyrészt maga választotta szakmai irányítás; a mesterségbeli tudás szokatlanul korai megnyilatkozása; az első kiállítások és kritikák ösztönzése; a Louvre-beli másolói tevékenység; a gyakori milióváltások; az 1948-as válás előtti és utáni, a mindvégig titkolt második házasság idején is folytatódó rendezetlen életkörülmények.

A magánélet útvesztői, megoldatlan emberi problémái segítik megérteni Kohán különleges képességét a sivár, hétköznapi helyzetek ünnepivé alakítására, festészetbeli átköltésére, az ún. idill-képek sejtelmes hangulatának megteremtésére. A magányos lelki alkat és az állandó egzisztenciális bizonytalanság az elemi erejű bánat-, gond- és siratóképek keletkezésében játszott meghatározó szerepet. A társadalmi beilleszkedés és érvényesülés akadályoztatása, Kohán festészetének meg nem értése az ötvenes években éles ellentétben áll az egész életmű mélységes társadalmi jelentésével. Még ennél is szembe-tűnőbb az ellentét Kohán magánéletének és festészetének kettős karaktere között: míg emberi kapcsolataiban ismételtelen elbukott, művészként mindvégig tiszta maradt.

Supka Magdolna biztos kézzel tárja fel Kohán művészetének inspirációs forrásait. Az ókori művészet hatásáról tanúskodnak a korai, orientalizáló korszakban készült, csak fotókon megőrzött, nagyméretű szénrajzok az indiai és egyiptomi istenségek, köztük Hórusz alakjával. A modern európai irányzatok közül egyaránt hatott rá a szecesszió dekoratív síkábrázolói látásmódja és stilizáló tömörsége, a cézanne-i, majd a picassói kubizmus – azaz Kohán a kubizmusnak a más stílusok elemeivel ötvözött változatát adaptálta. Munkássága nem független az alföldi festészet tematikus, kifejezésbeli örökségétől és a népi kultúra formakincsétől sem. Az életmű válogatott darabjainak ópusztaszeri bemutatása a „Keletre tekintő Nyugat” szimbolikussá vált fő műve, a Feszty-körkép közelében különös élességgel világít rá Kohán művészetének kapcsolatára a századforduló keleties jellegű szín- és formavilágot kereső festészeti törekvéseivel. (Az ópusztaszeri kiállításához vö. Szuromi Pál írását a *Tiszatáj* 2003/5. számában.) Fontos megfigyelés, hogy Kohán majdani személyes stílusának fogantatása jórészt az 1930–31-es párizsi tanulmányúthoz köthető. Szobrászi vonzalma már a főiskolai évek elején jelentkezett: a tizenkilenc éves Kohánról Nóti András karakteres szoborportrét készített, azt követően a Párizsban élő Csáky József egyiptizáló stilizáltsága hatott rá, majd a Hódmezővásárhelyen élő – a könyvben név szerint nem említett – Till Aran szobrai inspirálták több festményét. Kohán maga Picasso és Csáky mellett Illésy Pétert nevezte meg korai korszaka harmadik mestereként. Párizs után fontos ösztönzést adott számára a vásárhelyi szellemi és irodalmi élet, továbbá Budapesten a Japán kávéház művészársasága.

Kohán festészetének tematikus súlypontjait keresve Supka Magdolna abból indul ki, hogy az életmű eszmei középpontjában az etikusan gondolkodó és érző, belsőleg szabad ember méltósága áll, s hogy Kohánnak a festészet nem csupán művészi hivatást, hanem emberi, etikai hitvallását magában foglaló világképet is jelentett. Tematikus kétarcúságát jelzi, hogy azonos erővel mutatja fel a gond, a megrendültség és a gyász, illetőleg az élet ünneplésének motívumait. A nehéz sorsú emberek, a megalázó, vigasztalan helyzetek, a sors megpróbáltatásai mint jelképpé növelt fő téma a harmincas évektől folyamatosan

nyomon követhető az életműben, ami jelzi azt is, hogy Kohán a valódi szociális gondolat mellett foglalt állást. Ugyanakkor szembevetendő, hogy a pályája idején végbement társadalmi átalakulás témái közvetlenül nem jelennek meg a képeken. 1939-től tíz éven át a háború volt központi témája és nagyerejű művek inspirálója. Az életmű további tematikus súlypontja, inspiráló alapmodellje és egyúttal számos stiláris kérdés kulcsa a természet bőségét megjelenítő nőalak, illetőleg annak változataként az édesanya etikai kulcsfigurája. Az azonos női modellről készült képek összehasonlító elemzése fokozott óvatosságra int a modell utáni festés kérdésében, s azt mutatja, hogy Kohán aszerint stilizálta át a modell küllemét, hogy milyen szerepben kívánta őt bemutatni. A jelképteremtés fokozott igényére utal az önarcképek és portrék feltűnő hiánya (a monográfia mindössze két rejtett önarcképet tud felmutatni az egész életműben); a természet és a falusi, mezővárosi környezet következetesen drámai, élőlényként való megjelenítése, valamint a görög mitológia iránti érdeklődés.

A monográfia egyik legfontosabb eredménye, hogy pontosan meghatározza és fejlődésükben láttatja a festői előadásmód elevevényének összetevőit. A harmincas években keletkezett művek tanúsága szerint Kohán kezdettől fogva törekedett a paraszti motívumkörre és alföldi tájakra korlátozódó festői világa és a konstrukciós elvekre építkező, a tartalmat is tömörítő stílus egybeötvözésére, s viszonylag korán rátalált realista, szűkszavú képi nyelvezetére. Szoros rokonsága a Medgyesy-féle konstruáló alkattal, amely figuráinak típusából építi fel stílusának karakterét, már ekkor kimutatható. Egyik fő törekvése ettől kezdve tehetsége két meghatározó összetevőjének, a monumentalitásnak és a kifejezés erejével párosuló jelképteremtő figurális absztrahálásnak az egybehangelésére irányult. A formai monumentalitás fontos elemei a belső fények sugárzására épülő fénykezelés és a rendkívül intenzív, tömbös színhatás.

A negyvenes években Kohán fokozatosan túllépett a kubisztikus formaépítkezés tanulságain a tisztán tagolt formák ritmikájára, a szintetizáló gondolkodásmódra, a metaforikus hasonlatteremtés és bizonyos képi elemek klasszicizáló stilizálása révén. Árnyalt képet kapunk a folyamatról, melynek során egyszerre fejlesztette stílusát a kubista és a realista felfogás szerint. Ez a stilizáló kubisztikus formálás az ötvenes években szembetalálkozott a szocialista realizmus naturalizmusával és megakadályozta festészetének áttörését, másfelől lehetőséget adott a magánélet szereplőinek és eseményeinek elvont, személytelen megjelenítésére. Az életmű nagy részén végigvonuló kifejezésbeli kétarcúság összetevőit az 1941-ben készült *Háború emléke* c. monumentális fríz elemzése világítja meg a legélesebben, melyen egyszerre jelenik meg a geometrikus-kubisztikus formanyelv és a tónusokkal árnyalt, klasszicizáló stilizálás, míg az 1949-es *Asszonyok – korokat* már a realista és a kubisztikus felfogás közti átmeneti stílusban fogant előadásmód jellemzi. Az 1949 után készült nagyméretű táblaképek jelentős részének fő vonása a figurák naturális formáit tömörítő geometrikus stilizálás, s ezek a képek gyakran el nem készült murális művek tartalmát sűrítik egybe. Az utolsó hat-hét év termésének meghatározó stílusjegye a kubizmus és a klasszikus realizmus egységbe foglalása, a képi motívumok világos tagolása, a mozdulatlan és megmozgatott formák párbeszéde, valamint egy korábban nem tapasztalt szín- és formabeli vakmerőség. E művek közül több a korszak magyar festészetének legjelentősebb alkotásai közé sorolható.

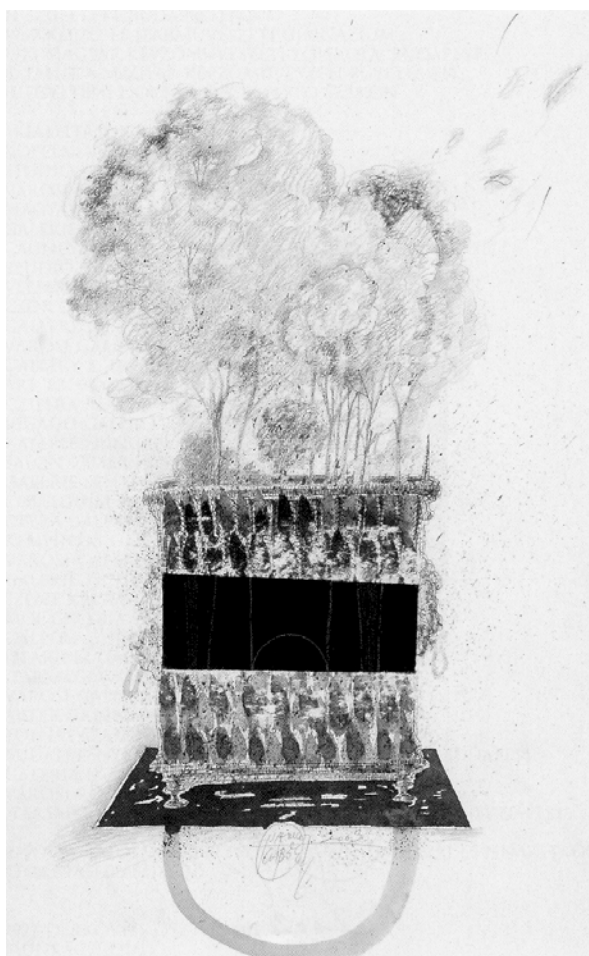
Kohán eddig kellően nem méltányolt grafikai életművének elemzése a monográfia további fontos eredménye. A rajzok között feltűnően sok az évszám nélküli, szignált kompozíció, ami jelzi, hogy többségük nem egyszerűen valamely festmény előzményeként készült. A rajzok Kohán legbensőbb reflexióinak kifejezői, fő éltető elemük a mondanivaló érzelmi, indulati telítettsége, a kifejezés felfokozott expresszivitása. Többségüket Kohán nem szánta nyilvánosságnak, ugyanakkor életműve elválaszthatatlan részének tekintette. A rajzok és festmények kapcsolatát vizsgálva különösen szembetűnő a két műfaj közti hangnem- és ritmusváltás, a tematikus megfelelések és a nagyarányúság hangsúlyos rajzbeli jelenléte. Számos grafika mozdulatlanulmányoknak készült, s van köztük – a festményeken csupán elvétve előforduló – leíró-narratív jellegű jelenetábrázolás is. Különösen látványos a nőalakok csaknem kizárólagos jelenléte a rajzokon. Ezek többnyire az önefelelt, frivol, érzéki tárulkozás, eksztázis képi változatai, de megtalálható rajtuk az ősanya-princípium, valamint a táji elemek és az asszonyi idomok közti formahasonlítás. Ilyen tárgyú lapjai alapján Supka Magdolna következtetése szerint Kohán a női testábrázolás legvirtuózabb mesterei közé sorolható.

Külön hangsúlyt helyez végül a könyv a művész és a megrendelők összetett viszonyrendszerének árnyalt bemutatására, mivel e viszony Kohán esetében két vonatkozásban is befolyásolta festészetét. Egyrészt már ifjúkori művein, így elsősorban a Bene Lajos gyulai orvos műgyűjtőnek készített pseudomásolatokon megjelenik a megrendelői kívánalmak figyelembevétele, illetőleg ügyes megkerülése, s az ötvenes években megrendelésre, közösségi termekbe készült, tematikus festményeinek nagy része is több ponton tükrözi a megrendelők elképzelését. E szempontból különösen tanulságos a *Szüreti vázlatok* c. kettős grafikai kompozíció elemzése, amely önmagában is jelzi az 1949 utáni hivatalos művészetpolitikai elvárás és a koháni személet közti áthidalhatatlan ellentétet. Másfelől ugyanebben az időszakban a falképi megrendelések elmaradása azt eredményezte, hogy Kohán gyakran a táblakép műfajába ültette át a falképi nyelvezet sajátosságait. (Ismertetes, hogy egyetlen megvalósult murális kompozíciója, a *Háború emléke* c. fríz 1965-ben megrendelt mozaik változata már csak halála után készült el.) Ugyanakkor Kohán tökéletesen tisztában volt a különböző nivójú műveinek eltérő értékével, s a monográfia meggyőzően érvel amellett, hogy a kétféle színvonalú alkotások összekeverése meghamisítja az életművet. Ezt a felfogást igazolja, hogy fontosnak tartott képeit Kohán még éhezései idején sem adta el senkinek és soha nem festett szériában műkereskedők ajánlatára könnyen pénzre tehető képeket. Alapvetően tévesnek ítélnélhető tehát az állítás, mely szerint Kohán a kényszerű anyagi megfontolást is szem előtt tartva, megrendelésre festett képekkel prosztituálta volna művészetét.

Összegzésként megállapítható, Supka Magdolna könyve az első tudományos igényű Kohán-monográfia, mely régóta várt, széles ívű áttekintést, megbízható értékelést ad Kohán művészetéről, s megnyitja az utat a további szakmai viták előtt. Biztos kézzel jelöli ki helyét a XX. század magyar művészetében, amikor a század eleji alföldi festészet és a kortárs törekvések közti kapcsolatteremtő szerepét hangsúlyozza. Az életmű lehetőségét kínált olyan átfogó kérdések felvetésére is, mint például a magyar művészet sajátos „megkésztettség” Európához viszonyítva, a képzőművészet jelenkori társadalmi megbecsülése, a nemzeti jelleg mint művészettörténeti kategória és a figurativitás szerepe. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk: a következő évtizedek Kohán-kutatásainak innen kell majd el-

indulnia. A monográfia által felvetett, tisztázásra váró kérdések között első helyen áll a teljes művészi hagyaték számbavétele és szakszerű feldolgoása. Elengedhetetlen lesz Kohán rejtélyes magánélete művészi vonatkozásainak további felfejtése, a támogatókhoz, szülőkhöz, barátokhoz és múzsákhoz fűződő viszonyrendszer ismeretlen részleteinek feltérképezése. Tisztázandók a koháni piktúra ösztönzései a kortárs magyar festők, így például Schéner Mihály, Tóth Menyhért és Szabó Zoltán munkásságára. A fontos tennivalók közé tartozik végül az életmű nemzetközi meg- és elismertetése, mindenekelőtt megfelelő helyen rendezett külföldi kiállítások és igényes idegen nyelvű kiadványok segítségével.

Tüskés Gábor

Egy kifinomult nomád képíró

NAGY GÁBOR FŰKATEDRÁLISA(1)

Robog masinánk a fénylő országúton. A sebesség mámorát kellene respektálnom, de képtelen vagyok erre. Csak forgatom a fejem, nézelődöm. Apró-cseprő falvak és terebélyes, mozgalmas városok húznak el mellettünk, akárha ellentétes irányba tartanának. Szerencsére egyre-másra kifutunk a nyíltabb, nyugalmasabb és természetesebb térszónákba. Masszív, ritmikus szántóföldek, fákkal övezett tanyák, kéken tündöklő roppant égboltozat. Látszólag semmi különösség bennük. Csupán a rusztikus egyszerűség és a kozmikus létszerűség páratlan ötvözetét nyújtják. Még sincs felhőtlen élvezetünk. Mert az út menti padkákon, sőt a földek belterületén nem ritkán harsány, ismerős gigantposztterek villognak. Vagy tán éktelenkednek. És a gazdasági, kereskedelmi társaságok féktelen mohóságáról vallanak. Ezek a reklámok tudniillik korántsem az itteni parasztemberekhez szólnak legfőképp. Dehogyan. Jelenleg is az utakon nyargalászó autós polgárok az érdekesek.

Úgyhogy egyre inkább egy útcentrikus világba sodródunk át.

Igen – mondhatná bárki –, ez az információs, menedzser társadalmak nyilvánvaló hozadéka. Itt pedig a szemfüles gyorsaságnak, mozgékonyaságnak kardinális szerepet szánunk. S velük együtt a folytonos időnyerésnek is. Ami annyit tesz: az útközpontú világ voltaképp a felpörgetett kortársi idő készséges szolgálólánya. Ahol úgyszólván minden az anyagi, pénzügyi buzdózkodásnak van alávetve. Ergo: a becses, hagyományos táji és természeti térségek is. Holott hosszabb távon aligha tudunk megenni az ipari, kereskedelmi és az archaikusabb, atmoszférikusabb körzetek tisztesebb egyensúlya nélkül. Gondoljunk csak egy olyan településre, amelyet pusztán csak pedáns meg kacskaringós utcák és utak tagolnak. De semmi egyéb. Se egy árnyas, méltóságos köztér, se egy ricsajosabb piacterület. Lehet: ez abszurd, kihegyezett példa. Ám még a koncentrációs táborok iszonyú régióiban is respektje volt a sivár közösségi placcoknak.

Utak és terek? Szapora mozgások és üde megnyugvások? Kortársi életünk fura, jellegzetes tendenciáit egyikünk sem képes teljesen kikerülni. Nagy Gábor festőművész három évtizedes pályafutását pedig hatványozottan átjárják az előbb jelzett társadalmi, humán-ökológiai mozzanatok. Hiába tősgyökeres pesti honpolgár, hiába a Képzőművészeti Egyetem hétpróbás, kedvelt tanára: mindez csak alapvető életrajzi, szakmai adalék. Elvégre az alkotó jóformán sosem érezte igazi otthonának a főváros zsidóházban telített, lármás közegét. Legalább is hangulati, tematikai értelemben. Ennél fogva amolyan nyugtalanul ingázó két- vagy háromlaki személyiség lett belőle. Számára ugyanis majd mindig a füves, fás, levegős és bukolikus környezetek jelentettek termékeny felüdülést. Már apró gyerekkorában gyakori vendégnek számított anyai nagyszüleinél, akik egy parányi, hangulatos Fejér megyei településen éldegéltek. Nincs kizárva: pont itt lehet a dolgok nyitja. Később meg a Tisza menti vegetatív, bájos kisvárost, Csongrádot választotta második hajlékának. Itt a nemzetközivé avanszált művésztelep egyik alapító vezetője volt, s mindmáig ide hozza pesti

tanítványait is. Aztán a közelmúltban egy szerfölött intim, falusias körzetben találta meg végleges lakóhelyét, a Pest közeli Gyermelyben. Ezzel mintha valamelyest visszatálat volna jóemlékű, kedves gyermekkori rezidenciájába.

Ne gondoljuk mégse, hogy e keresetlen, konzekvens természetszeretnek valami áhítatos, érzelmes tájpiktúra az ekvivalense. Szó sincs erről. Inkább azt látjuk: Nagy Gábor festői munkássága hosszú évtizedekig az expresszív, szürreális hangú figurális kifejezéshez kötődött. Mint annyi pályatársát: őt is megfogta Kondor zseniális szellemisége, nem beszélve Gulácsy vagy Bálint Endre termékeny sugallatairól. Így a hetvenes, nyolcvanas esztendőkből úgy tűnt fel, mint egy invenciózusan lírai, intellektuális és fanyar, ironikus egyéniség. Nála az oldott, pasztelles színkezelés és az élesebb metszetű rajzos tolmácsolás mindenestre szervesen összetartozott. Képein igen gyakran szárnyas, angyali vagy kalapos, profán figurák mutatkoztak, nem is szólva a barázdált szántóföldek, az omlékony lombkoronák vagy a kúpszerű töltések szapora felbukkanásáról. Ennyiből is látszik: a művész eszme- és motívumvilágában a csongrádi élmények azért csak-csak nyomot hagytak. Nem is akármilyet. Igencsak kedvelte, becsülte a halászok, földművesek – egyáltalán a kétkézi emberek életét, jellegzetes környezetüket.

Mintegy a szorgos, historikus létezés puritán, tiszta példáit látta bennük.

Más kérdés, hogy az ezredforduló tájkától Nagy Gábor pályáját egy szembetűnő, jelentős szemléleti fordulat villanyozta fel. Radikálisan felfrissült, akárha új életet kezdett volna. Habár ez némiképp túlzás. Minthogy az ugrásszerű váltások tőle teljesen idegenek. Ezúttal sem hagyta cserben patinás, földközeli csongrádi élménykörét, csak nézőszögét jócskán megreformálta. Ha eddig montázsosan elvont, parabolikus látásmóddal élt, akkor innentől már a premier plános, analitikus láttatás nyomult előtérbe. Ha mindeddig az emberi, figurális tartalmak domináltak művein, akkor mostantól már a legegyszerűbb természeti, tárgyi motívumokat favorizálta. A szálkás tarlókat, a lágyan hajladozó akácfákat, netán a gömbölyded varsákat. Igaz, e tipikus, stilizált képelemek korábban is lépten-nyomon feltűntek felületein. De csak értelmező, háttéri pozícióban. Itt viszont kimondottan főszereplőkké léptek elő. Akárcsak Mándy Iván mágikus tárgyai. S ha eddig az alkotó a narratív sejtelmű, telített festői előadást kultiválta, akkor most egy meglehetősen szikár, levegős képzetű műformával lépett elének. Ráadásul már a korszerű grafika felségterületein szorgoskodott.

Talán e röpké jelzések is befognak valamit e művészi metamorfózis szellemi, technikai dimenzióiból. Különös például: a lírikus Nagy Gábor pont a szúrósabb, racionálisabb grafikai nyelvezetben talál rá legjobb, legigazibb önmagára. Ámbár előző periódusa ékesen bizonyítja: neki a rajzos, kalligrafikus kifejezés minduntalan fontos és kézenfekvő volt. Már csak kiváló, bravúros manualitása okán is. Egészében tehát egy rendkívül logikus, szerves újjászületésről beszélhetünk. Csakhogy ezúttal is az egyedi produkciókban megtestesülő formái, tartalmi sugallatok az igazán tanulságosak. Még akkor is, ha szokásához híven a művész bizonyos rendszer- és sorozatszerű alkotásmódot követ. És szinte minden egyes munkáját *Fűkatedrális*nak nevezi. De nincs mese: ilyenformán is tüzetesebben szemügyre vesszük egyik jellegzetes, igényes grafikáját. Innen azután e stiláris felfrissülés átfogóbb természetére is tőrhetően ráláthatunk.

Egész újsütetű, aktuális műalkotással szembesülünk (2003). S csakugyan: mintha valami cizellált, magasba törő tárgy- és épületforma uralkodna a képtér tengelyében. Még-

sem bírjuk egyértelműen meghatározni. Hasonlít némiképp a gyilkos golyóhüvelyre is, másrészt a férfias, álló helyzetű falloszt is megidézi. Micsoda egybehangzó, romantikus kontraszt! Pedig mégiscsak egy szelíd, ritmikus és harmonikus látomást méregetünk. Hisz a két oldalt felvillanó valós, sejtelmes fa motívumok pontosan a centrális formatest menynyei zónájában kulminálnak. Ezzel máris egy triádos szerkezet: egy kultikus teljesség-képzet keletkezik. Annál is inkább, mivel a fenti, organikus lombelemekekre mértanias, félkörös alakzat válaszol a földalatti szférában. Leginkább azonban a vájatos tagolt, csipkeszővésű formatest köti le figyelmünket. Amit voltaképp egy rostos küllemű, analitikus burjánzású földidézetnek is nyugodtan felfoghatunk.

Így egy talányosan többsikű, félabsztrakt vízióról kell tudomást vennünk.

Hogy miféle formái, szemléleti leleményeket értékelhetünk itt legfőképp? Talán mondanom sem kell: itt is a centrumot képező összefogott, mozgalmas anyaföld citátumra kell visszatérnünk. Ez a jelenség ugyanis a köznap gondolkodásban, sőt némileg a művészet szférájában is jobbra a horizontális nyugalom képzetéhez kötődik. A nyolcvanas évek elején még Nagy Gábor is ehhez igazodott (pl.: Tisza-gáti struktúrák). Most azonban egy madártávlatból szemlélt „gótikus” rászterháló jelenik meg előttünk. És immár egy eleve nebb hatású – szinte emberi tartású – vertikális humusz summázatról kell tudomást vennünk. Amit az oldalnézeti növényi és jelképi motívumok még inkább kiemelnek. Amúgy e több-nézőpontú metódus közel sem ismeretlen a hagyományos és korszerű képkultúrában. Elég itt csak a közismert egyiptomi Halastóra vagy a kubisták furfangos térmodulációira utalnom. Közben a művész előadása a végső, legegyszerűbb rajzi elemekre szorítkozik: főként a szálkás, vonalkás és pontszerű jelzéseket alkalmazza. Más szóval: a minimalista eszmék reduktív tendenciáit követi.

Eldöntendő azonban: miként fér össze a konkrétabb, tárgyyszerűbb modellálás a rusztikusabb, atmoszférikusabb földi tartományokkal. Látható ugyanis: Nagy Gábor igazában szuverén testű, érzéki szimbólumot teremtett az anyaföld tiszteletére. Ezzel kedves tematikájának oldottabb, porhanyósabb karakteréről is nagyrészt lemondott. Legalább is egyelőre. Mivel művészi megújulása kezdetén még híven ragaszkodott a levegős, áttetsző képzetű előadáshoz. Akkor is a parányi vonalak és foltok zenei hangzatú szövedékére bízta aktuális megérzéseit: csak rezgőbb, lakonikusabb és vázaltszerűbb kompozíciókat teremtett. Így a kozmikus sejtelmek világoló fénye és szele szinte keresztül-kasul átjárta törékeny finomságú képelemeit. Mi tagadás: én fölöttébb sokra tartom e korai remekléseket. Persze nem kell féltelnünk az alkotó jóraivaló egyensúlyérzékét. Ami előzőleg könnyed, már-már impresszionisztikus koncentráció volt, azt most a teresebb, poétikusabb növényi zónák igyekeznek kárpótolni. Nem is teljesen eredménytelenül.

Úgy tűnik hát: a magára talált, szorgos és kutakodó Nagy Gábornak azért koránt sincs valami könnyű dolga. Némileg kutyaszorítóba került. Hisz e lendületes, progresszív korszakában már a kezdetek kezdetén feljutott a csúcokra, s egyfajta végső, alig meghaladható minimális jelrendszert sikerült létrehoznia. Itt aztán akár le is blokkolhatott volna. Szépen, magabiztosan, kényelmesen. Csak ő nyugtalan, kísérletező és igényes egyéniség. Ezért Fűkatedrálisainak alapvető szerkezeti, formai összetevőihöz is csak-csak ragaszkodik. Nála a triádos tagolások, a négyzetes formaelemek vagy az íves, félkörös motívumok kitüntetett státusszal rendelkeznek. Ahogy ez a hajdani számmisztikában, egyben az ősi világképekben is hasonlóképp tetten érhető. Ami azt valószínűsíti: nála a szubjektív, kor-

szerű föld és létértelmezés aligha áll meg önmagában. Itt a historikus gyökerű kozmikus világrend ugyanúgy teret kér magának, akárcsak a hierarchikus és kollektív érvényű eszmélkedés. Ha ezt vesszük alapul: akár közelebb is juthatunk a magasba szökkenő, eleven földvíziók értelméhez. Elvégre a jóságos panteizmusban nemigen ismeretes a lélektelenség fogalma. Nem csoda így, hogy Nagy Gábor műves, dekoratív és lírai Katedrálisait valami szellemirányú elkötelezettség élteti.

Ami egyrészt létszerű csend és időtlenség, azt másfelől a befoghatatlan végtelenség misztériuma övezi.

Tekintélyes nagyság, kozmikus dimenziók? Csakhogy e hallgatag, metafizikus képeken valójában intím, bensőséges víziók jelentkeznek. Annyi, de annyi levegős világosság tántog a központi képelemek körül, hogy ezek hordereje szükségképp mérséklődik. Mintha a szerző a világmindenség távlatos, ismeretlen tartományait is belekalkulálná felületeire. És miért is ne! Ez egyszerre szerény, archaikus és korszerű magatartás. Umberto Eco is úgy fogja fel a létezés talányát, akár a nemlét hófehér lepedőjére hullott sötétebb foltot. Ráadásul az apró, törekeny motívumok is egyféle önigazoló teljességre törekszenek. Ezt pediglen mélybenyúló, analitikus mikrostruktúráik felmutatásával bírják elérni. Nos, Nagy Gábor is e tüzetes, premier plános forma- és anyagmágiát műveli. Amivel bensőséges léptékrendjét mégiscsak vitális energiákkal tölti fel. Igaz, ezzel óhatatlanul szembe kerül a madártávlatú földi láttatással. Az efféle kombinációk azonban bőven beleférnek a korszerű képszerzésbe. Tudjuk: a francia impresszionisták a reflexes színvillódzást a tágas mezőségekre is kivetítették. Ezzel aztán a kortársi látáskultúra galériás szenvtelenségét is áldásosan felfrissítették.

Aligha kétséges: minél több szemléleti, alaki műveletet hajtunk végre egy adott valóságseleten, az annál inkább elveszti eredeti természetét. Ez az intenzív megdolgozottság Nagy Gábor Fűkatedrálisait is érzékenyen érinti. Mert az ártatlan, jószándékú néző alig-alig veszi észre, hogy nála végső soron amolyan földidézetekkel találkozik. Legfeljebb a szüntelen felvillanó fa vagy felhőrészletekből asszociál erre. Ami azért a művek minőségét közel sem érinti. Annál is inkább, mivel az alkotó mesterien elvont, meditatív *létsummázatok* állít elénk. Olyan jelhalmozokat, amelyekben szubjektív egvedisége, művészi invenciója és világnézete majdhogynem fontosabb, mint az alapul vett földi, természeti mozzanat. Látható például, hogy szerkesztő elvű, konstruktív vonzalmi nyomán menthetetlenül eljut a tárgy- és épületszerű humusz-képzetekig. Néhol meg a népi szöttesek artisztikumát sejtetik látomásai. Máshol viszont szokatlanul oldott, vonalkás struktúrákkal operál, mintha ismét csak az atmoszféricusság eszméje lebegne szeme előtt.

Lám a töprengő, filozofikus mentalitás egyre-másra kikezdi a végleges művészi bizonyosságot.

Ez bizony egyszerre csüggesztő, felcsigázott és reményteli helyzet. De csak az efféle kutakodásból születhetnek újabb érdemi, kiugró teljesítmények. Most azonban nézzük: miféle alaki, gondolati sugallatokat közvetítenek Nagy Gábor jelenlegi produkciói. Az egykori festő mindenestre elég gyakran a ránk leselkedő emberi és tárgyi Csapdák szkeptikus képzetkörével foglalkozott. Ezúttal viszont egy frissen, gondosan munkálkodó alkotó áll előttünk, aki igenis élvezi, becsüli az életet. Még a prózai föld- és tarló részletekből is éber, eleven – vertikális lényeket komponál. S ezzel együtt az életet adó, termékeny fallosz gondolatot sem rejti véka alá. Aztán sorra-rendre tagolt, triádós létsíkokra kell figyelniük,

ahol többnyire a valóságos és eszmei formulák párbeszéde zajlik előttünk. Ám ennél is fontosabb, hogy e virtuális, szerkezetes képeken a lágyan borzoló fakoronák igen gyakran az égig érnek. Még hozzá a hosszúkás, ritmikus földgerinceken keresztül. Mi más lenne ez igazában, mint a mitikus, mesebeli élet- és világfák szellemi megkísértése.

Csak itt nem a magasságos lombkoronákra, hanem éppenséggel a humuszos tartalmú törzsi, átvezető bázisokra kerül a hangsúly.

Tényleg: Nagy Gábor szemléletében is bizonyos korszakos, átmeneti helyzet dokumentálódik. Ő is a nagy, eredeti témát, civilizációnk éltető forrásait kutatja, miként ezt a szecessziótól indulóan oly sokan megtették. Különös egyébként: e természeti, dekoratív látomásosság leginkább a klími formaötvözeteket juttatja eszünkbe. De az sem mellékes: az alkotó még rajzi, festői gesztusaiban is a történelmi hagyományok letéteményese. Lehet ugyan, hogy könnyen, dinamikusan és jelszerűen dolgozik, de számára az öncélú, esetleges formaelemek úgyszólván ismeretlenek. Fegyelmezett, mives, kifinomult személyiség. Pontosabban: egy klasszikus vonzalmú, szépségcentrikus és nomád szellemű művésszel van dolgunk. Másrészt meg egy olyan szerzővel, aki formanyelvében a legfrissebb tendenciák szellemiségét tartja mértékadónak. És itt reduktív, minimalista felfogására gondolok. Ennek ellenére lényegében egy avantgárd mesterről kell tudomást vennünk. Elvégre az alkotó a kollektív, humán erkölcsiséget preferálja, s igazában egy személyes érvényű, szintetikusabb világkép kimunkálásán fáradozik.

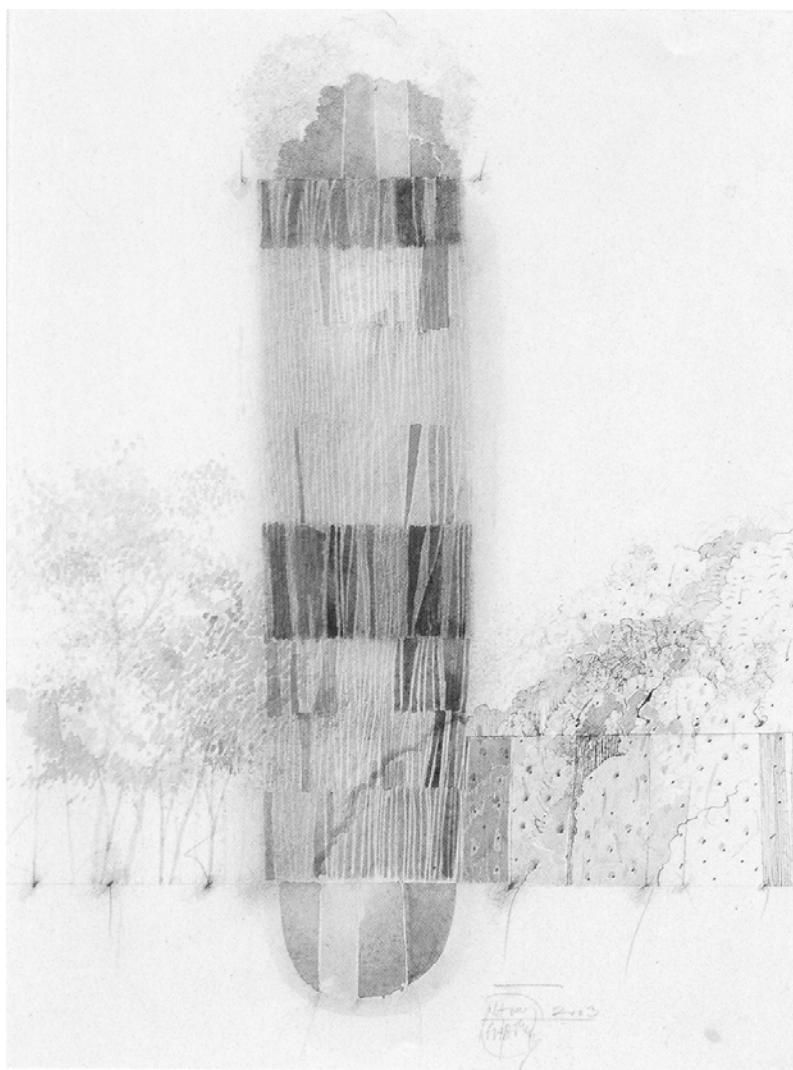
Ha találó, összefogó nevet kellene adnom Nagy Gábor alkotói felfogásának, akkor leginkább *mikroszkopikus archaizmus*ról beszélhetnék. Amint tudjuk: e kifejezési sajátosság rendkívül sokrétűen ott munkál az egyetemes kortársi és hazai törekvésekben. Elég itt csak a csapongóan briliáns Bukta Imrere utalnom, aki egyenesen „mezőgazdasági művésznek” titulálja önmagát. Persze az a lényeges: ez az intim, aprólékos szemlélet némileg szinkronban áll a modern természettudományok kísérleti célkitűzéseivel. Ők is a tárgyi, anyagi tartományok legelemibb és legmélyebb struktúráit kémlelik, mivel a természet talányos, kifogyhatatlan titkait szeretnék megragadni. Kiderült például: csupán a dupla, kettőspólusú materiák képesek elevebb, energikusabb műveletekre. Amit életképességnek is tekinthetünk. És valóban: Nagy Gábor vertikális, lüktető földoszlopait is léptenyomon duális, kontrasztos jelzések övezik. Mármint a mértánias, mesterséges világ és a természeti szépségek közvetítői. Ugyanakkor a szikár, analitikus magatartás a művek érzelmi, hangulati jellegét is visszafogja. A művész csupán csak a szürkés, barnás és kékes tónusok lehetőfinom árnyalataira szorítkozik, semmi egyéb. Mintha a szálkás, csontos szerkezetű téli és a lombveszejtő őszi évszakok határmezsgyéin kóborolna.

Bizonyára akadnak, akik fenntartásokkal kezelik az efféle föld- és természetcentrikus művészetet. Csak haszontalan, érzelmes nosztalgiát látnak benne. Pedig a fergeteges ütemben kibomló út- és pénzközpontú világ épp elsatnyuló tér- és helyszemléletünket teszi kiadós próbára. Hogy van-e még érdemleges igényünk meghitt, tartalmas és egzisztenciális térszónákra? Találón írja Norberg-Schulz Genius locijában, hogy: „Elveszett a település, mint egy hely a természetben, elvesztek a városi központok, mint a közösségi élet színhelyei, elveszett az épület, mint jelentésteli mikro-hely, ahol az ember egyszerre érezheti az egyéniségét és hovatartozását. Elveszett a földhöz és éghez való viszony.” Úgyhogy akár tetszik, akár nem: ebbe az irányba tartunk ténylegesen. A hontalanság, a gyökértelesség aggasztó régiói felé. Nagy Gábor rangos, késő újkori tájpoézise is itt nyeri el végső,

távlatos értelmét. Vagyis a hovatartozás, az otthonosság kérdését azért komolyan kellene vennünk. Mert távoli országokból hazaérve rendszerint szívesen letérdelnénk, lekuporodnánk, hogy megcsókoljuk az áldott anyaföldet. Végre itthon vagyunk! Csakhogy a határátkelők kopottasan fénylő aszfaltburkolatának mi köze van az otthonosság bensőségesebb érzetéhez?

Szuromi Pál

Kristó Gyula emlékére

(1939–2004)

„Érezvén életerejének fogyatkozását, felismerte, hogy hamarosan meg kell adnia tartozását a halálnak. Mielőtt minden élő test végső útjára lépett, számot vetett utolsó kötelezettségeivel és bölcsen elrendezte végső dolgait. Bár teste a gyötrő betegségben elerőtlenedett, lelkét – amelyet erényes jóra valósság, munkás élet, valamint tisztas cselekedetek sora ékesített fel s tett nagyra érdemessé – békés nyugalom szállta meg, amikor a végóráján kioldódó utolsó kötelek távozni engedték e múlandó világból.”

Középkori szerzők ehhez hasonló megfogalmazásokban szokták megörökíteni elbeszélte hősiük halálát. Középkori kútfőkből merítő történészek megannyi alkalommal találkoznak az emberi lét lezárultának efféle szavakba öntésével. A középkor kutatói a múlt idő jó ismerői; elmúló ötszáz év, elmúló ezer év, érzélem nélkül kezelt háttér, kutatási adottság számukra, akik a régmúlt terepén otthonosan mozognak. A múlt időt ismerni végletesen más jelent azonban, mint az elmúlást megismerni. Nincs ismeret és nincs tudás ugyanis, amely könnyíteni képes az elmúlás keltette hiány felfoghatatlanságán, amely enyhíthetne a veszteség fájalmán és a visszavonhatatlan fölött érzett bémult döbbeneten.

2004. január 24-én megadó türelemmel viselt súlyos betegség következtében szegedi otthonában elhunyt Kristó Gyula professzor, akadémikus, korunk kimagasló jelentőségű történettudósa, a magyar középkor legkiválóbb kutatója, tanárnemzedékek oktató és nevelő mestere, tudományának fáradhatatlan munkása, a magyar értelmiség sokat alkotó, nagy felelősségű írástudója, a dél-alföldi régió és Szeged város szellemi életének nagy formátumú, mértékadó alakja. Barátai, munkatársai és tanítványai hónapok óta tudták, hogy nagybeteg, s növekvő aggodalommal fogadták a betegsége makacsságáról érkező aggasztó híreket. Belsőleg azonban mindvégig táplálták a reményt, hogy mint már annyiszor, előbb-utóbb most is erőre fog kapni, és legendás akaraterejével, csodált önfegyelmével sokadjára is felülkerekedik a betegségekben. Sajnos, ezúttal nem így történt!

Május elejéig kellene visszaforgatnunk az idő kerekét ahhoz, hogy olyan napokra jussunk vissza, amikor a megszokott, gondtalan környezetben élvezhettük utoljára társaságát. A doktori iskolájában nevelkedett legifjabb kutatónemzedék rendezett akkor konferenciát, bemutatva friss kutatási eredményeit. Élvezettel kísérte nyomon az előadásokat, és nem vettünk észre fáradtságot rajta a szünetekben vagy az ülések után folytatott élénk társalgások közepette sem. Ismerői tudják, hogy szűk szakmája közegében – kivált tanítványai társaságában – lehetett leginkább oldott társalgást folytatni vele; ilyenkor mindig kitárulkozóbb volt egyébként nem könnyen megnyíló személyisége. A konferenciát követő hétvégén

dőlt ágynak, s rögtön kórházba került. A következő hét elején az Alföldről szóló tanulmányait egybefűző új kötete bemutatóján magnóról hallgatta végig a közönség a kórházban felvett szavait. Kissé megtört, fáradt hangon, de a megszokott lebilincselő előadásban, egyszersmind megindítóan őszinte, személyes hangú vallomásban osztotta meg gondolatait hallgatóságával a szülőföld szeretetéről, elszakíthatatlan kötődéséről az Alföldhöz és Szegedhez, beszélt a vidékiség megélhetéséről, valamint hitvallás-szerűen szólt a helytörténetírás fontosságáról, tudományos hozadékaikról. Mint minden Kristó-előadás után ekkor is a tiszta szellemi élmény nyújtotta öröm érzetével távozhattunk a teremből, abban a hitben, hogy kiapadhatatlan alkotóereje jóvoltából még sokszor örülhetünk majd együtt új munkáinak.

Azonban már csak egyetlen egyszer tett bennünket részesévé hasonló szellemi-lelki gazdagodásnak. A Magyar Tudomány Napja alkalmából november 5-én nagyszámú érdeklődő közönség előtt mutatta be a „Nem magyar népek a középkori Magyarországon” című legújabb kötetét a Somogyi Könyvtár Lapozgatójában. Közönsége nagyrészt tudta, hogy mostanában sokat betegeskedik. A rendezvény kezdetén némi törődöttség látszott arcán, tartásán és tekintetén. Még csak két-három perce beszélt, amikor ott a szemünk láttára valami csodás átváltozással új erőre kapott. A szeme csillogott, jól követhetően megformált, tartalmas gondolatai lendületet adtak előadásának. Rabul ejtett közönsége belefeledkezett a rendkívül gazdag ismeretanyag sziporkázóan szellemes tálalásába, a példásan tiszta fogalmazatú mondatok hallgatásába, illetve mindig igényesen választékos szóhasználatának élvezetébe. Tudományának olyan hitelesen, olyan teljességgel volt birtokosa és mestere, hogy alakjában már-már hajlamosak voltunk szakmája élő megtestesülését látni, s ahogyan egy tudományág örök, Kristó Gyulát hallgatva könnyen arra hajlott az ember, hogy őt magát is elmúlhatatlannak tekintse. Ama november eleji esetének a közvetlen élménye után dehogy hihetette ott bárki is, hogy alig múlik csak el 10 hét, és megrendülten szomorú megemlékezésben kell majd felidézniük életpályáját, valamint szeretteiben, barátai-ban és tisztelőiben fájó űrt hagyó alakját!

Kristó Gyula 1939-ben Orosházán született, ahonnan egyetemi tanulmányai kezdetekor, 1957-ben került el Szegedre. 1962-ben magyar-történelem-latin szakos tanári diplomát szerzett. Végzése után egyetemi oktatói állást kapott, s az ezt követő 42 éven át hű maradt első munkahelyéhez. Szakmai életútja gyorsan kiteljesedett. Kiváló adottságainak és szorgalmának köszönhetően fiatalon szerzett tudományos fokozatokat. 29 éves volt, amikor kandidátus és mindössze 38, amikor a történettudományok doktora lett. Egyetemi tanári kinevezését 39 évesen kapta. Rendkívül széles érdeklődési körű kutatóként már fiatalon több területen jeles eredményekkel tette ismertté nevét. Őstörténetünk kutatása terén éppen olyan otthonosan mozgott, mint a magyar középkorkutatás minden szakágában, nemkülönben a forrástanban, a történeti segédtudományok számos te-

rületén és a történeti nyelvészeti diszciplínákban is. Kivételes képességei jóvoltából mikroelemzések alá vetett részkérdések tisztázásával épp úgy nagyban gazdagította a történettudományt, mint számos összegző feldolgozás elsőkénti elkészítésével, lexikonszerkesztéssel, elbeszélő kútfők kritikai szövegkiadásával, forrásgyűjtemények, illetve történeti okmánytárak közzétételével. Egyedülállóan kiterjedt, gazdag és értékes életművet alkotott. Könyvei száma meghaladja a százat, több mint két tucat szerkesztés fűződik nevéhez – köztük olyan műveké, mint az 5 kötetes Szeged története –, publikált munkásságába tanulmányokkal, cikkekkkel és egyéb közleményekkel együtt több mint 600 nyomtatásban megjelent írás tartozik.

E tekintélyes életmű példátlan gazdagsága még ámulatba ejtőbb, ha számba vesszük Kristó Gyula sokoldalú szerepvállalását a szakmai, egyetemi, és közéleti területeken, továbbá, ha felmérjük munkásságának tudományszervezői, pedagógusi eredményeit is. Kristó Gyula nem visszahúzódo szobatudósként élt. Kényelmet keresve vagy – egyébként köztudottan bizonytalan – egészségi állapotára hivatkozva nem háritotta el magától a közfeladatok ellátására szólító felkéréseket. Szolgálatként felfogva ezeket, mindig legjobb tudásával munkálkodva tisztességgel eleget tett vezetői megbízatásainak. Sohasem kapaszkodott viszont vezetői székekbe vagy funkciókba, hanem hivatalai letételét követően a felszabaddultság érzetével tért vissza mindig tanári és kutatói munkájához. Működött rektorként, rektorhelyettesként, dékánként, dékánhelyettesként, intézet- és tanszékvezetőként, volt megannyi szakmai bizottság, testület tagja, elnöke, tisztségviselője. Tanszékek, kutatócsoportok, kutatóműhelyek, kutatói vállalkozások valamint könyvsorozatok megalapítása, kiépítése, életre keltése fűződik nevéhez. 1990-ben elindította az immár 17. elkészült köteténél járó Anjou-kori Oklevéltár tudományos vállalkozást, a mai magyar történettudomány legnagyobb forráspublikációját, nem sokkal később pedig a ma 20. kötetnél tartó Szegedi Középkortörténeti Könyvtár sorozatot, de ugyancsak kezdeményező szerepet töltött be a mostanra szintén másfél tucattal járó Dél-Alföldi Évszázadok című műhelysorozatban is. Alapító elnöke volt a szegedi középkorkutatókat 1992 óta összefogó Szegedi Középkorász Műhelynek, és életre hívója a szegedi történész doktori képzésnek. A doktori iskoláját látogató immáron több mint három tucattalnyi hallgató az ország legkülönbözőbb egyetemeiről – olykor pedig külföldről – érkezett, s tanítványként messzire vitték és viszik egyetemünk jó hírét. Kristó Gyula a magyar medievisztika egészének elismert, meghatározó alakja volt. Mint több nagyszabású szakmai vállalkozás kezdeményezője és irányítója ilyen-olyan módon úgyszólván minden hazai középkorkutatóval munkakapcsolatban állt. Nem az emlékbeszédek fordulataként szaladnak ki az ember száján e szavak: halála pótolhatatlan veszteséget jelent a magyar középkortudomány számára.

Kristó Gyula igazságszerető emberként élt. Pontosan tisztában volt elért eredményei értékével és maradandóságával. Örült, ha különböző megbecsülésekben

is kifejezésre jutott teljesítményének elismerése, és kapott is számos díjat, illetve kitüntetést. Különösen jól esett számára az 1998-ben elnyert Szeged Város Díszpolgára elismerés, hiszen egyszerre fejeződött ki benne a település iránti négyv-tizedes hűségének jutalma, valamint az itt létrehozott, Szeged szellemi életének hírét öregbítő életművének megbecsülése. Ha környezetében többen úgy is éreztük olykor, hogy egy-egy címnek vagy elismerésnek – teljesítményéhez mérten – talán megkésve jutott birtokába, és ha mint fonákságot szóba is hoztunk ilyesmit előtte, ő mindig az utána maradó könyvekre és életműre utalt, amelynek időtállóságát a szellemi teljesítmények sokszorta biztosabb mérőeszközének tekintette, mint a gyarlóságoktól vagy pillanatnyi érdekektől könnyen befolyásolt, téveteg emberi ítélőképességet.

Többször feltették Kristó Gyulának a kérdést, hogy állhatatos szegediségével milyen csábításokat hártott el élete során, továbbá, hogy hátrányt jelentett-e pályáján vidékisége. Egyik tavaly vele készített rádióbeszélgetésben ugyancsak felmerültek ezek a kérdések. Válaszaiból kiolvasható: számára Szegeden és a szegedi egyetemen kedvező feltételeket kínált a sors ahhoz, hogy jelentős eredményeket felmutatni tudó kutatóműhelyt teremtsen, valamint annak bizonyításához is, hogy tehetséggel, nagy akarattal és szorgalommal vidéken is létrehozhatók a legmagasabb színvonalú szakmai teljesítmények. Szegediségének megélésével kapcsolatban közvetlenül is érdemes felidéznünk az általa mondottakat: „... *elégé sokan ismernek a városban. Miután én több arcomat mutattam a város felé: hol a tudósét, hol a tanárét, hol a hivatalnokét, hol az operabarátét, hol a futballmeccsre járót, hol a háromgyermekes családapát, ennél fogva engem nagyon sok helyen megtaláltak. Elhívtak különböző klubokba, például kis panelvárosrészi könyvtárakba, a legkülönbözőbb kollégiumi közösségekbe, hogy kötetlenül beszéljünk a középkorról vagy általában a világról, a morálról. Tehát én ezer szállal gyökerezem bele a szegedi valóságba, és úgy érzem, hogy ez olyan lelki nyugalmat ad, ami az én munkásságomban biztosan kamatozódik, és a valahol otthon lenni felemelő érzését adja.*”

Szeged tudósaként írásaival ugyancsak mindvégig jelen volt a helyi kulturális és irodalmi folyóiratok lapjain, így a Tiszatáj oldalain is. Szakmai tárgyú cikke éppúgy jelent meg a lapban, mint vele készült interjú. Bizonyára sokak számára újdonságot jelent az is, hogy e nagy ívű pálya legkezdetén, az egyetemista Kristó Gyula cikkírói szárnypróbálgatásaihoz a Tiszatáj nyújtott terepet, mégpedig a kortárs szépirodalom tárgykörében. Az 1960-as év több számában is jelentkezett egy-egy akkoriban feltűnt erdélyi író bemutatásával, jobbára elsőként adván hírt figyelemre érdemes munkásságukról és alkotásaikról. Lehet, hogy az sem ismeretes mindenki előtt, hogy Kristó Gyula csaknem 40 évvel később „Fiúk és apák” címmel írt színművét szintén a Tiszatájban jelentette meg. Külön teret érdemelne e sokoldalúan tehetséges alkotó többirányú kapcsolódása az irodalomhoz és az irodalomtörténethez. Nemcsak középkori latin irodalmunknak volt

szakértő ismerője – krónika- s legenda-irodalmunknak pedig meghatározó jelentőségű kutatója –, hanem nagy jártasságot mutatott a klasszikus magyar irodalmi alkotások világában is, és olvasottsága úgyszólván naprakész volt a 20. század végének hazai prózairodalmában egyaránt. Olvasói kíváncsisága jóvoltából még az ízlésétől némileg távolabb eső, modernebb, kísérletezőbb prózai alkotásokkal is rendre megbirkózott. A már idézett rádióbeszélgetésből tudható, hogy Kristó Gyula ifjúkori érdeklődését élénkebben foglalkoztatták az irodalom, mintsem a történelem kérdései. Irodalomszeretete és széles olvasottsága mindenestre kitűnően kamatozott számára történészként is, elég csak egyedülálló íráskészségére, valamint értekező prózája könnyen követhető élvezetes stílusára gondolni.

Tavaly márciusban a Magyar Rádió „Aranyemberek” című sorozatában mutatta be Kristó Gyulát. Alakjának és életművének ismeretében keresve sem lehetne pontosabb szóval illetni őt. Ha elindult valamilyen irányba, ha bele fogott valamibe, ha hozzányúlt valamihez, ott sokáig sohasem váratott magára a siker, többnyire a fényes eredmény. Kezében és tollán munkájának tárgya rendre arannyá változott. Ha nem lennének pontos ismereteim szorgalmáról, gondosságáról, munkabírájáról, akaratáról és kitartásáról, kivételes eredményessége látván már-már könnyelműen azt mondanám, hogy kiválasztott volt, holott ha mélyebben belegondolok, mennyivel inkább érezhetem én magam – hasonlóan sok más hozzám hasonló szegedi tanítványhoz, munkatárshoz, egyetemi kollégához és barátához – kiválasztottnak magamat azért, hogy e kivételes tehetségű, egyedülállóan termékeny ember, tanár és tudós közelében tölthettem pályám meghatározó időszakát. Messze nem a tanítványi és munkatársi kötelezettség, hanem a tőle kapott tudás megbecsülése, a mesteri kéz iránymutatásáért és istápolásáért érzett kifejezhetetlen hála mondatja ki elszorult torokkal velem mély gyászunk szavait:

Emléked kegyelettel megőrizzük mindörökké.

Almászi Tibor

Szerkesztői asztal

Köszönjük Olvasóinknak, hogy 2003-ban felajánlották jövedelemadójuk 1 százalékát a Tiszatáj támogatására. Kérjük, tegyék meg ezt 2004-ben is!

A Tiszatáj Alapítvány adószáma: **19082349-2-06**

*

Sándor Iván *Séta holdfényben* című – Tiszatáj Könyvekben megjelent – esszégyűjteményét mutattuk be január 29-én az Írók Boltjában. A kötetet Pályi András ismertette, a szerzővel Márton László beszélgetett.

*

Márciusban kerül a boltokba a Tiszatáj Könyvek következő kötete. Vörös László Szigorúan ellenőrzött mondatok (A főszerkesztői értekezletek története 1975–1986) című munkája.

Vörös László a Tiszatáj főszerkesztőjeként tizenkét éven keresztül készítette följegyzéseit a főszerkesztői értekezleteken. Jegyzeteit – más dokumentumok mellett – felhasználva mutatja be a kor (kultur)politikai légkörét. Amit ír, több mint visszaemlékezés, több mint személyes élménybeszámoló. Könyve izgalmas és tanulságos olvasmány azok számára, akik „belülről” élték át azt a kort, de azok is haszonnal forgathatják, akiket érdekelnek a 70–80-as évek történései.

*

Baka István életműsorozatának első kötetét (*Versek*) február 17-én mutattuk be a szegedi Grand Caféban. Olasz Sándor bevezetője után Balog József Füzi Lászlóval és Zalán Tiborral beszélgetett, Darvasi László novellát olvasott föl. Az esten Baka István filmfelvételeiből is láthatott néhány részletet a közönség.

Áprilisi számunk tartalmából:

JUHÁSZ FERENC, GÖMÖRI GYÖRGY, FENYVESI OTTÓ,
KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei

SIGMOND ISTVÁN kisregénye

Regény és történelem (BÉNYEI PÉTER, GYÁNI GÁBOR tanulmánya,
KIBÉDI VARGA ÁRON, SÁNDOR IVÁN esszéje)

Diákmelléklet: ORCSIK ROLAND *Mészöly Miklós* Saulus című regényéről

Ára: 350 Ft

Előfizetőknek: 300 Ft

Az élet *lehetőséget* ad
A közösség *értéket* ad

A Matáv hozzáad

Egyéni célokat kitűzni nem elég. Az egyén akarata és kitartása még kevés ahhoz, hogy egy egész társadalom úgy élhessen, ahogy szeretne. De együtt többek tudunk lenni, ha a célok megvalósításához mindenki hozzátesz. Mi ezt nevezzük társadalmi szerepvállalásnak.

• @ matáv
a szavakon túl

www.matav.hu

